

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rakovszky Zsuzsa*: A kígyó árnyéka (I)
(*Részlet a regényből*) • 1147
- Tóth Krisztina*: Léghajó • 1160
- Mesterházi Mónika*: Nem maradhatok • 1161
Zacskó, zsák • 1162
Vízpart • 1162
Változó felszín • 1163
- Bertók László*: Zsombék • 1163
Súlyosbítás • 1164
Lyukas korsó • 1165
- Csiki László*: Termik • 1166
- Gergely Ágnes*: Egy régi vers visszhangja • 1190
- Kinde Annamária*: Szandra Mayt megtalálni • 1190
Szandra hiúzoknak beszél • 1191
Majd ezt dalolja a hiéna • 1192
- Kocziszkó Éva*: Költészet és apokalipszis Hamann
műveiben • 1192
- Horváth Elemér*: tabula rasa • 1204
a trubadúr • 1204
szimultán • 1204
- Lázár Zsófia*: Vigyázz, ha jön a vonat! • 1205
- Jászay Antal*: Colbert és Adam Smith között
(*M. Nagy Miklós fordítása*) • 1208
- György Péter*: Florilegium és Summa
versus Xanadu • 1215
- Térey János*: Nagypénteki beszéd • 1224
Földvári elégia • 1226

- Charles Cros*: Cigányosan • 1227
A kávéházban • 1228
Esküdszék előtt • 1229
Végkifejlet (*Rába György fordításai*) • 1229
Ludwig Heinrich Nicolay: Bánk bán (*Mann Lajos fordítása*) • 1230
Gábor György: Kinek a történelme? • 1241
Halasi Zoltán: Hármasút • 1247
Bán Zoltán András: Hölgyszónáta (I) • 1249

FIGYELŐ

- Radnóti Sándor*: Mi, kritikusok (Bán Zoltán András:
Az elme szabad állat) • 1263
Ádám Péter: Az új magyar Montaigne
(Michel Eyquem de Montaigne:
Esszék. Első könyv) • 1268

VITA

- Fischer Eszter*: A kígyó és a kismadár (Válasz
Boldizsár Ildikónak) • 1272

- A *Holmi* postájából
Lengyel Balázs levele • 1279

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rakovszky Zsuzsa

A KÍGYÓ ÁRNYÉKA (I)

Részlet a regényből

Keresztanyámmal mindennapos beszéd tárgyunk volt Miklós öccsének közelgő látogatása. Az elmúlt évek során keresztanyám fivére leveleiből időről időre értesült hajdani kis kedvence sorsának alakulásáról: milyen előmenetelt tanúsított tutorának keze alatt, milyen a jezsuiták gymnasiumában, milyen büszke volt, amikor egy őszi vadászaton elejtette élete első rókáját, bár egyébiránt nem kedvelte túlságosan az efféle férfias időtöltéseket, s inkább a táncban tüntette ki magát, s szívesebben húzódott a könyvtárszobába vagy anyja szoknyája mellé, ki csak nagy nehezen, vérző szívvel eresztette el maga mellől évekre, hogy külhonban folytassa tanulmányait, de apja, hogy nagyobb bátorságra és önállóságra kapassa, ragaszkodott hozzá, hogy legkisebb fia is megtanulja, miként forgolódjék a nagyvilágban...

Ennekem pedig, ahogy keresztanyámat hallgattam, az ifjú Miklós képe kezdett lassanként kifermődni elmémben, s fokként felöltötte az én Árgirus királyfim vonásait. Ha majd megismerjük egymást, gondoltam, e szelíd és ábrándos szívben, mert ilyenek hittem, helyzetünk és származásunk különbözősége ellenére, olyan mély rokonszenv vagy más, még annál is erősebb indulat ébred majd irántam, hogy az győzedelmeskedik a külső körülményeken. Ezeket az ábrándokat bizonyosan korábbi olvasmányaim is táplálták bennem, s ahogy telt az idő, olyannyira elhatalmasodtak rajtam, hogy már-már úgy éreztem, boldogságom útjában mindössze egyetlen akadály áll, nevezetesen, hogy szerény és kevésbé tetszetős öltözékemben – mert jobb híján még mindig a keresztanyámtól kapott, inkább öregasszonyoknak, semmint fiatal leányoknak való ruhákat viseltem – föl tudom-e kelteni a gazdagabb és rangosabb, tehát bizonyára fényűzőbben öltözködő asszonyi társasághoz szokott ifjú úr érdeklődését, mert ha nem, ugyan miképpen érhetném el, hogy egyéb jó tulajdonságaimra fölfigyeljen? Ezt az akadályt azonban olyan súlyosnak éreztem, hogy fél éjszakákat töltöttem ébren, töprengve, miként háríthatnám el utamból, s mivel semmi okosat nem bírtam kigondolni, kétségbeesésemben már-már úgy határoztam, hogy öccse ott-tartózkodásának ideje alatt messzire elkerülöm keresztanyám házát, nehogy az ifjú úrnak a szép külhoni leányok fényűző viseletéhez szokott szeméből azt legyek majd kénytelen kiolvasni, hogy érdemtelennek ítél a figyelme. Így a féltés, a dolgok szokásos sorrendjét fölborítva, előbb vert gyökeret a szívemben, mint a szerelem, s valahányszor egy-egy prémtálc szegett bársonyszoknyát vagy díszes süveget láttam az utcán, lett légyen viselőjük mégoly élemedett vagy rút személy is, előntött a keserű irigység.

Egyik éjjel, amikor hosszas tépelődés és hánykolódás után végül mégiscsak elnyomott az álom, álmomban ismét viszontláttam anyámat. Valami csigalépcsőn haladtam fölfelé egy toronyban, talán éppen annak a kastélynak a tornyában, amelyet a szép, karmazsin ruhás fiatal nemesasszony képén láttam, s a lépcsők sora sehogyan sem akart véget érni. Időről időre hatalmas, üvegezett ablakok mellett kellett elhaladnom: ilyenkor behallottam kintről a szél zúgását, s láttam, ahogy a fák meghajolnak a szélben. Már-már azt hittem, soha nem érek föl a toronyba, örök életemben itt fogok ke-

rengeni ezen a fényesre koptatott falépcsőn, a nagy ablakok közt, s nem látok többé egyebet, csak az ég és a fák, napszakok s évszakok váltakozását, amikor a lépcső megint fordult egyet, s én hirtelen egy szűk deszkaajtó előtt találtam magam. Belöktem az ajtót, s beléptem a hatalmas, homályos helyiségbe, ahol mindent vastagon borított a por. Valami padlásféle lehetett, túlsó vége beléveszett a sötétségbe, s én sehogyan sem értettem, hogyan fér el ekkora helyiség egy torony szűk belsejében. Poros gerendákon kellett átlépegetnem, pókhálós dúcok közt bujkáltam, s fejem fölött a magasban tisztán láttam a tetőgerendákról fejfelé csüggeszkedő denevérek hegyes fülű kutyafejét, összezárt szárnyukat, amely palástként fedte apró testüket, s ahogy karmos lábukkal álmukban is szorosan markolták a gerendát, amelyben megkapaszkodtak. Néha fölrebent közülük egy-kettő, s puha, fekete rongydarabokként kavarogtak a tompa, vöröses derengésben. Tán még bagoly is bujkál itt valahol, gondoltam rémülten, s éppen azon töprengtem, ne borítsam-e felső szoknyámat a fejemre, mert hallottam valahol, hogy a denevérek vak röptükben olykor beléragadnak az asszonyok hajába, amikor váratlanul két oszlop közt kifeszített kötelet pillantottam meg, s a kötélén száradni kitergetett ruhák sorát: a fehér alsóruhák valósággal világítottak a félhomályban. A ruhák dolga, úgy látszik, még álmomban sem hagyott nyugodni, mert a kötélén függő holmik láttán örömben megdobbant a szívem. Közelebb mentem egy lépéssel, hogy jobban szemügyre vegyem őket, abban a reményben, tán sikerül észrevétlenül magammal vinnem innét valami csinosabb szoknyát vagy ingvállat...

Amikor azonban már csak egy lépésnyire voltam a kötélről, csalódottan láttam, hogy a száradni kiterített ruhafélék mindegyike hitvány, viseltes ócskaság, alig több holmi rongynál. Az alsóneműn lyukak tátonganak, az egyetlen jobb állapotban lévő ingen kimoshatatlan veres pecsét éktelenkedik, bor- vagy talán vérfolt, s amikor egy szép, ezüstös fényű, látszatra hibátlan tafotaszoknya szegélyét morzsolgatni kezdtem, mint a pókháló mállott el ujjaim közt. Ugyan ki bajoskodhatik és mi végre efféle eldobni való holmik mosásával és kiaggatásával, gondoltam, s bosszúsán eltaszítottam magamtól a tafotaszoknyát. E hirtelen mozdulattal azonban véletlenül lesodortam a kötélről az egyik szakadozott fehér rongyot, amelyről már nemigen lehetett megállapítani, ing volt-e valaha vagy valami egyéb. Amikor utálkozva lehajoltam érte, egy pillanatra elállt a szívem verése, mert a padlásdeszkát borító vastag porban lábnyomokat pillantottam meg: keskeny, női cipellők nyomát, amelyek a lépcső irányából közeledve ott haladtak el mellettem, majd eltűntek valahol a padlás távolabbi végének homályában. Valami ellenállhatatlan vonásnak engedelmességgel követni kezdtem a keskeny cipellők nyomát. A padlásnak azon a részén, ahol most jártam, öreg, festetlen ládák álltak egymásra tornyozva. Fűrészpor, korhadó fa, málló posztó és penészes selem szaga keveredett egymással, szakadozott pókháló érintette arcomat lágy szelleműjjével, s egy ízben kis híján a földbe gyökerezett a lábam a rémülettől, mert az egyik törött láda résén, úgy tetszett, sáros, szakadozott ruhába bújtatott női kar nyomakodik kifelé, mintha csak egy elevenen eltemetett személy koporsója lett volna az a láda, s az törekedne most onnan kifelé... Közelebb érve láttam, hogy csak valami ócska, fekete ruha foszladozó ujjá türemkedett elő a láda megrepedt oldalán keresztül, s az mocant meg kissé a léghuzatban. Ekkor a padlás túlsó végéből, a ládákön túlról valami világosságot láttam derengeni, s mindjárt utána könnyű léptek neszét hallottam. Álltam, mintha sóbálvánnyá váltam volna, s a következő szempillantásban az egyik, emberderék vastagságú dúc mögül anyámat láttam előlépni. Mindjárt tudtam, hogy ő az, pedig a keresztanyámnál látott kép nemesasszonyának aranyhímes ruháját és gyön-

gyös fejékét viselte, éppen csak hogy a rózsza hiányzott a kezéből s a lobogó fülű, apró eb a szoknyája mellől. Sem őrajta, sem öltözékén nem hagyott nyomot a padlás pora, mindazonáltal szép arca kissé bosszúnak tűnt, s bosszúságot éreztem ki a hangjából is, amikor odaszólt nekem, mintha csak az imént váltunk volna el egymástól:

– Nem tudod, hová rakhatták ezek a ládámat? – kérdezte, miközben nehéz gyűrűvel ékes keskeny kezét, amelyen még az ismerős halovány, barna szeplőt is jól láttam a hüvelykujja tövéénél, halántékához emelte, s türelmetlenül visszaigazgatta a helyére egyik elszabadult, sötét hajtincset. – Nem is tudom, mióta keresem már, de sehogy se bírok ráakadni ennyi ócskaság között.

Azzal piros bársonycipellős lábával türelmetlenül odébb tolt egy kisebbfajta ládát, mely félig elzárta kettőnk között az utat. A szinte teljesen elkorhadt láda azonban anyám lábának érintésétől összeroskadt, s egy szempillantás alatt porrá omlott. A rozsdás vaspántok, úgy tetszett, egy pillanatig még ott állnak egymagukban, a levegőben, majd azok is szétporlottak, s a láda maradványai közül foszladozó szövetek omlottak elő, egy hajdanvolt díszes főkötő bársonyának penészes foszlányai közül pedig nagy, vérszín ékkő, talán rubin hullott koppanva a deszkára. Vörösen megvillant, mint valami ördög szem, majd elgurult valahová a pókhálós sötétségbe...

Sötét éjszaka volt körülöttem, amikor e különös álomból tulajdon szívdobogásomra fölriadtam. S ahogy lassan eszmélkedtem a való világra, egyszerre csak eszembe villant, hogy hiszen anyám ládája csakugyan megvan még valahol, odakinn, a régi istállóban, amelyet jó ideje afféle lomtárnak használtunk, s ahová mostohám sok egyéb fölöslegesnek ítélt holmival együtt e ládát is számúzta, amely így megmenekedett a fosztogató katonák mohóságától. Most hirtelen az is az eszembe ötlött, hogy hiszen láttam én valamikor az előző tavaszon, még a mostohám előtti időkben, amint Helena aszszony, elrakosgatva a téli holmit s a tavaszt elővéve, kinyitotta ezt a ládát is, hogy a benne lévő ruhákat kissé megszellőztesse, s friss levendulaágot rakjon bele a molypil-lék ellen. Emlékeztem ugyan rá, hogy anyám ebben a ládában tartotta a régi, leánykori ruháit, s tán láttam is a szemem sarkából, amikor Helena a láda tetejét fölcsapta, valami meggyszín bársonyszoknyának a csücskét, de akkoriban nem sokat törődtem e régi holmikkal, most azonban alig bírtam türtőztetni magam, hogy ki ne keljek röggvest az ágyból, s mindjárt az éjszaka közepén meg ne bizonyosodjak róla: megvan-e még csakugyan? S ha igen, nem fognak-e vajon elmállani azok is az ujjam között, mint az álombeli szoknya? S ha épségben meglelném is őket, illenek-e vajon az én természetemre (mert azt tudtam, hiábavaló vállalkozás lenne, hogy én magam próbáljam őket a természetemre igazítani).

Ki-kilestem az ágy függőnye mögül, világosodik-e már, de még huszadszorra is ugyanazt a sűrű sötétséget láttam terjengeni odakinn, mint valami fekete kását, amelyhez majd csak nagy sokára kezdik vékony sugárban hozzácsorgatni a napvilág tejét. Végül nem bírtam tovább: kikeltem az ágyból, lassan rénsyre nyitottam a nyikorgó ajtót, s papucsomat a kezembe fogva, nehogy lépteimmel zajt üssek, mezítláb átóvakodtam a külső szobán, hol az ágy függőnye mögül tisztán hallottam apám reszelős, elnyújtott horkolását s mostohám halkabb, sípoló lélegzetét, s megnyugodhattam fölele: mindketten mélyen alszanak, nem vertem fel őket az ajtónyitással. Kinn a konyhán magamhoz vettem a mécses és a tűzszerszámot, majd leakasztottam a szögről rövid, prémes subámat, s csak úgy a hálóköntösöm fölé magamra kaptam.

Odakinn az udvaron az ég sötétje már ritkulni kezdett, a közeledő hajnalról árulkodva. A szomszédos szabóműhely ablaka mögött halvány világosságot láttam: valami

sürgős munkához kelhetett föl hajnalok hajnalán a mester, vagy talán egész éjszaka le sem feküdt... A tető fölött egyetlen nagy csillag hunyorgott, azt hiszem, az Esthajnalcsillag: mintha közelebb lett volna a földhöz, mint más évszakokban, s reszketeg ezüst-sugaraival törekeny, nyakba való ékszernek vagy parányi, ezüst tűpárnának tetszett. Csupasz lábam majd' lefagyott a kivágott papucsban, arcomba pedig a szél mintha maréknyi fagyos tűhegyet hajított volna, mert éppen eleredt a hó. Még csak egyetlen fátyol vékonyságú, ritkásan fehérítő rétegben borította be az udvar földjét, de azért amikor az istálló ajtaját néhány futólépéssel elérve visszanéztem, láttam, hogy papucos lábam nyoma jól láthatóan feketéllik benne, s csak azt reméltem, reggelig el sem áll a hóesés, s idővel betemeti hajnali utam árulkodó nyomait. Benn az istállóban letettem a mécseszt az öreg, kecskelábú asztalra, és világot gyújtottam. Azután magasra emeltem s lassan mozgatni kezdtem a mécseszt, hogy ide-oda vándorló világánál rábukkanjak arra, amit keresek. A lassan mozgó fényfoltban először egy falnak támasztott, kicsorbult ásót pillantottam meg, majd egy öreg, foghíjas gereblyét, egy régi, elrozsdásodott kútláncot összetekerve, majd meg egy lyukas fenekű kosarat, amelynek fölfeslett fonatai rabságukból szabadulva mereven, szúrósan döftek a levegőbe, mint a kisleányok varkocsa, ha túlságosan szorosra fonják. Egyszerre csak egy halom foltozásra váró lábas szomszédságában nagy rémületemre apró, csupasz emberi alakot pillantottam meg, kisebbet, mint a ma született csecsemő. Furcsán kifordult tagokkal, félretekert nyakkal hevert egy kifakult kendőn vagy rongydarabon, amelyet valami ládafélén vettek keresztbe, és hullámos, sötét haja, amely inkább felnőtt asszonyéra, semmint csecsemőére emlékeztetett, leomlott kisgyermek öklénél nem nagyobb koponyájáról, s leért csaknem a földig. Reszkető lábbal közelebb léptem hozzá, s rávilágítottam a mécsessel, hogy lássam, a lények miféle rendjébe tartozik e parányi alak, amely egyszerre emlékeztetett felnőtt asszonyra és csecsemőre, s hogy kiderítsem, miféle szörnyű, természet elleni bűntett nyomára vezetett a véletlen. Ahogy közelebb hajoltam, láttam, s e látványtól könnybe lábadt a szemem, hogy hajdani kedves bábum hever ott megfosztva együgyű ruhácskájától, amely azóta, portörülő ruhaként új életre támadva, alighanem maga is elváshatott már... A bábu fából faragott fején a ragasztott hajból már csak néhány hosszú tincs maradt meg, egyébként tar volt, mint az öregemberek koponyája, s orcájáról is javarészt lekopott a festék, olyannyira, hogy ajka nem is volt már, de nagy, kék szeme, amelyet feketével írtak körül, most is olyan ámulva pillantott rám a festett pillák alól, mint hajdanában. Amikor a kendő csücskét fölhajtottam, láttam, hogy az a dolog, aminek a tetején hever, valójában nem is láda, hanem egy régi, fonott madárkalicka. Ugyanaz lehetett, amelyben réges-régen egy fészkből kihullott gerlicét nevelgettem. A gerlefit apám találta s hozta haza nekem, s ő készítette neki a kalickát is. Még a kendő is ugyanaz volt, anyám régi, virágos vállkendője, amellyel a kalickát annak idején leborítottam éjszakára, nehogy kedvencem kora hajnalban burkolásával fölverjen. S mindjárt ezután, közvetlenül a kalicka mögött, megpillantottam azt is, amit kerestem: anyám ládáját. Ott állt éppen, ahová a bábu mutatott félbe-törtött bal kezével.

A mécseszt leraktam az egyik fali polcra, majd leguggoltam a láda mellé abban a reményben, hogy nyitva találok, de a rozsdás kampót szorosan markolta odabenn a lakat fémtestében a sasszem horga, s minden rángatásom és feszegetésem hiábavalónak bizonyult. Fölhagytam hát a próbálkozással, és fölegyenesedtem, hogy a kulcs keresésére induljak, bár e vállalkozást eleve reménytelennek ítéltam. A mécsesért nyúltam, melynek apró cseréptálcáján túlcordult az olvadt viasz egy égető csöppje, s legördül-

vén a kezem fejére hullott, s ott lassan megdermedt. Álltam kezemben a méccessel, s lábam szinte földbe gyökerezett a meglepetéstől, mert a kulcs, mintha csak az imént csempészte volna valaki a kezem ügyébe, ott feküdt a polcon, nem messze onnét, ahonét a méccset elvettem, s alighanem jó régen ott heverhetett már, mert amikor reszkető kézzel fölemeltem, sötét, kulcsforma folt maradt utána a porban.

Ismét letérdeltem, most már a kulccsal a kezemben, a láda mellé, s némi forgatás és erőlködés után a kampó vége kiugrott a horog szorításából, én pedig, mielőtt a láda fedelét fölcaptam volna, igyekeztem jó előre fölkészülni a csalódásra, s azt bizonygattam magamnak, hogy néhány megsárgult ingnél s molyrágta, penészes szövetmaradékánál egyebet úgysem fogok találni benne, s bolondság volna ennél többet remélni. Amikor végül fölnyitottam, a ládából nehéz, áporodott szag csapott ki: a Helena lewendulaága alighanem már régen összeszáradt és szétomlott (az apró, fehérre és szürösra száradt virágocskák csillagaiból később meg is találtam egynéhányat a szoknya redői között). A léghuzatban imbolygó méccsláng fénye meggyiszín bársony pelyhecskéiben tükröződött, és amaz apró, fehér gyöngyszemek gömbjeinek sokaságában, amelyekkel a meggyiszín köntös derekát kivarrták. Szívemben éledező reménységgel emeltem ki a ládából a köntöst, s ahogyan a halovány világosságánál szemügyre vettem, semmi hibát nem leltem rajta, amikor pedig fölegyenesedve magam elé próbáltam, úgy láttam, a hossza is éppen megfelelő. Találtam még a ládában egy öreg, gyöngyökkel kivarrt, meggyiszín pártát, két pár alsóinget s egy pár meggyiszín bársonycipellőt is. Kincseimet bal karommal magamhoz szorítva, jobb kezemben a méccset tartva szaladtam kifelé a régi istállóból. Odakinn elfújtam a méccset, mert az udvaron már a napkelte előtti óra galambkék világossága derengett, s a frissen hullott hó ujjnyi vastagon borította a földet s a szomszédos háztetőket.

Alighogy a belső szobába visszaértem, ágyam kárpitja mögé rejtőzve magamra próbáltam a ládában lelt holmikat. A köntöst mintha rám öntötték volna, de a cipellőbe sehogyan sem bírtam beléerőltetni a lábam. El is sülyesztettem sietősen az egyik láda mélyére, abba, amelyikben a foltozáshoz való rongyokat tartottuk, a köntöst pedig összehajtogatva a párnám alá rejtettem. Másnap hajnalban azután ismét kiszöktem a régi istállóba, és óvatosan visszarakosgattam a ládába mindazt, amit előző éjszaka találtam benne. Ezúttal már bokáig kellett gázolnom papucsos lábammal a hóban, s csak Isten kegyelme, ha ugyan az volt, óvott meg a csúf meghűléstől s attól, hogy az ifjú Miklós látogatásának nehezen várt idejét a betegágyban magas lázzal küszködve töltsem. S régebben, ha belegondoltam, mennyire másként fordul egész életem, ha így történik csakugyan, olykor csaknem eszemet vesztettem a gondolattól. Ma már azonban mindegy ez is, mint annyi minden egyéb... De akárhogy is, annyi bizonyos, hogy semmi bajom sem lett, még csak meg sem hültem sem akkor, sem pedig néhány nappal később, amikor szokott öltözékemet megint csak a régi istálló hidegében, alattomban cseréltem föl a meggyiszín köntösre, majd elindultam keresztanyámhoz abban a reményben, hogy végre eljött a régen várt találkozás napja.

Keresztanyámnál a kis szolgáloleány nyitott ajtót. Alighanem valamilyen konyhai teendőjében zavarhattam meg, mert amikor hosszas kopogtatásomra előszaladt a konyhából, karja könyékig lisztes volt, s könyökével nyomta le a nehéz kilincset. Fejével a belső szoba felé intve csak annyit mondott: „Odabe vannak!”, és már szaladt is vissza félbehagyott foglalatosságához. Én kaptam a lehetőségen, hogy kis időre magamban lehetek, mielőtt a szobába lépnek, s amennyire tükör s egyéb eszköz híján bírtam, megigazgattam kissé a hajamat és az öltözékemet. Azt hiszem, a kelleténél több

időt tölthettem odakinn, mert amikor végül halkan lenyomtam a belső szoba kilincsét és beléptem, keresztanyámat, ki időközben alighanem úgy határozott, becsapta a füle, amikor kopogtatást vélt hallani, valami olvasmányába merülve találtam. Amikor halkan, félénken üdvözöltem, meglepetten kapta föl a fejét, s egy pillanatig olyan döbbenten meredt rám, hogy bennem, akinek minden gondolatom az öltözékem körül járt, meghűlt a vér, mert attól tartottam, azon ütődött meg annyira, hogy nevetni való maskarának talál a meggyzín köntösben. Legszívesebben sarkon fordultam és kiszaladtam volna, de azután láttam, hogy keresztanyám tekintete megennyhül. Föllállt a karszékből, és két kezét felém nyújtva hozzám sietett.

– Úristen, Orsolya! – mondta elmosolyodva s a fejét rázogatva, kissé elfulladt hangon, mintha valami nagy ijedelmet állt volna ki az imént. – Ahogy ott álltál az ajtóban, az első szempillantásban azt hittem, szegény édesanyádat látom... Ha a te hajad nem volna néhány árnyalattal világosabb, egészen olyan lennél, mint ő volt fiatalasszony korában...

– Sajnálom, hogy nem ismerhettem az édesanyját... Ha csakugyan annyira hasonlítanak, gyönyörű asszony lehetett! – szólalt meg egy lágy, hízelgő hang a szoba legtávolabbi, homályos sarkából. Az ifjú úrnak, aki ráérősen föltápáskodott az egyik karszékből, hogy üdvözlésemre siessen, külseje ugyan nem egyezett minden ízében azzal a képpel, amelyet képzeletemben kiformáltam róla, de nem is különbözött tőle olyan nagyon, hogy idővel, ha a sors úgy akarta volna, össze ne olvadhatott volna lelkemben a kettő egyetlen, számomra mindennél kedvesebb képpé. Annyi bizonyos azonban, hogy jócskán alacsonyabb volt a képzeletem által megrajzolt alaknál, s vékonyabb testalkatú. Szép orcájának vonásai kissé lányak és leányosak voltak, de hatalmas, hosszú, sötét pillákkal szegett kék szeme, amely gyöngéden, simogatóan nézett az enyémbé, szebb volt minden más szempárnál, amelyet eladdig vagy akár azóta láttam.

– Mulatságba készül? – kérdezte mosolyogva azután, hogy keresztanyám összeismeretetett bennünket egymással. Én e föltételezést először eléggé hízelgőnek találtam, de tüstént ráeszméltem, hogy alighanem azért kérdi, mert farsangi öltözéknek nézhette a meggyzín köntöst, amelyen nyilván első szempillantásra fölismerte, hogy a húsz év előtti vagy még annál is régebbi divat szerint készült. Mélyen elvörösödvé ráztam meg a fejemet, de az ifjú úr alighanem maga is rádöbbenhetett baklövésére, s hogy jóvátegye, gyorsan beszélni kezdett.

– Tudod-e, néném, kire emlékeztet engem Orsolya? – kérdezte élénken, amikor mindhárman letelepedtünk az asztal köré, s keresztanyám kikiáltott a kis szolgálonak, hogy behozhatja a frissítőt. – A karmazsin ruhás asszonyra! – mondta diadalmasan, s fejével a sötét hajú asszony képe felé intett, amely előtt olyan gyakran álldogáltam. – Micsoda rokonom is volt ő neked? Ükanyám? Szépanyám? – faggatta keresztanyámat gyöngéd csúfondárossággal, mintha tudná, hogy e kérdéssel alaposan fölmérgešíti.

– A dédanyád húga volt... Mintha nem tudná! – legyintette képen keresztanyám tettett fölháborodással, ő pedig elkapta s engesztelően az arcához simította az öregasszony kezét, miközben cinkosan rám hunyorított, mint valami elkényeztetett gyermek, aki bizonyos benne, hogy kivételezett helye van mások szívében, s többet szabad neki, mint másnak.

– Jó, legyen... Csakugyan, már emlékszem, egyszer már megkérdeztem tőled, hogy kicsoda. Talán még akkor, amikor először jártam nálad. Tízestendős, ha lehettem akkoriban – folytatta, ezúttal énhozzám intézve szavait –, és annyira megtetszett nekem a karmazsin ruhás asszony képmása, hogy elhatároztam: vagy ő lesz a feleségem, vagy

senki más! Valósággal összetörted a szívemet – fordult ismét a nénje felé mosolyogva –, amikor azzal akartál lebeszélni a dologról, hogy közölted velem: a szépasszony már réges-régen a föld alatt porlad, tetejében akkor sem vehetném el, ha történetesen még élne, mert vérrokonok vagyunk, s vérrokonok között a házasság tilalmas dolog...

– Különös – szoltam közbe félénken, s nagy zavaromban ujjam begyével mindenféle furcsa idomot rajzolgattam az asztalterítőre –, engem ez a képmás mindig is édesanyámra emlékeztetett...

Keresztanyám meglepődve pillantott reám, az ifjú úr pedig élénken faggatni kezdett, hogy hívták az édesanyámat, s hová valósi volt...

– De hiszen azokkal mi szegről-végről rokonságban vagyunk! – kiáltott föl lelkesen anyám leánykori nevének hallatán. – Vagy legalábbis a liptói ággal... Tudja mit, Orsicska! – nézett reám gyöngéden bűvös kék szemével. – Ezentúl Orsicska húgomnak fogom szólítani!... Mindig is szerettem volna, ha van egy kishúgom, aki kissé gondomat viseli, s szép gyöngéden terelget a jó útra... A két bátyám, afféle bumfordi fickók, ha tehetik, örökké fára másztak meg lovagoltak volna, s nem győztek gúnyolódni rajtam, hogy én inkább a táncban meg a muzsikában lelem örömeimet... Egy kisleány bizonyosan áhítatosan végighallgatta volna a magam szerelte dalokat és költeményeket is, mert mi tagadás, efféle dolgokkal szeretem múlatni az időt... Maga, Orsicska, ugye egészen biztosan meghallgatta volna? – kérdezte, és megint jelentősen nézett a szemem közé, én pedig szólni sem bírtam, mintha a torkom bedagadt volna, csak némán, lángvörösen igent bólintottam.

– És mi lett a sorsa a karmazsin ruhás asszonynak? – kérdeztem akadozva, hogy másra tereljem a szót.

– Rágyújtották a parasztok a kastélyt... azokban a zűrzavaros időkben – felelte kurtán keresztanyám, s én összerezentem szavai hallatára, mintha arcul ütöttek volna, de léha kedvencünket, úgy látszik, nem hozta ki a sodrából hajdani imádottjának rettenetes sorsa.

– Szörnyű idők lehetnek csakugyan! – mondta lustán nyújtózkodva, s egy ásítást nyomott el. – Ámbár az idők mindig eléggé szörnyűek, vagy majdnem mindig... Az ember nem tehet mást: ha látja, hogy valahol igen megsűrűsödnek a bajok, igyekszik odébbállni, s valami nyugalmasabb helyet keresni – tette hozzá elgondolkodva, keresztanyám pedig ismét gyöngéden arcon legyintette.

– No, azt te nagyon érted, ahogy hallom... Kihúzni magadat a bajból – mondta nevetős, de jelentős hangon, mintha valami közös titkukra emlékeztetné. – Remélem, a jövőben megpróbálsz megemberelni magadat egy kissé...

– Próbálni örökké próbálok... – mosolygott vissza rá cinkosan az öccse, aztán ismét énhozzám fordult. – Egyébiránt ne gondolja, Orsicska, hogy csak azért, mert nem kegyeskedett a húgocskámnak születni, egyszer és mindenkorra megkímélte tőle a sorsa, hogy hálás és értő közönsége legyen szerzeményeimnek! – nézett rám játékos szigorúsággal összevont szemöldökkel. – Sűrűn fel kell majd keresnie bennünket, míg itt vagyok, hogy legyen alkalma sorra meghallgatni mind a tizenkét tucatot, és elbírálni, melyik a legalkalmasabb a kőkemény leányszívek meglágyítására.

– Aztán lássuk mielőbb. Remélem, csakugyan kitaróbb hallgatósága lesz majd a szerzeményeimnek, mint a néném – mosolygott még rám búcsúzóul, amikor induláshoz készülődtem. – Neki, szegénynek, többnyire már az elsónél megfájdul a feje...

Útban hazafelé s a rá következő néhány napban valósággal szédelegtem az örömtől, és bizonyos voltam benne, hogy sorsom rövidesen jobbra fordul. Az ezután követ-

kező néhány hétben azután részem volt mindabban a reménységben és kétségbeesésben, amelyről a szerelmes énekek beszélnek, s ezek az állapotok olyan szédítő gyorsasággal váltogatták egymást, hogy úgy éreztem, lábam alól kicsúszik a szilárd talaj, s engem valamely viharos tenger hullámai dobálnak erre-arra. Azt gondoltam azonban, hogy e változékonyság, ez az örökös hányódás reménység és kétségbeesés között az igaz szerelem velejárója, s nem is gyanítottam, hogy egy állhatatlan, gyermeki kedély szeszélyeinek játékszerévé lettem.

Amikor három nappal később (mert nagy önuralommal ennyi ideig bírtam távol maradni tőle, holott szívem szerint már másnap újra meglátogattam volna) beállítottam keresztanyámhoz, az ajtón belépve csaknem beléütköztem a kifelé igyekvő ifjú Miklóshoz, ki éppen távozóban volt otthonról.

– Nicsak, Orsicska! – torpant meg a látomra, de csak egy szempillantásnyi időre. – Ejnye, de sajnálom! Ha ezt előbb tudom... Elígérkeztem valahová, de remélem, hamar szabadulok... El ne menjen, amíg vissza nem jövök! – nézett rám szemöldökét játékos szigorúsággal összevonva, s a következő pillanatban már messze járt.

Ezúttal keresztanyám is mintha kissé kelletlenebbül fogadott volna, mint szokása volt, s mintha szántszándékkal kerülte volna azt is, hogy öccse hollétét vagy egyéb dolgait szóba hozza. Ehelyett a mi házi dolgainkra terelte a szót: legkivált mostohám állapotáról faggatott, s arra kért, mielőtt elmegyek, emlékeztessen rá, hogy el ne feledje elküldeni velem azt a fejfájás elleni rózsavizet, amit egyszer, még korábban, megígért neki. S bár gyanítottam, a rózsavizet is csak azért hozta szóba, hogy ezzel is a mielőbbi távozásra ösztökéljen, csak ültem szokott helyemen, a támlás széken az ablak mellett, és lázasan kutattam agyamban valami beszéd tárgy után, amellyel az időt múlathatnám, mígnem keresztanyám belátta, hogy az én bajom kikúrálásához erősebb orvosszerre lesz szükség a rózsavíznél, és mégiscsak a távollévre fordította a szót.

– Az én Miklós öcsémet sem igen látjuk ma már idehaza – kezdte, de nem nézett rám, hanem hímzését vizsgálgatta bíráló szemmel. – Még örülhetek, ha ma legalább éjfél tájban megjön, s nem hajnaltájban keveredik haza, mint tegnap s az azelőtt való este... Az anyja valami rokona a mi polgármesterünknek, azért hívogatják annyifelé... Ezen a farsangon még kimulatja magát, azután úgyszólván kezdődik a komoly élet – fejezte be jelentős hangszóval, amelyre bizonyosan föl kellett volna figyelnem, csakhogy ez az eljövendő komoly élet csöppet sem érdekelt, annál jobban fölzaklatott a hír, hogy reménybeli szerelmesem az estéket az enyémnél jóval előkelőbb és bizonyára szórakoztatóbb társaságban tölti. Elgondoltam, hány szép és gazdag leánnyal találkozhatik akár egyetlen ilyen mulatságban is, hát még a mulatságok egész sorában, s milyen kevés reményem lehet énnekem arra, hogy ezekkel fölvegyem a versenyt. Sietősen elbúcsúztam keresztanyámtól, s annyira erőt vett rajtam a keserűség és a reménytelenség, hogy a következő napokban jóformán ki sem tettem a lábam a házból, nehogy véletlenül összetalálkozzam az ifjú Miklóssal, s ő e számomra oly kedvezőtlen összehasonlítást megtehesse. De azután megint csak éledezni kezdett lelkemben, ha talán nem is a reménység, de valamiféle dacos harag, és azt gondoltam: ugyan, mit veszíthetek? S mivel az eszünk mindenkor hűséges szolgálója a szívünknek, egyszerre csak az is eszembe villant: hiszen én voltaképpen megígértem az ifjú Miklósnak, hogy meghallgatom azokat a maga szerzette énekeket, s már csak az illedelem is megkívánja, hogy mielőbb felkeressem és ígéretemnek eleget tegyek. És csakugyan, amikor végül összedtem a bátorságomat, s egyik délután ismét beállítottam keresztanyámhoz, az ifjú

úr látható örömmel fogadott, s még szemrehányást is tett, amiért előző alkalommal nem vártam meg a visszatértét.

– Nem volt szép magától, Orsicska, hogy megszökött a múltkor – szólt rám gyöngéd szigorúsággal, s én röstelltem volna azzal védekezni, hogy hiszen majd’ két órát töltöttem ott a keresztanyámmal való kényszeredett társalkodással mulatva az időt, őreá várakozva. – No de most már igazán nincsen kegyelem: meg kell hallgatnia azt az éneket, amit az elmúlt éjszaka szereztem! Igen szép, bánatos, szerelmes ének egy szép hűtelenről, és nekem föltétlenül tudnom kell, ki bírok-e sajtolni vele egynéhány részvevő könnyet Orsicska gyönyörű szeméből...

– Ugyan, Miklós, csak nem akarsz efféle énekekkel traktálni egy fiatal leányt? – szólt rá bosszúsán keresztanyám, de az ifjú urat, úgy tetszett, ez egyszer nem lehet eltántorítani a szándékától.

– Te is tudod, néném, hogy Orsicska nem olyan, mint ezek a vidéki virágszálak, akiket a te kívánságodra hosszú órákon keresztül kell táncoltatnom minden este, mint valami szegény gályarabnak! – nézett keresztanyámra lusta, magát sajnáltató mosollyal, engem pedig a féltékenység kínjai után elöntött a boldog megkönnyebbülés, és oda se hallgattam, amikor keresztanyám, szokásánál némileg bosszúsabb hangon tiltakozott az ellen a föltevés ellen, miszerint öccse inkább az ő kedvét keresné, mint a maga mulatságát, amikor minden estéjét a háztól távol, táncsal és egyéb bohóságokkal tölti.

– Hanem – szólalt meg nevetős hangon az ifjú úr, miután néhány kezdeti, próbálkozó pengetés után mégiscsak félretette a lantot, amelyet kis idővel korábban féltő gonddal vett elő a tokjából, s aggodalmas, szerető pillantással vizsgált végig –, tudja, Orsika, sose hittem volna, hogy egy efféle vidéki városban ilyen mozgalmas társas élet folyik! Némelyik leány pedig – folytatta, s nekem az iménti megkönnyebbülés után megint csak megsajdult a szívem, s leszegtem a fejemet, hogy ne lássa rajtam, mekkora gyötrelmet okoz ezzel a beszéd tárgyjal –, no, korántsem mindegyik, de némelyik... bizony, akár az udvarnál is megállná a helyét! Ott van mindjárt a városbíró leánya, valami Regina vagy talán Rozina? – találgatta csúfondáros mosollyal, s én abban a szempillantásban bizonyos voltam benne, hogy nagyon is jól tudja, mi a neve annak a leányszónak, s még azt is, hogy már nem is egyszer szólította ezen a néven ama gyöngéd, becéző hangon, amelyen engem szokott „Orsicska húgomnak” hívni –, no, hát az akár-melyik udvari dámával fölvehetné a versenyt! Csak az a baj, hogy szemlátomást a polgármester fiát, azt a fakó képű, nyiszlett németet tünteti ki érdeklődésével... Hiába, no, az mégiscsak komoly ember, nem afféle megbízhatatlan versfaragó, mint én! Mit gondol, Orsicska – nézett rám komoly, aggodalmas arccal, de a szemé azért vidáman, csúfondárosan nevetett –, ki tudnám én vetni a nyeregből azt a nyársatnyelt, érdemdús fajankót, ha nagyon akarnám?

És ettől fogva így ment mindvégig. Amikor megérkeztem, mindig nagy lelkesedéssel üdvözölte az ő „Orsicska húgát” – s én, mint akit valami gonosz varázslat tart fogva, nem is igen tudtam két-három napnál tovább távol maradni a háztól, pedig keresztanyám mind hidegebb tekintettel fogadott, s kezdett mindinkább foghegyről, bosszús megvetéssel szólni hozzám –, s minekutána röviden elbeszélte, mivel töltötte a legutóbbi találkozásunk óta eltelt időt (s már ez is többnyire alkalmas volt rá, hogy a köröm alá verje a tüskét, mert úgy láttam, nemigen telt el egyetlen napja sem tánc, szánkázás vagy jelmezes multság nélkül), reátért, hogy hogyan is áll éppen az ügye a városbíró leányánál, s közben újra meg újra azt bizonygatta, milyen nagy szüksége van ebben a dologban „kishúga” elfogulatlan tanácsaira. Hogy vajon szigorúan nézett-e

reá a kegyetlen szépség, vagy kedvesen, kitüntette-e kissé a polgármester fiának rovására, vagy kénytelen volt beérni a másodhegedűs szerepével a „nyiszlott német” mellett – vége-hossza nem volt az efféle beszédeknek. Ráadásul, panaszkolta, újabban valami marcona kapitány is ott forgolódik a kedves leány körül, és zord, fenyegető pillantásokkal igyekszik mindenki mást távol tartani a szép Rozina közeléből... Végül azután mégiscsak meg kellett hallgatnom néhány maga szerzette éneket is, melyek, úgy emlékszem, eléggé csinos versezetek voltak, teli epekedő galambokkal és kegyetlen, tövises rózsaszálakkal... Azt hiszem, egy idő után még ebben az eszeveszett, szerelmes állapotomban is ráuntam volna a dologra, s kiszakítom magam a bűvös körből, amelyet a gonosz varázslat vont körém, ám valahányszor az ifjú úr észrevette, hogy fogytán a türelmem, vagy ha annyira megharagított, hogy egy időre sikerült úrrá lennem az iránta való vágyakozáson, s néhány napig elkerültem keresztanyám házát, mindjárt megemberelte magát, s olyan komoly, bizalmas hangon kezdett szólni hozzám, hogy belesédültem az örömbébe. Hát mégiscsak kedvesebb és fontosabb vagyok neki, gondoltam, mint azok a leányok, akikkel mindenféle léha mulatságokban az estéit tölti, s úgy tetszik, mégiscsak igen bánná, ha állhatatos figyelmemet és vonzalmam egyéb jeleit ettől fogva megtagadnám tőle.

Egy alkalommal pedig egészen a bizalmába avatott, legalábbis akkor úgy hittem. Ha nem így történik, talán többé be sem teszem a lábam keresztanyám házába addig, amíg ő ott időzik. Ez alkalommal ugyanis, amikor megérkeztem, hallottam, amint keresztanyám a félig nyitott ajtón keresztül kissé emelt, az én fülemnek szánt hangon beszél a belső szobába: „Orsolya van itt!”, s véletlenül meghallottam az ifjú úr választás is, aki, bizonyára abban a hiszemben, hogy még odakinn vagyok az előszobában, bosszúsan ezt dörmögte: „Már megint? Na mindegy, ma úgyis csak...” – ennél többet azonban már nem hallottam, mert keresztanyám belépett a belső szobába, s erélyesen behúzta maga mögött az ajtót. Amikor azután előkerült a belső szobából, az ifjú úr a szokásosnál is kedvesebben, bájos gyermeki szertelenséggel sietett üdvözlésemre, s unszolt maradásra, amikor én a megaláztatástól lángvörösen szabadkoztam, amiért rosszkor találtam érkezni, és erősködtem, hogy éppen csak benéztem, s azonnal indulok is tovább. Az ifjú úr alighanem gyaníthatta, hogy meghallhattam valamit, ami nem az én fülemnek volt szánva, mert ahelyett, hogy szokás szerint saját viselt dolgaival s a városbíró leányának szeszélyeivel mulattatott volna, meleg hangon az én foglalatosságaim iránt kezdett érdeklődni. Hová sietek annyira, és egyáltalában hogyan, mivel töltöm napjaimat, faggatott, s még akkor sem hagyott föl velem, amikor én fáradozásait mindössze kurta, egy-két szavas válaszokkal jutalmaztam. Hát a bíró leánya hogy van, kérdeztem harapósan, mire ő vállat rándítva mindössze annyit felelt, hogy tudomása szerint a leányzó tovább úzi szokásos praktikáit. Az elszenvedett keserűségtől bátorságra kapva remegő hangon megkérdeztem tőle, van-e értelme őszerinte olyan személy hajlandóságának elnyerésére törekednünk, aki szemlátomást semmiféle komolyabb érzést nem táplál irántunk? Egyébiránt pedig a leányzó, annak alapján, amit eddig elmondott róla, szívtelen, szeszélyes teremtsnek tűnik, s így, gondolom, abban sem lenne sok köszönet, ha történetesen sikerülne elnyernie a szívét. Ezt hallva igen elkomolyodott: kezét az enyémmre simította (s ettől énnekem, ostobának minden iránta érzett haragom elpárolgott, s a váratlan boldogságtól hevesebben kezdett verni a szívem), s csöndes, megható hangon arról kezdett beszélni, hogy maga igen jól tudja mindazt, amire az imént figyelmeztettem, de mindhiába, könnyelmű hajlamai újra meg újra tévútra sodorják.

– Azt hiszi, húgocskám, én nem tudom, hogy mindez csak hiábavalóság, s ráadásul szégyenletes és nevetséges is? – kérdezte, és komolyan, melegen nézett a szemembe. – Azt hiszi, nem tudom, mennyivel szebb s értelmesebb dolog volna idehaza valami értékes olvasmánnyal vagy akár a magával való csendes társalgással múlatnom az időt? Ahelyett, hogy egyik mulatságból a másikba támolygok, míg meg nem virrad, Isten szép délelőttjét pedig ágyban töltöm szédelő fejjel, a számban a tegnapi bor savanyú ízével? Csakhogy, lássa – folytatta, miközben szórakozottan elvonta a kezét az enyémről, s a hímzett terítő rojtos szegélyével kezdett játszadozni –, olyan vagyok, mint a macskakölyök: annak is, ha elgurítanak az orra előtt valami gombolyagot, muszáj rárontania és esze nélkül rohannia utána körbe-körbe, minden egyébről megfeledkezve, pedig hát mire menne vele, ha el is kapná? Legfeljebb holmi foszlányok maradnának a karmai között... Hát így vagyok vele én is: ezerszer megfogadtam már, hogy ma nem megyek semmiféle mulatságba, s ha mégis, ügyet sem vetek sem a városbíró leányára, sem más üresfejű fehérszemélyre – folytatta, és énnekem megint csak elszorult a szívem: úgy, hát nem elég a bíró leánya, még más üresfejű fehérszemélyek is vannak? –, csakhogy, lássa, amikor eljön az ideje, újra meg újra azon kapom magam, hogy mégiscsak öltözködni kezdek, s ha valamelyik Regina vagy Sófika, aki tegnap még én-rám kegyeskedett mosolyogni, most egyik vagy másik helybeli fajankót tünteti ki tánc vagy szánkázás közben, addig nem nyughatok, míg nem én-rám néz újra olyan áhítatos, ködben úszó tekintettel, mint annak előtte... Valahányszor azután a hajnali csendességben hazafelé igyekezem, megfogadom, hogy ez volt a legutolsó alkalom, aztán másnap mégis ugyanott folytatom, ahol előző nap abbahagytam...

Keresztanyám énnekem mindig azt szokta mondani, feleltem pillantásomat a padlóra szegezve, nehogy esdeklő, gyermeki pillantásával ismét levegyen a lábamról, hogy ha igazán elszánjuk magunkat a jóra, először, igaz, keserves a lemondás, de ha elkezd-tük, idővel szokásunkká, valósággal második természetünk-ké válik. S hogy nem próbálkozhatnék-e meg esetleg ő is velem, kérdeztem, hogy gyöngeségeinek ily módon fölébe kerekedjék?

– S ezt éppen maga kérdi jóraivaló, lutheránus leány létére? – kérdezte félig komolyan, félig játékos szörnyülködéssel. – Hát nem tanították meg magának, hogy nincsen hatalmunkban jól cselekedni saját erőnk-ből, csak ha Isten kegyelme hozzásegít bennünket? Igaz, a mi katolika religiónk azt tanítja, megvan bennünk az ahhoz szükséges szabad akarat, hogy a jól válaszunk s azt véghez is vigyük, de én, megvallom, soha magamban azt az akaratot nem tapasztaltam... hacsak olyankor nem, amikor a szobámban egymagamban, minden kísértéstől biztos távolban, szép nyugodtan végiggondolom, mit is kellene tennem, hogy azután, amikor megint csak ott vagyok a kísértés sűrűjében, belássam, hogy minden elhatározásom füst és pára. Ha pedig visszatekintek valamely bűnös cselekedetemre, mindig arra jutok, hogy hajlamaimat, neveltetésemet s mindazt tekintve, ami addig történt velem, nem is cselekedhettem volna másképpen, mint ahogyan cselekedtem, s hogy ez olyan háló, amelyet legfeljebb Isten szaggathatna széjjel, ha úgy akarná... Meglehet, a maguk vallásának van igaza, s egyesek csakugyan ki vannak szemelve az üdvösségre, mások pedig a kárhozatra, s így minden erőfeszitésem amúgy is eleve kudarcra van ítélve...

– Ha tudná – folytatta sokkal hevesebben, mint ahogyan általában beszélni szokott –, hogy gyűlölöm azt a zűrzavart, amelybe a tulajdon gyöngeségem taszít, az az átkozott tulajdonságom, hogy egyetlen nekem állított csapda mellett sem tudok erős lélekkel, szilárd léptekkel elhaladni, hanem valamennyibe kivétel nélkül belé kell, hogy es-

sek... Hogy szeretnék pedig reggelente nyugodt szívvel, tiszta lelkiismerettel ébredni és tisztos foglalatosságok között múlatni a napot, mintha valami világos, jól belátható síkságon haladnék, nem pedig ebben az átláthatatlan bozótban, ahol sosem tudhatom, melyik lépésemnél ront elő valamelyik bokorból vagy veti magát a nyakam közé egy faágról valamely régi könnyelműségem következménye... Ha tudná, hogyan keresek örökké valami állandót és szilárdat tulajdon lelkemben, valami erős fundamentumot, amelyen megvethetném a lábam, s amelyre támaszkodva ízenként újra fölépíthetném magamat, hogy hasonlatos legyek azokhoz az erős, nyugodt, magabízó férfiakkhoz, akiket magam körül látok... vagy az Isten tudja, lehet, hogy ők sem különbek, mint én, csak hogy legalább a szemfényvesztésben, a világ szemébe való porhintésben ügyesebbek nálam... Néha, úgy tetszik, sikerül ráakadnom magamban valami effélére, valami erős vágyra vagy indulatra, valamire, ami nemcsak futó szeszély, s nem múlik el magától máról holnapra, hanem komoly, erős, tartós érzés, érdeklődés vagy vonzalom, amely irányjelzőként szolgálhatna számomra az életben... Igen, gondolom ilyenkor, ezzel már lehet kezdeni valamit, ezt bizonyosan nemcsak ma fogom akarni, hanem holnap meg holnapután, talán még tíz esztendő múltán is, és ha megkaptam, nem csömlölk majd meg tőle rögvest, nem fordul át a vágyakozás másnapra unalomba és gyűlöletbe... Ezt a tudományt, ha első kíváncsiságom kielégült, akkor sem unom meg máról holnapra, mint az előzőt, meg az azt megelőzőt, hanem fáradhatatlanul munkálkodom majd, hogy elmélyedjek benne... Csakhogy mindez újra meg újra hiú reménynek bizonyul: mintha hiányoznék a lelkemből valami szilárd mag, s ha magamba nézek, mintha szűnyograjt látnék röpdödni odabenn, vagy valami felhőt, amely örökké változtatja az alakját, hol szalamandrát, hol hétfejú sárkányt formáz, majd meg valamiféle földön kúszó, indázó gyomot, melynek rettenetesen nagy, de bévül pudvás, pöfeteg termése van. Tudja, Orsicska – folytatta eltöprengve, és kezét, amely keskeny volt, ernyedte és finom vonalú, akár egy asszonyé, egy pillanatra ismét az enyémmre simította, de el is húzta mindjárt –, néha arra gondolok, azért vagyok én ilyen szerencsétlen, mert soha senki engem önnönmagamért nem szeretett. Jó, jó, tudom – vágott közbe türelmetlenül, mert valami önkéntelen mozdulatom elárulhatta, hogy kis híján hangosan is kimondtam a nyelvemre toluló tiltakozó szavakat –, az emberek többnyire örömeiket lelik a társaságomban, akár azt is mondhatná, kapva kapnak rajtam, de miért? Azért, mert ezzel a minden szilárdság és állandóság nélkül való, örökké változó felhőtermészetemmel mindig olyanná idomítom magamat, amilyennek látni kívánnak, azt hallják tőlem, amit hallani szeretnének... De soha senki olyannak el nem fogadott, amilyen igazában vagyok, soha egy szerető szempárban nem láthattam még híven tükröződni tulajdon képmásomat, hogy annak láttán én magam is megkedvelhettem volna önnönmagamat...

Nagy zavarodottságomban nem mertem arcára emelni a tekintetemet, hanem földre szögezett szemmel, égő arccal valami olyasmit suttoztam, hogy ha más talán nem is, az édesanyja bizonyára...

– Az én édesanyám – vágott közbe keserűen – egy icipici, törékeny, örökké nyájasan mosolygó kicsi dáma, akiben annyi akarat és elszántság van, mint egy hajdúkapitányban, és körülbelül ugyanannyi könnyörület is. Azt hiszem, már karonülő koromban rájöhett, hogy az én megnyerő lényem olyan hatékony eszköz lehet, amely felettébb jól szolgálja a család fölemelkedését, s azóta is vaskézrel terelget ebbe az irányba. Különben igaza is van... Tőlem magamtól legfeljebb valami ostobaság telne ki, amivel csak szégyenbe keverném őt is, magamat is – fejezte be keserűen, s még egyszer, utol-

jára, végigsimított a karszék támláját görcsösen markoló kezemen. – Őrizkedjen tőlem, Orsicska, hiszen látja: elveszett ember vagyok...

E beszélgetés után, azt hiszem, változás állott be iránta való érzéseim természetében. Gondolataim mindaddig a láng körül repdeső molypille öngyilkos makacssággal kerengtek az egyetlen, számomra fontos kérdés körül: ő vajon milyen érzéseket táplál émirántam, s minden szavából, szemének és arcának egymást váltó kifejezéseiből, mint valami titkosírás betűiből e talány megfejtését igyekeztem kiolvasni. S miközben folytonosan remény és kétségbeesés között hányódtam, aszerint, hogy aznap éppen mit véltem kiolvasni e jelekből, mind e remények s kétségek voltaképpeni tárgyát káprázó szemem mintha nem is látta volna. Ettől fogva azonban ebbe a vak, hívságos szenvedélybe forró együttérzés és gyöngédség vegyült, s ha eddig tulajdon sorsom jobbra fordultát reméltem vonzalmam viszonzásától, s bizonyos voltam benne: az ő e világi boldogsága s túlvilági üdvössége is attól függ, elfogadja-e a sorsnak azt az ajándékát, amelyet az én szeretetem s ragaszkodásom kínál neki. Igen, efféléket gondoltam elbizakodottságomban és ostobaságomban, s tetejében úgy véltem: minden, amit annak érdekében teszek, hogy vonzalmam tárgyát érzéseim viszonzására és színvallásra ösztökéljem, csak helyénvaló és Istennek tetsző dolog lehet...

Annyi hasznát mindenesetre láttam ennek a beszélgetésnek, hogy ettől fogva nem esett annyira rosszul, ha arra gondoltam, hogy estéit táncmultságokban, s napjainak java részét is vidám és gondtalan ifjak és leányok, az enyémnél jóval gazdagabb és tekintélyesebb családok sarjainak társaságában tölti. Ennek köszönhettem, hogy nem keserített el különösképpen, amikor egyszer, az egyik szép, derült, téli napon szembe találok vele az utcán, amint éppen szánkázni indult valahová azoknak a jómódú ifjaknak és leányoknak vidám társaságában, akikre korábban olyan féltékeny érzéssel gondoltam... Én magam gyalogszerrel igyekeztem hazafelé a boltból, ahová mostohám egy darab mosószappanért szalasztott el, mert otthon főzött szappanunk éppen kifogyott. Óvatosan rakosgattam a lábamat az éjszaka hullott friss hóban, mely olyan vastagon lepte el az utcát, hogy ha nem vigyáztam, befolyt rövid csizmám szárán, s jeges lucsokkal áztatta el a harisnyámat. Igyekeztem hát tőlem telhetőleg a lábam elé nézni, a nagy lódobogásra és csengettyűszóra azonban mégiscsak fölkaptam a fejemet, s láttam, amint egy lovas szán fordul ki az útra a keresztutcából, és siklik sebesen velem szemközt, de mégsem annyira gyorsan, hogy ne lett volna időm szemügyre venni a rajta ülők arcát. A szán négy utasa közül ketten, az ifjú Miklós és társnéja, kiben a városbíró leányát gyanítottam, elől ültek, ketten pedig, egy vézna, gazdagon öltözött leányka s egy merev tartású, vizes kék szemű, fakó képű ifjú ember, bizonyára a polgármester fia, a hátulsó ülésen. Mi tagadás, az alatt a rövid idő alatt, amíg a szán elhaladt mellettem, alaposan szemügyre vettem ama sokat emlegetett bíróleányt, s némi elégtétellel állapítottam meg, hogy bár szép, rózsás és tejfehér bőrű, ragyogó fekete szemű teremtés, orcája s amennyire hosszú, téli palástja látnom engedte, termete is teltebb a kelletténél. Szép, sötét szeméből fölényes önelégültség sugárzott, s apró, csigás ajkát is megvetőleg biggyesztette valamire, amit kísérője, szemlátomást erősen igyekezve túlkialtani a lódobogást és száncsengést, buzgón magyarázott neki. Láttam, ahogyan a mellette ülő ifjútól elfordulva gömbölyű állat beléfúrja a palást szőrmegalérjába, amelynek prémjébe a szembefúvó szél apró tölcseréket borzolt, s közben kényeskedve rendezgeti térdén a takarót, s megállapítottam magamban, hogy elkényeztetett, hidegszívű leány lehet, s hogy ha engem a sors jobb körülmények közé helyez, minden biztonnal túlszárnyalom őt szépségben és kedvességben. Elhaladtukban az if-

jú Miklós tekintete egy pillanatra találkozott az enyémmel, s keze tétován elindult föl-felé, hogy süvegét megemelve, de útitársnője éppen ekkor adhatta tudtára valami kívánságát, mert tüstént elfordította rólam a tekintetét, s szolgálatkészen előrehajolva a két első ülés közt elhelyezett iszákban vagy útiládában kezdett kotorászni. S bár e gondtalan, drága szőrmébe öltözött, újabb multságok felé siető társaság látványa keserű irigységgel töltött el, mégiscsak örültem e találkozásnak, mert mindaddig, ha a városbíró leányára gondoltam, képzeletem maga alkotta, tündökletes délibábbal viaskodott, s most a délibáb helyét elfoglalta a korántsem tökéletes, hús-vér leány képe, s bár továbbra is gyötört a féltékenység, ettől fogva, talán nem is ok nélkül, úgy vélekedtem, ha a gazdagság nyújtotta előnyöket leszámítjuk, kettőnk közül én vagyok méltóbb a szívemnek kedves ifjú szerelmére.

Csakhogy sok vigasztalást e gondolatból sem igen meríthettem, mert fogytán-fogytak a farsang napjai, s a farsanggal végéhez közeledett az az idő is, amelyet az ifjú Miklós nénye házában szándékozott tölteni. Mind ez idáig egyetlen olyan szó sem hangzott el közöttünk, amely tápot adhatott volna azon reménységemnek, hogy ha most eltávozik is a városból, mi ketten azért nem válunk el egymástól örökre, hogy látom még valaha ebben az életben... Növekvő kétségbeesésben, azt hiszem, már nem igen riadtam volna vissza semmitől, csak hogy valami efféle ígéretet kicsikarjak belőle, de mindhiába: ezekben az utolsó napokban mintha minden összeesküdött volna ellenem. Hol a ház körüli teendők szaporodtak föl annyira, hogy valahányszor megpróbáltam akár csak egy félóra is elkéredzkedni, apám mindannyiszor igen éles hangon utasított rendre, s amikor végül nagy nehezen mégiscsak elszabadultam otthonról, keresztanyám, ki ezekben a hetekben egyre hűvösebben bánt velem, azzal fogadott, hogy öccse egész napos szánkirándulásra ment valamelyik közeli birtokra, ahol, lévén farsang utolja, a vendégek tiszteletére alighanem táncmulatságot is rendeznek, s így másnap délelőttnél korábban aligha kerül haza. Mit volt mit tennem, rövid üldögélés után leforrázva hazaoldalogtam.

(Folytatása következik.)

Tóth Krisztina

LÉGHAJÓ

H. J.-nak

Elhagy végre minden ballasztot,
túlrepülni a léthatáron –
mit már annyiszor elszalasztott,
csukott szemmel teszi az álom.

Csergetakaró: hogy utálta
szedegetni a sok merev szösz,
mintha egy ősz hajú banya járna
láthatatlan a bútorok közt,

mint egy eljövendő öregkor
ezer cetlije, dobozkája,
amit félt felejteni akkor,
azt most leejti, kidobálja,

óriáskagylót hajít ki, nem kell,
kiürült parfümös üvegcsét,
egyikből halkán szólt a tenger,
másikból halkán szállt a nemlét,

szerelem kis relikviáit,
sőt, a szülői lámpaernyőt,
mely a szerelemhez világít
álmatlanul, hiába felnőtt,

vigyék inkább idegen párák,
könnyű szívvel, merülőpróba,
vakon beszáll, valahol várják,
az irányíthatatlan léghajóba.

Mesterházi Mónika

NEM MARADHATOK

Ha leülhetnék s csak egyetlenegy
pontján, akár a vasúti híd alatt
végignézhetném a Dunát –

Most április,
uszadék, kő, szemét, s a vízen szétterülve
lebeg a napban egy fűcsomó haja,
talán csak egyetlen pontot figyel,
a meder bűvárvilágát.
És minden betoncsontot gyík erez,
seholvevált gyíkok isszák a fényt
és végtelenül
végtelenül ráérnek, amíg csak
megvan, amiért élni érdemes.

És én nem ülhetek le élni érdemes
helyekre, se végignézni nem tudom,
se megállítani múltó dolgaim.

ZACSKÓ, ZSÁK

Nem tudtam eldönteni,
ringatja magát az a
zacskó a Dunában,
vagy beakadt a lába.
Hogy óriásmedúza,
az nem jutott eszembe.
Az első hídaltvók, tíz éve még
megcsalták a képzeletem.
Ma már egy testesebb zsáknak
a földön nagyobb esélye van,
hogy embert lássak belé, mint
fordítva, az embernek.
(Hogy zsákot.)

VÍZPART

Ugyanaz a partsáv, víz alatt
és víz után. Zöld, zöld, élet tolong,
virágzik. Kő helyén juharfa nő,
mint máshol. Csenevész, erősödik,
zöld kezefején bordók az erek.
Ugyanitt rohant az ár. És azelőtt
volt alacsony vízállás is, kövek
és növények, és ismeretlenül
levelet bontott egy másik juhar.
Végül lerohanta a víz. Ugyanitt,
ugyanaz a víz ugyanazt a fát,
vagy másik fát másik folyó,
más nézte, más jutott eszébe és
más volt a partsáv, víz alatt
és víz után. Zöld volt, tombolt az élet,
a kövek közt megeredt egy juhar.

VÁLTOZÓ FELSZÍN

Mozgó felületre arany
jeleket ír egy mozdulatlan
toll. Üzenetét megérteni
akarhatod, akarva érteni
nem lehet. Nem nyomtatott
betűk: folyóírás – figyeld,
figyeld, míg összeáll a minta
értelemmé. Megmondja, mit
tegyél, hová legyél.
Megmondja, mit kérdezel.
Szoktasd a szemed a vízhez,
ne cseppenként betűzd, egészben
oltsa szomjad a folyó beszéde.

Bertók László

ZSOMBÉK

Botologni a vízközökben, menni a
levegő után, csak annyira
rejtőzni el, hogy a tüzes hálóval
megtaláljon (ha akar), még ha
ki-kicsusszansz is néha a lyukon, s
elfekszel a szárazon, még ha
csak akkor hagyod is abba, ha
azt hiheted, hogy mérvadó közöd van
a viszonyok változásához.
Választani akkor is fogsz, ha
nem választasz. Fönnakadsz úgy is,
ha magad szövöd a hálót. Két tétova
lépés között is átélheted a saját
teljességet. Egy zsombék, amelyen
kicsit tovább időzöl, többet tud rólad,
mint három vallatótiszt,
akik egymás után tépik össze a
kihallgatási jegyzőkönyveket, hogy
„akkor most az igazat mondod, ugye?!”

A madár, aki előtted röpül, nem azért csapkodja arcod elé a levegőt, hogy idő előtt belecsobbanj a feneketlenbe, még ha (egyre gyakrabban) meg-megnézed is magadat benne, s úgy tűnik, sem félni-, sem vesztenivalód nincsen.

SÚLYOSBÍTÁS

Semmi, csak a keze akadt bele reggelizés közben megint a tejes bögre szélébe, s nem is az, hogy a tej kiloccsant, s csúnyán káromkodni kezdett, csak hirtelen eszébe jutott, ami amúgy eszébe se jut már, hogy éjjelenként néha többször is ki kell mennie, hogy azt a pár centiliter(?) folyadékot kiengedje, kicsöpögtesse, ami rendes körülmények között (valaha) reggelig elfért a hólyagjában, anélkül, hogy a világmindenség kirepedésének pánikja kerülgesse... csak megfogadja megint, hogy effélékről soha többé egy szót sem, mert egyrészt senkinek semmi köze hozzá, másrészt úgyis elengedik a fülük mellett, legfeljebb rutinosan sajnálkoznak, vagy példálódzni kezdenek a saját bajaikkal s más, igazán szomorú esetekkel, azaz nyafogásnak tekintik, ami neki a halálos ítélete váratlan súlyosbítása... csak eltűnődik, hogy felőlük vagy még távolabbról nézve tényleg nyafogás, hiszen miközben a maradék erőit kellene számba vennie, csoportosítania, csatasorba állítania s hősként elesnie, másoktól várja a segítséget, s folyamatosan kiadja magát feleségnek, rokonnak,

barátnak vagy szomszédnak álcázott idegeneknek(?), akik maguk is benne a szervezetben (szervezetben?), amely íme a legfontosabb pontokon akadozik, cserbenhagy, tönkremegy anélkül, hogy kisebb olajozásokon, a csavarok meghúzásán vagy a por letörölgetésén, tehát az események utólagos tudomásulvételén kívül bármit is tehetne ellene, amit tehát komoly mosollyal, méltósággal(?), csöndben illene elviselnie.

LYUKAS KORSÓ

P. Gy. halálakor

Lehattünk volna barátok, s volt úgy, hogy azok voltunk, hogy ugyanott tettük le a lyukas korsót, a tiéd nagyobbat koppant, vagy mert nehezebb volt, vagy mert nem méricskélted a távolságot a tested és a föld között, nem érdekelt ilyesmi, az sem, hogy zavar-e más, bár figyelmes és segítőkész voltál, otthon érezted magadat az emberi kapcsolatokban, „Hogy vagy?“, „Hogy vagy?“, kevés szóval is elbeszélgettünk, aki tudja, hogy mi tocsogott itt a második ezred utolsó évtizedeiben, az emlékezni fog ránk, a többiek meg újra megélik ugyanazt, miattuk mosakszom meg a maradék vízben, s mosom meg halott arcodat, a korsón a lyuk befoltozhatatlan, de a fontos dolgok folytathatók (ebben most hinnem muszáj), s lesznek, akikben tisztán köszöntjük és halljuk majd egymást.

Csiki László

TERMIK

El fogok mesélni egy régi légi csatát. Azt is elmesélem közben, miképpen lehet vagy nem lehet elmesélni. Azt is, hogy veszélyesebb egyik a másiknál.

Háborúkról beszélgettünk reggel a szállodai uszodában. Egyikünk sem járt háborúban, de hármunk apja eleget regélt róla ahhoz, hogy illetékesnek érezzük magunkat. Kettőnk apja még a hadifogságot is megjárta. Ezzel most már szinte hencegni lehet. Negyedik társunk nem ismerte az apját, de életkorából kiszámítva az is hadköteles lehetett úgy 1940 táján. Ma már azt is megtehettük volna némi kegyeletes cinizmussal, hogy tiszteletbeli hősi halottnak nyilvánítjuk ott a medence partján. Egy emlékoszlopra felvett hadfi mégiscsak jobban mutat a fiúi életrajzban, mint hogy valaki egyszerűen lelép és eltűnik a földtekén, aztán egy banánköztársaságban, esetleg egy szomszédos országhoz csatolt magyar faluban rongyosra issza a máját, ahogyan az ilyenekkel történni szokott honosodás közben.

Arról is beszélgettünk, hogy Jugoszlávia földrajzát hadijelentésekből tanultuk meg alig a minap, és nem az ilyen-olyan békebeli iskolákban. Mindenikünknek eszébe jutott egy-egy balkáni barátja, ismerőse, üzletfele, ettől pedig mintha érdekelteké váltunk volna a legutóbbi háborúban, utólag. De mégis, mi lehet Jancsival, Dragannal, Ivóval? Mert hogy mi történt a mostari híddal, azt tudjuk. Lehet, hogy éppen a vízbe omlásakor haladt át rajta valamelyik haver, és azért nem jelentkezik azóta sem.

Meztelenül, szótlánul ültünk aztán a szaunában, lopva méregettük egymást, hogy kit mennyire rongált meg az elmúlt év, és egyszer csak azt mondta valamelyikünk: „Ertem én, hogy lelövik egymást az emberek, mi is juthatnánk olyan helyzetbe, hogy megtegyük. De miért vágják ki egymás szívét?” „Hát hogy közelebb kerüljenek egymáshoz. Ezek a balkániak még ha repülőjegyért állnak is sorba, szinte egymásra tapadnak.” „Biztosan van ennek valami hagyománya, mert ott mindennek van.” „Nem kánnibalizmus ez egy kissé?” „Miért vadászik az ember, miközben boltban is megvehetné az őzet, hogy megegye?” „Azt is le kell ölnie valakinek.”

Elég sekélyesen folydogált a párbeszéd, már ahogyan szaunában ejtőző csóré férfiak között szokott, akik évente egyszer nemcsak csapot-papot, hanem a családjukat is odahagyják néhány napra, aztán nem bírnak jobb szórakozást kitalálni az italnál és a fürdőzésnél. Meg is voltunk ott magunknak. De a szív kimetszése, egyáltalán a szív mint valóságos, véres szerv és nem költői tétel, a szív mint „dobogó hús” emlegetése arra utalt, hogy valakinek a társaságban éjszakánként el-elszorul vagy felpörög a szíve, olyan valóságosan, hogy egy légszomjas pillanatban megérzi, az élete múlik rajta. Bármikor beosonhat hozzá a sötétben egy partizán, egy bozótharcos, hogy kivágja a testéből és lassú tűzön megsüsse magának, vagy trófeaként felmutassa legfelsőbb főnökének.

Jobb volt a háborúkról beszélni mégis, mint nevéen nevezni az öregedést és azt a szív-éző szabadságharcost meg a vezénylő hadurát.

- A másodikban már eldurvult a móka. Az első világháború volt az igazi.
- Az úriemberek utolsó háborújának nevezték.
- Nyilván a második világháborúsok.

– Azért nem hiszem, hogy az én apám irigyelte volna az apját, amiért úriemberként szarta össze magát a dekkungban.

– Akkor még, ha egy repülő leselött egy másikat, a temetésére átrepült a frontvonal felett, virágkoszorút helyezett a sírjára, tisztelgett, majd hazarepült bántatlanul, szabadon.

Innen indult a közös történet, noha az elején nem tudtuk, hogy az lesz belőle.

Én a délutáni heverészás alatt sáros mezőt láttam magam előtt, és még azt is tudtam róla, hogy valahol Franciaországban van. A csaták általában felázott, legázolt búzaföldeken folytak még akkor, csak a második világháborús emlékezésekben hullik egyfolytában a hó és ordít a fagy. Az elsőben még lópatanyomoktól, ágyúütegektől feltört tarlókon rohant feltűzött szuronyokkal egyik szakasz a másik felé. A patanyomokban aztán meggyűlt az esővíz, később, de jóval később, már-már évtizedek múlva megfagyott, és rengeteg apró tükörként mutatta vissza az égboltot önmagának. De talán olyanok voltak azok a jeges patanyomok, mintha millió szemét nyitná fel a föld. A föld azonban mindvégig szürke és göröngyös volt, el a szemhatárig, ahol elhagyott majorsági épület állt, mint egy szabályos kőhalom. A hátracsapott ajtó- és ablakszárnyakat nyikorgatva verte a szél. A szél mindig fúj, szikkasztotta, fagyalta a sarat.

Nagypapám államosított asztalosműhelye mögött, egy sufniiban ilyen mezőket láttam az eldugott képeslapokban, valamikor 1952 táján. Ezek egyikének címlapján orosz hadifogoly volt kiplakátolva, aki a lapockája alól, egy lött sebből fújta ki a cigarettafüstöt. Kórházi ingét egy terjedelmes, csónakra emlékeztető csuklyát viselő kedvesnővér vonta fel a hátán, mint a színházi függőnyt, hogy látsszék is a mutatvány.

Feküdtem csak a szállodaszobában, a friss fehér lepedőn, éppen ma, és néztem azt a szürke síkot valahol Normandiában. Egy ízben úgy rémlett, mintha Olaszországban lenne. Átszállt fölötte, berregett egy repülőgép. Kétfedelű gép volt vászonborítású szárnyakkal, törzssel, nehezen mozduló csűrőlapokkal. A sötétzöldre mázolt vászon alatt kidomborodott a szárny és a törzs faléces merevítőszerkezete. Az elégett benzín szagát is megéreztem, és hallottam a gép ki-kihagyó kattogását, olyannyira valóságosan, hogy arról is döntenem kellett, a motorja vagy a géppuskája adja-e ki a szakadozott hangot, netán a lövészárkából lőnek rá. Támad, vagy eltalálták? Lő, vagy menekülőben fulladozik a motorja? – és nem jutott eszembe senki, akit megkérdezhetnék felőle, még telefonban sem.

Négykor az egyik mérnökkel volt találkozóm a bárban. Ott ült már egy sarokasztalnál, háttal a bordópiros tapétás falnak, mintha attól tartana, hogy hátba támadhatják. Nyúzott, révedező volt a különben is fakó, tág pórusú arca, át sem öltözött.

– Jutott neked eszedbe – kérdezte –, hogy egy pasas egy szál bőrruhában, egyetlen kemény széken csak úgy ül magának a levegőben? Van egy autós børsisakja és szemüvege, egy hosszú, fehér sálja, és nincsen semmi egyebe. Ott lóg az égen, alig halad, és talán arra gondol, hogy ő francia. Vagy német. Vagy ami éppen adódik.

– A sál nem fehér, hanem égőpiros – mondtam.

– Persze, a start előtt jól felöntött a garatra. Különben hogy bírná ki egyedül? Ezek ha németek, ha franciák, ha amerikaiak voltak, mind francia konyakot ittak.

– Kérjek neked egyet? – kérdeztem, de nem rám figyelt.

– Ott szálldos, és senkije nincs, érted? Senkije. Szeretője, felesége, gyereke, apja, anyja mind odalent van. Mintha nem is volnának. A hazája is, amiért azt hiszi, hogy harcol, az is túl messze van. Nem segíthet. Senki nem segíthet. Érdemes így magasra jutni?

– Most kiről beszélsz? – kérdeztem közbe.

– Van persze pár gallon benzinje és ezer tölténye a géppuskában. Meg néhány gránátja, amit az ellenséges lövészárkokba szórhat. Csakhogy most ő a célpont, ő a védtelen. Egyetlen hülye karabéllyal kilőhetik az üzemanyagtankját vagy a fejéből a szemet. Mit érzett szerinted? Nem, nem, ha félt is, nem úgy, ahogyan mi. Az igazi, hősies félelem volt. Vagy büszkeség. Gőg. Dölyf. Vagyis rettenet – de életmentő rettenet. Miért, mi más a gőg, a büszkeség, mint félelem a félelemtől, vagyis annak az ellensúlya? A szinten tartó ballasztja. A másik irányba vitt túlzás...

Rövid időre megjárta eszemet a kérdés, hogy ugyan miért éppen a magányról és a gögről beszél a mérnök. És a magány gőgjéről vagy a gőg magányáról beszél-e?

Ittunk egyet a mérnökkel, és én újra láttam a szürke mezőt, fölötte a borsapokás embert a repülőjében. Biztos voltam benne, hogy szőke, és a hajánál sötétebb, talán festett, mindenesetre nyírott bajusza van. A szemét nem láttam még. Rakhattam volna a szikár arcába akár kék, akár barna szemet. De a keze csontos volt és napbarnított, mint a golfozóké és a teniszezőké. Kifehéredtek az ízületei, ahogy a botkormányt szorította.

A mezőn ősuta inalt át, el-elbicsaklott lába a göröngyökön, a lópatanyomokban. A szemben álló felek néhány tisztje előjött a gerendákkal, gyeptéglával takart fedezékből, és oldalfegyverével megcélozta az egyik frontvonaltól a másikig menekülő, majd riadtan visszahőkölő jószágot. Az egyik oldalról átintett egy nyalka hadnagy a másik felé, hogy onnan lőjön elsőnek valaki. Amonnan visszakínálták a zsákmányt. A lövészárkok délkeleti kanyarulatában kidugták fejüket a közlegények, és hujjogatásuktól a suta visszairamodott a nyílt mezőre, a tisztek két csoportja közé, újra és újra felkínálta magát a lövedékeknek, a senki földjén csörömpöltek patájától a szétszórt fémek, ég felé fordultak az átlótt vassisakok, és szanaszét iramodtak alóluk a mezei pockok. Az északnyugati mellvédekről kiabáló katonák hangja visszakergette az őzet a küzdőtérre. Fáradni látszott, a rettegés is maró savakat áramoltatott az izmaiba, egy ideig ajzotta, aztán bénította már.

A tisztek vidáman lengették a karjukat, de gyakorlott vadászokként csendben maradtak, akár egy fényképen. Egyik csoportból sem sütötte el a fegyverét senki. Emiatt úgy látszott, egymást köszöntik az úriemberek, miközben ide-oda kergetik az állatot.

Az ősuta légszomjasan támolygott a megbarnult, gyér fűvön.

Ekkor szállt föléje a repülőgép. Eddig ismeretlen hangjától megtorpant a csatakos állat, a tisztek gyorsan visszahúzódtak a fedezékbe, még az idegen sarat sem kaparták le a csizmájukról. A csudálatos szerkezet három kört írt le a levegőben, az őz lent reszketett, pára szállt fel a testéről, és egy ideig körülötte lebegett még azután is, hogy az elcsigázottságtól vagy a reményvesztettségétől megszakadt szívvel összerogyott. Mint-ha szakszerűen a lapockája mögé lőttek volna a magasságból. Annyi értéke sem volt már, mint a húsnak, amelyért sötétedés után kétfelől kúszni kezdtek a bakák. Testvériesen elfelezték a bajonttjeikkel. A máján viszont már-már összevesztek. Azon, hogy melyik tábornokot illeti az egész, mert egy fél májjal nincs tábornok, aki beérné. A májat végül eldugták egy bokor alá.

Ezt láttam.

– Egyedül volt odafent – mondta éppen a mérnök. – Értsd már meg, teljesen egyedül.

Untam a mérnököt a köszemlére tett magányával. De még magamat is, egy kissé oktanul. Elvégre nem lehetek felelős azért, amit látok.

Este az én szobámban ültünk össze négyen, nem mentünk le az étterembe. Amúgy is dugig volt némettel meg gyerekekkel, és olyan meleg benne, mint italtól elszokott szervezetben a vodkától. Két városszéli nő is ült egy előre lefoglalt asztalnál, nélkülünk, vagyis fizetésképtelenül. Elgondolkodhattak, hogy mennyit érnek, még el is mondták egymásnak.

– Hozassak pezsgőt? – kérdeztem a barátaimtól.

Elmélyülten tétováztak, tanakodtak magukban egy ideig, mintha Nietzschét olvasnák éppen.

– A pilóták is pezsgőt ittak, ha lelőttek valakit. Jusson eszetekbe Eddie Rickenbacker. Ez az amerikai fickó huszonhat németet szedett le az égről, pedig a nevéből ítélve ő maga is németként kezdte – mondta a második gépészmérnök, aki viszont évek óta földmérőként kereste a kenyerét. Senki nem tudta, mitől kövéredett ki ennyire, és miért hiszi még mindig, hogy olyan délceg, mint tejívó egyetemista korában volt. De nem lett volna ildomos megkérdezni tőle, mitől gyarapodik valaki, miközben a föld másoknak keveset ad. Meglehet persze, hogy a rossz, olcsó ételektől dagadt meg annyira a pocakja, hogy már csak úgy szeretkezhet, ha ő van alul vagy hátul, és egy lecsupált falusi özvegy liheg fölötte vagy előtte. Lehet, hogy egész évben erre a pár luxusnapra spórolt, amit velünk tölthet. – Ne feledkezzünk meg a Lafayette-pilótákról – mondta. – Azok is amerikaiak voltak. Ők meg a 94-es és a 95-ös Challenger repülőszázad.

– Az Albatros G 1 viszont, a német kötelék, jól elbánt velük azért, hiába dicsekednek máig, ahogy mindig is szoktak. Még a vietnami háborút is úgy állítják be, mintha ők győztek volna – szólalt meg az addig szófukar, tar ügyvéd, aki mostanáig pihentette a bíróságokon, nagy termekben edzett hangszálait, és máig nem lelte az apját. Szépen csillogott májfoltos fejbőrén a lámpafény. – Maradjunk abban, hogy ezek a mieink lovagok voltak, pezsgőt ittak start előtt és landolás után. Ezt még el tudom képzelni. Ők voltak akkor a lovagok.

– Lent meg a sár és a szaros bakák – mondta a gépészmérnök.

– Szerinted is mindenütt sár volt? – kérdeztem én.

– Mi más lehetett volna?

– Hát, azért léteztek még akkor férfiak – mondta az ügyvéd.

– Be vagytok ti rúgva – mondtam én –, pedig még nem is ittatok. Látszik, hogy szabadságra ment az eszetek.

Ezután jó ideig csendben maradtunk, vagy olyasmiről beszéltünk, ami nem bontja meg a csendet, csak a némaságot. Barátaim eközben, nagyjából a pezsgőbontásig úgy érezhették magukat, mint kik valóban szabadságra jöttek, és bármilyen ostobaságot mondhatnak, mert az üdülés lejártával elkezdődik a felejtés, és semmi nem érvényes otthon, amit itt elbeszélnek. Én is szinte elmondtam, hogy láttam a sáros mezőt Normandiában vagy Piemonté környékén: bármikor letagadhattam volna. Lehazudhatam volna az égről a repülőgépet.

De én hallgatni bírtam legalább. Ezek meg mint holmi iskolás kölykök, akiknek nyári táborban nem kötelező a fog- és lábmosás! Ilyen gyermeketegnek hagyott itt minket az idő? Mintha nem elmúlt, hanem csak elszállt volna fölöttünk, és itt felejtett kiszolgáltatva, érintetlenül, már-már ártatlanul, az összes vétünkkel. Bizony, bizony, gondoltam még akkor, teljességgel hiábavalóan: olyan az idő, mint az az ósdi repülőszerkezet a harcér egén. De azt látni lehet legalább. Néztük is ezen az estén, pedig sehol sem volt.

– Gondoljátok el, hogy németek vagytok – mondta az ügyvéd. – Vagy, ellenkezőleg, franciák. Lőnökötök kell egymásra. Elvégre itt a háború, hadd pezsegjen a véretek. Csak-hogy ti – te, Hans, és te, François – a tízes években ugyanabban a párizsi csehóban itátok a vörösbor mászását, együtt szidjátok az akadémista festőket és – már szinte gúnyból – vállvetve támogattátok a feministákat az oroszokkal. Merthogy a közös szeretők, valami délről szalajtott Anette beállt szüfrazsettnek, talán éppen azért, hogy tőletek szabaduljon, ti meg dühöngtetek emiatt, de szabadelvű megfontolásból, a hazulról érkezett apanázból mégiscsak finanszíroztátok az általa szervezett összejöveteleket valami földút melletti kis kávéházban, amíg a térdig érő fodros bugyogót viselő fehér-cseléd össze nem feküdt holmi Iván és Jenő közös szeretőjével, Helgával, át nem állt a másik nemhez, amerre inkább az elvei vonták és nem a hormonjai vagy a génjei. Akkor, egy közös szeánszon szakítottatok vele, ő pedig, Anette vagy Helga az arcotokba nevetett. Azután kettesben és békésen, férfiasan szürcsöltétek az abszintot, szótlánul búsongva a zsigeri és elvi hűtlenség fölött, de csak ritkán néztetek egymás szemébe, ugyanabban a földút melléki kávéházban, ahol esténként Anette a gyűléseit tartotta, és ugyanannyit szidta a férfiakat, tekintet nélkül a nemzetiségükre, mint amennyi bort ti megittatok a venezuelaiakkal, a csehekkal, az ukránokkal és az olyan amerikai aranyifjakkal, mint Hemingway. A hadüzenet után viszont Hansot, ha Párizsban marad, internálták volna, mint Kuncz Aladárt, bár abból ő nem tudott volna regényt írni. De ha, ne adj' isten, Berlinben történik a dolog, és Helga a közös kedves, aki előbb egy Jenővel vagy Ivánnal, majd egy kóssa Anette-tel kerül össze, akkor François-ra vár az a sors, ami Hansra Párizsban: őt internálják. Úgy, hogy Hans is, François is hazament, ha nem éppen otthon volt. Valamelyikük idegenben élt; majdcsak kiderül, hogy melyik.

– Maradjunk Párizsnál – mondtam.

– Úrifiúk voltak, repülőnek álltak. Addig is az autóversenyzés volt a passziójuk, és akkor még nem estek olyan nagyon messze egymástól a földi és a légi utak, mint manapság. Elit fegyvernem, tagadhatatlanul. Anette és Helga szájátva nézi őket az égen, ahogy lobog utánuk a fehér sál...

– Vörös – szóltam közbe.

– Egyszóval – folytatta az ügyvéd –, a nők kitekeredett nyakkal bámulják Hansi vagy François gépét meg a sáljukat az egyik légi bemutatón, a selyem nyakravaló meg úgy száll a bátor férfiak után, akár a füst, és közben azt kérdezi Helga Anette-től, ugyan lesz-e még alkalma vendégeskedni nála, ha kitör a háború. Mire Anette: gyere át hozzám, elférünk együtt, van egy kis manzárdlakásom, közel a Rue Saint Michelhez.

– De akkor már lehetetlen volt az összeköltözés.

– Tény, hogy mindannyian hosszú piros sálat viseltek – mondta a gépészmérnök, akit láthatólag egyedül ez a tőlem lopott festői részlet ragadott meg, de aztán kiderült, hogy még valami más is. – Nyúllábat hordtak a zsebükben. Babonások voltak. Ez pedig annyit jelent, hogy ismerték a félelmet, ha egyszer különféle kabalákat viseltek ellene. Hívták a jó szerencsét.

– Hát azokhoz a motorokhoz kellett is – szólt a szakmáját elhagyó mérnök, a földmérő.

– Az Istennel párban repültek, valóban. Hinniük kellett benne, különben nincs, aki vigyáz rájuk. Azt viszont nem tudom, hogy imádkoztak-e.

En akkor már tisztán láttam, hogy választott pilótámnak barna a szeme. Nem igazán illett hozzá. Egy szőke olasz lett volna mégis, szicíliai szempárral? De még a sza-

gát is éreztem már: a bőrszíjak kenőzsírjának, az *eau de cologne*, a Capstain pipadohány és egy kis savanyú verejték keverékét. Megtörténhet, hogy becsapós volt a szaga: a gondosan, tudatosan ápolat férfiaságából következtettem vissza rá. De némi zamatos aszszonyszagot is feltételeztem a bajusza tövéén, és ez megnyugtató. Nem jártam mesze tőle.

– A becsület – mondta az ügyvéd –, a becsület meg a kiváltságos helyzetük... Olyankor nem szabad félni. Jó előre ki voltak nevezve hősnek. Egy szobor pedig nem reszket.

– Csak leesik az égből, mert túlsúlyos – kottyant bele a földmérő, igaz, hogy aztán elnézést kért az otromba viccért. Ezeket a pilótákat mától komolyan kellett venni. Ezt még egy földmérővé vedlett gépészmérnöknek is be kellett látnia.

– Mégis, hogy a fenébe tudta leradírozni az égről egyik a másikat? Hans François-t vagy François Hansot. Miféle fegyverük volt a becsületük mellé?

– Jó, amint hazaérünk, utánaézek – mondta a mérnök.

– Akkor már nem érdekes.

– Egyforma fegyverük volt, egyforma gépük, még az ég is egyforma volt mindenütt. Egyformán kezdetleges volt a géppuska is, az ég is. Ettől lehettek ők lovagok, az egyenlő esélytől. Ami azt jelenti ma, hogy butaság. Egyformán buták voltak és ugyanolyan becsületesek.

– Mert! – mondta a földmérő. – Buták, mert becsületesek. Esetleg becsületesek, mert buták. De az utóbbi nem valószínű. Elvégre ők voltak az elit.

– Mindig az okosa, a bátrabbja hull el.

– Hull le.

– De ahhoz előbb fel kell szállni, tata.

– Kitalálták a módját.

– Á! Ezek is csak használták a gépet. Mások ötölték ki nekik, a motort is, a háborút is. A becsületet meg a hadvezérek. A háterszágban. A fronton már használati értéke lett a becsületnek is.

Felverte a pezsgő a hangulatot, és túlságosan könnyűvé tette az esti bölcselkedést. Aznapra abba is hagytuk a mesét. Többet érdemelt annál, semhogy eltréfáljuk. A földmérő és az ügyvéd lement az étterembe, hátha megtalálja a cserbenhagyott, leszerződött városzéli nőket, de egyiküknek sem maradt túl nagy kedve hozzájuk.

Én éjszaka a sűrke mezővel álmodtam többször is. Fel-felébredtem, és olyankor tudtam, hogy tényszerű, valóságos eseményre bukkantam névvel jegyezhető emberekkel, márkanévet viselő repülőgépekkel, és a kivirágzott mezőt is a régi néven szólították az onnan elmenekült, majd visszatért parasztok, mi több, a nyomot hagyó huszár- és tréninglovaknak is volt nevük, mégpedig olyan Erzsi–Biri–Sári-féle meghitt nevük. Egyedül a mező fölött repdeső nagyapám neve nem jutott az eszembe, pedig ő is benne kellett hogy legyen a kollektívnek mondott emlékezetben; akár valamelyik barátom fejéből is előrácigálhattam volna.

Jobb éjszakákat is töltöttem már egyedül.

A közös reggelinél olyan gyűröttnek látszott a társaság, mint amilyenek a valóságos életkora szerint látszott volna, ha nem edzi magát hetente kétszer uszodában, szaunában. Magamat nem láttam. Úgy éreztem, ez a mese az enyém, és valakik belekontárkodnak.

– Képzeld bele – mondta a gépészmérnök, tojásrántottával tele szájjal –, hogy fel száll egy délelőtt tizenegykor Hansi... Tizenegy előtt nem szállt fel, mert ezek sokáig

aludtak a tiszta lelkiismeretükkel. És csütörtök volt, lefogadom! 1916. június 3., csütörtök, délelőtt tizenegy. Hansi, frissen fürödve, borotválva, húsz gránáttal, ezer töltennyel, hazafiságtól duzzadó kebellel! A start előtt még megírt két levelet. Helgának az egyiket, az özvegy édesapjának a másikat. Apunak azt írta: hazánkért harcba szálllok akár az ördöggel is, családomat szégyenben nem hagyhatom. Van ebben az utolsó félmondatban némi kis bizonytalanság, ha nem egyenesen kétely. Az a feltételes módra emlékeztető szöveg, amin egy idős apa élete végéig elragódhat; hogy hol csinálta rosszul.

– Adj már egy zsömlét – mondta a földmérő, én pedig átnyújtottam neki a vesszőkosarat a zsömléssel.

– Helga meg azt kapta postán: felmentelek esküd alól, és utolsó lehettemmel kérek, válassz tisztességes férjet magadnak – mondta a mérnök. – Van nekem Párizsban egy kedves barátom, François-nak hívják, címét és a neki címzett ajánló leveletem külön borítékban mellékelem. Ő majd magához vesz téged, és én csak arra kérek, hogy első fiúgyermeketeknek az én nevemet adjátok. Jó ez így? – kérdezte végezetül a mérnök, miután éji álmát elmondta nekünk.

– Hacsak nem François búcsúzott Anette-től – mondta a földmérő. Az este romantikusnak bizonyult ügyvéd ma reggel hallgatag volt, és müzlit evett, a földész bátran folytathatta. – Anette, volt nekem egy cimborám, egy Hans Vogel nevű elzászi német, igazi jómadár, hozzá folyamodhatsz. Anyám ismeri, és megérti majd, hogy őt választod. Nyilván azt fogja kérni tőled a mama, emlékezetemre rólam nevezd el első gyermekedet. A nevem fiúnak, lánynak egyaránt adható, egyetlen néma hang a különbség közöttük. De te ne engedj anya kívánságának. Ne viseljen francia nevet egy német, és viszont se úgy legyen. Zavart okozna később az életében. Nem tudhatjuk, hol, milyen hatalom alatt fog élni, maradjon meg tehát a maga nemzetében. Hans legyen a fiú neve, a lány pedig a tiedet viselje. Hogy őszinte legyek, őt jobb szeretném Michelle-nek tudni.

Átmeneti megindultság vett erőt a reggeliző társaságon a meghitt levelek hallatán. Ilyent eddig még egyikünk sem írt. Nem került rá alkalom. Amikor meg a startra kész pilótakéhez hasonló szélsőséges helyzetbe jutottunk, legfennebb Szűz Máriának címezhetjük volna a vallomásunkat, de ő ismeretlen helyen lakozott.

Én mindeközben a teáscsésze fölött a murvával felszórt szállodakert felé nézve, a bőségesen virágzó líciumbokrok fölött még mindig azt a berregő, kétfedelű repülőgépet láttam, amit álmomban. Ott körözött, kavarta a levegőt, és mintha kékes füstcsíkot hagyott volna maga után. Nem tudtam dönteni: a rossz benzin égéstermékét bocsátja-e ki, vagy találatot kapva éppen felgyullad. Ugyanakkor az a benyomásom támadt, hogy én mindent látok, amit a barátaim elképzelnék. Nekik csak foghatatlan elmélet az egész, számomra pedig mese, íze és szaga van, akár az ételnek.

Volt, ahogy volt, az égen tétovázó repülő mégis jobb volt látni, mint a körülöttünk reggeliző turistákat, a kedélytelen családokat az úszóvíz párájával a bőrredőikben. Az egyik asztalnál németül, a másiknál franciául csitították a magas etetőszékbe ültetett gyerekeket, habár azok olyan szófogadóan, már-már bölcsen falatoztak, akár az öreg földművesek Bretagne-ban, a házuk előtti padkán, és ugyanannyi foguk volt.

Megdöböntően – és meghatóan és ijesztően – valóságghú, legalábbis valószerű volt a látvány a vétlen gyerekekkel. A csatamezőn hősi halált halt őzsutát is megpillantottam egy villanásnyira, a páráját is a teteme fölött, és azt is láttam, ahogyan a bal hátsó lába emlékezetesen utolsót rándul. Majd a tarajos bőrsisakot a pilóta fején, arcán

azt az idejétmúlt bűvárszemüveg-szerűséget, és éreztem, hogy báránybőrrel bélelt csizmájában megizzad a lába.

Nagyon-nagyon kék volt ott az ég. Hajdani jobbágyházak fala kéklik így a napsütésben, Európa keleti végvidékein, és az encián tölcserének mélye ilyen színű a hóhátár fölött. Az a masina pedig verte a szelet, kattogott, ki-kihagyott, a pilóta félfordulatra kényszerült vele, hogy kiegyensúlyozza a szellőkéseket, a függőleges csillapító szinte kiakadt, csikorogtak tokjukban a vezérlő kábelek. Hans vagy François kis bajsza fölött kiütött a verejték az erőlködéstől, amint a légáramlatokban igyekeztek megtartani gépüket, de annyira, hogy a repülés szele sem száríthatta fel róluk az asszonyszagot. Nem tudtam érezni, hogy odafönt, a híg közegben a belső robbanásoktól forró-e a gép, vagy hideggé válik a száguldás huzatától. Roppant szükségem lett volna erre az információra, és képtelen voltam megszerezni.

– Most mi van? – nézett rám a földmérő két falat között.

– Most éppen semmi. Száll Hans, mint a gondolat, fenn az égen – feleltem.

– De azért egy kissé rezes a gatyája – mondta a gépészmérnök.

– Akkor az François – mondta az ügyvéd. – Még az is lehet, hogy John Hathaway az egy későbbi Spitfire-ban. Én rá tippelek. Hagyjuk már életben a mi kis európeereinket. Becsüllek benneteket annyira, hogy feltételezem rólatok, el tudjátok képzelni, valakinek itt vesznie kell. Hát akkor már nehogy a mieink közül. De azért készüljünk fel a végre.

– Miért nem Hansot választottad? – kérdeztem.

– Őt nem szeretem – mondta az ügyvéd. – A rokonai túl sokat ártottak a családomnak.

– Nem szeret ez senkit – mondta a mérnök. – Azért képzeleg. Megpróbál kitalálni valakit, akit még ő is képes lenne szeretni. Nem nagyon sikerül neki. Ettől pedig meggyűlöli, még mielőtt teljes egészében kitalálná. Lefogadom, hogy szerinte még a kedvence, François is egy léhűtő. Attól még lehet neki rokonszenves. De szívesen feláldozza, ha sikerül Hansival leövetnetek. Eltünteti, mert irigykedik rá, amiért merészel könnyedén élni, és szórja a nehezen megkeresett pénzét. Majd kiderül, majd meglátjuk, melyik másík.

– Nekem mindegy – mondta a földmérő. – Azt csináltok, amit akartok. Egyik kutya, másík eb. Ha eszetekbe jutok, szóljatok, ki az áldozat. Én majd felsöpröm a mezőről egy lapátra. Tudjátok, mennyi marad egy ilyenből, ha kétszáz méterről leesik, és még ki is gyullad a gépe?

– Felmentek ezek háromezerre is – mondta a mérnök. – Fennebb csak ritkán, mert jött az oxigénhiány.

– Ne bassz – mondta a földmérő –, hatezer volt a csúcs már akkor.

Szünetet tartottunk itt, ki úszott egyet, ki visszafeküdt az ágyába, olyan is akadt, aki a feleségét hívta telefonon. Én éppen elaléltam volna a paplan alatt, amikor megcsendült a készülék.

– Na, figyelj – mondta az ügyvéd. – Az a balek ott fenn az égen bekapta.

– Ne mondd!

– Tűzharcba keveredett a szerencsétlen.

– Idő előtt – mondtam. – De fifty-fifty. Ezer-ezer töltény. Ti számoltátok ki nekik.

– Egy frászt. Ezért hívtalak. Ennek a töltényeiből kispórolták a puskaport.

– Mikor? Az éjjel?

– Azt nem tudom, hogy mikor. De tény, hogy nincsen töltete.

Nem aggódtam igazán a pilótámért, bár el tudtam képzelni, hogy valakik – hadiszállítók, szabotőrök, a lovagi hírnevére féltékeny alpári őrmesterek – kicsurgatták a hüvelyekből a salétromból, kénből, szénből kevert puskaport, és védtelenül hagyták felszállni az égre. Vészjósló fordulat ígérkezett. Valaki itt közülünk újra halálra szánta a maga idején halálra szánt pilótát, és előbb-utóbb úgy letörli az égről, mint légy piszkot a tükörről. Nem ezt érdemelte szegényem, nem erre volt kitalálva. Azám, de melyikünk herélte ki a fegyverét?

Ezen tépelődtem, vacsorázni sem mentem le a többiekkel.

Legvalószínűbb gyanúsítottnak a földmérő látszott. Aki a túlélésnek olyan kacska-ringós, kapkodó módját választotta, mint ő, még ha kényszeresen is, az a szakma- és feleségváltások közben egyúttal megtanulta, hogy jobb becstelennek lenni, mint halottnak, és ezer válfaja van annak, hogyan játssza ki az embertársait, legfőképpen pedig miképpen tartsa ellenségeinek őket, hogy aztán jogosnak vélhesse a rovásukra elkövetett kisebb-nagyobb gaztetteket. Tapasztalatból tudtam, könnyen meggyőzi magát az ember, hogy ártani akarnak neki a felei, tehát bármilyen eszközt joggal használhat ellenük. Az ilyen belátó öncsalás vezet el az igazsághoz, mármint hogy annak mi vagyunk a birtokosai, sőt mi magunk vagyunk az igazság, mégpedig éppen attól, hogy támadnak bennünket, ez magasztosít fel, ez igazol. Élni kell, ez a legnagyobb igazság. A tökéletes közhely ez ugyanakkor, viszont nincsen helyébe másik, hacsak nem az ellenkezője. Helyettünk persze senki nem élhet, akkor pedig lehetséges, hogy mellettünk sem.

Ültem, s bevallottam magamnak, hogy nem fennkölt, még csak nem is eredeti gondolat ez. Ahhoz túlságosan önző gondolat.

Láttam magam előtt a földmérőt. Az otromba, hozzá nem illő kövérsége sem a javára szólt, alattomos kövérségnek tetszett, álcázásnak hatott egy valamikor sudár fiún, akinek máig tartotta magát. Meglehet ugyan, hogy az önfeladást jelentette, és egyúttal a védekezést is. Eszerint a földmérő lemondott a saját eredeti, kiművelt alakjáról, és már nem tartotta annyira fontosnak magát, hogy a testére vigyázzon legalább. Elfogadtam, hogy ezt nehéz lehetett volna megtennie, miközben másokat érintő, esetleg sértő munkája végeztével falusi murikra jár, és nincs benne annyi bátorság, hogy visszautasítsa az alkalmakat, vagy éppenséggel szájon vágjon egy pálinkát vagy vesztegetési pénzt kínáló, szívélyesen erőszakoskodó vállalkozót. Megeshet persze, hogy rászorult az ilyen adományokra, nemcsak a nyomorúságos keresete pótlása miatt, hanem hogy főnöknek érezhesse magát, akinek kijár a tisztelet és a véres hurka. Ezért engedte, hogy ellepje a háj, és mintegy védőburokként magába zárja.

Úgy, hogy a földmérőt egyelőre talonba tettem. Talán csak azért, mert szántam egy kicsit. Az igazságról pedig, ha már szóba került, azt gondoltam, hogy le van szarva. Éppenséggel olyan, mint egy kis kupac végtermék, vagyis az az origópont, a nulla, amelytől mindannyian eltérünk, ki mínuszban, ki pluszban. Feltéve, hogy élő emberek és nem elvonatkoztatott egységek vagyunk a számtengelyen.

Bámultam egy ideig a szállodakertet. Lehet, hogy alkonyi, lehet, hogy hajnali szürkület mutatkozott, gyönyörű szép. Egyetlen ember sem bolygott benne. Nagyon nem akartam én tenni, amit tettem, nagyon nem akartam gondolkodni. Miért nem mész szabadságra? – kérdeztem magamtól végül, de aztán újrakezdtem.

Az ügyvéd, úgy éreztem-sejtettem, csupáncsak tettestársként jöhet számításba, és nem annyira a szakmája miatt, amiről hajlamosak vagyunk azt hinni, lényege szerint

cinkossá teszi a védőjét a vádlottal. De hát a papok sem veszik magukra a nekik gyónók bűneit... Azért sem tudtam elkövetőnek tartani – habár kinéztem belőle annyi sunyiságot, hogy egy éjszaka kiszereleli a töltetet a lövedékekből –, mert olyan nagyon romantikusan, sírósan-nevetősen kitalálta a két pilóta és a szeretőik történetét. A tetejébe mintha nem kitalálta, hanem készen rejtőzött volna benne a mese, jó ideje odakozmálva, éppen csak el kellett mondania valakinek, akárha a bűneit vallaná be, miután mások ezernyi bűnét letagadta vagy elhallgatta. Önmagát védő vagy vádló beszéd volt az a faramuci, kusza szerelmes történet? Lehet mégis, hogy a túlhajtott romantika, amelybe csupa hős illik, gatzettre, egyáltalán tette sarkallta, lelkesítette, ragadtatta, és nem gondolt annak megítélésével? Hát ha egyszer beindul az ember, ahogyan elképzeli... Akkor már csak a képzelete lökdösi hátulról, és jaj, ha visszanéz. Mögötte senki sem.

Ekkor jutott eszembe az esti szállodaszobában: ez a sovány ember halálos beteg, kemoterápiás kezeléstől ennyire kopasz. Ez mindent megmagyarázna, még a sundabundán elkövetett gatzettet is. Talán még azt is, hogy irigyen féltékeny az égre merészkedő pilótákra, sőt arra is, hogy nem pénzes turistákként járták meg Párizst, ahogyan ő, hanem benne éltek, a fény városának meghitt koszoságában, szabadon vagy öntudatlanul átadták magukat akár a szenvedésnek is, és boldogak voltak tőle; ha pedig vétkeztek, természetesnek, a sorsuk velejárójának tartották, hiszen meg kellett szerezniük a nőt, az ételt, a gépkocsit. És nagyon-nagyon fiatalok voltak. Erről egy korosodó férfi soha nem feledkezhet meg, hiszen ez a legfőbb érv és mentség.

De nem, nem, mondtam magamnak, amint idáig jutottam: az ügyvéd egészséges, annak kell lennie, hiszen kitaláltam a többi lehetséges indítékát egy bizonyíthatatlan gyilkossághoz, és a gyomorrákja sem mentség ahhoz képest. Elvégre Hansit François vagy François-t Hansi lövi le a mennyboltról, nem ő, és aztán már senki nem vizsgálja, milyen történet volt a hevederben. Minden szétroncsolódik úgyszólván, minden elég. Azám, csakhogy ez a beszédkénszeres exhibicionista, akivé képzelte magát! – ez megtelefonálta nekem, hogy baj van a lőszerral. Rajtam próbálta ki az ötletét. Én pedig hagytam magamat.

A hűtőszekrényben volt egy üveg száraz vörösbor, töltöttem belőle egy pohárral, mielőtt a gépészmérnök indítékainak elemzésébe fognék. Ő volt az igazi barátom a három közül, ugyanabban a városkában is születünk. Nem volt nagy kedvem vele is végigcsinálni ezt a könyörtelen műveletet, de ha egyszer belekezdtem, nem hagyhattam abba, hiszen akkor soha nem jutok el magamhoz. Azt kívánta pedig a becsület. A becsület márpedig létezik, akármilyen légius alakjában is, talán-tán már csak isteni malsztként.

Kedves fiú volt csíra és mazna állapotában a mérnök, bár időnként zavaróan zaklattott. Élénkségnek hatott a felajzottsága, és ez a kisvárosi lányok kedvencévé tette. Iskolai bálokon legalább három, kék szoknyát, fehér blúzt viselő lány állta körül, és rázta ecettel lágyított haját. Ő pedig nem mert hozzájuk érni, mert izgalomban izzadt a tenyere. Tudtam ám, hogy muszájból mond tréfásakat, különösegeket. Ha egy biciklista megáll: eldől. Ő is így, ezért hajszolta magát. Nem mert egyedül maradni, mind egyre társaságba járt, és az első akart lenni, ha már ott volt. És most a magányáról siránkozik, azzal hengec nekem! Mi történhetett közben? Feltehetően annyi, hogy lecsupaszodott, őszintébb lett: visszatalált az eredeti, a felületes szellemességekkel elfedett állapotába. Lehet, hogy ez nagy merészség: egyedül maradni. Csak hát a magányos emberek gyakran gonoszak.

Nem volt jó ezt végiggondolni. A harakiri sem lehet kellemes érzés, de azért van, aki végigcsinálja. Átdöfi a rekeszizmát, majd rézsút felmetszi a hasfalát, mégpedig bambuszkéssel. És a rítus szerint végül a legjobb barátja vágja le a fejét. Hans és François is elvégezte egymáson a műveletet, csak azt nem tudtam még, melyikük a bátrabb és szúrta magába a kést, és melyikük a kötelességtudóbb barát, aki lenyakazta a másikat, hogy aztán élete végéig kísértse a tette, amíg meg nem undorodik magától.

A mérnök mellett szólt, hogy annyira nyíltan, már-már szemérmetlenül beszélt a magányáról, bármilyen kínos érzést keltett is vele. Vallott, akárhogy is. Habár leginkább csalódottságot váltott ki belőlem. Keményebbnek képzeltem; tartottam annyira, hogy el tudja rejteni a bajait. Ha nem egyéb, ha a szükséges nőt vagy feladatot nem találja, megtanulja egyedül, hogyan rakjon kéréget magára. Ahogyan a földmérő a hájat. De talán lazult az önfegyelme, mi több, ő is rájött erre, és félt attól, ami ezután következhetik: az agylágyulások szószátyárságtól, ezt kompenzálta, mégpedig éppen azáltal, hogy megosztja valakivel, a legjobb, bár ritkán látott barátjával. És egyedül vele. A többieknek erről egy szót sem ejtett. Mitől lenne gonosz valaki, ha el meri mondani az okát, gondolhatta, akár öntudatlanul. A magány viszont inkább közege a gonoszszágnak, semmint az indítéka, gondoltam én.

Eddig jutottam az elmélkedésben, amire otthon soha nem jutott időm, amikor belém döbrent, hogy teljesen fölösleges. A géppuskatöltények hatástalanításáról egyedül az ügyvéd tudott, tehát hiába kutakodom a többieknél. És mégis! Aljasság volt megosztania velem az információját, hiszen ezzel belekevert az ügybe, és barátaim kivésésére készítetett. Kíváncsi voltam, őket is felhívta-e a hírrel, amitől begerjedve másnap sandán gyűlölködve méregetjük egymást, amiért távollétünkben is láttak bennünket, mi pedig védtelenül kiterítkeztünk, vallottunk, magyarán kiszolgáltattuk magunkat mások elméleteinek, elmélkedésének és büntudatának. Nézték, és láttak is talán. Hol voltunk mi akkor, kinek az elméjében? A szarkeverő!

Késő éjszaka volt, nem kereshettem fel a barátaimat, hogy megkérdezzem, benneteket is próbált-e megfélemlíteni ez a körmönfont alak? És volt még valami. Honnan tudták ezek ketten, a földmérő és az ügyvéd, miféle amerikai repülőkötelékek harcolásztak abban a nyolcvan évvel ezelőtti háborúban? Mi volt az a G 1, kik azok a Lafayette-pilóták? Gyanús és ijesztő volt ez a szakszerűség, tájékozottság. Összeesküdtek ezek, miután kikémlték a régi hadszíntereket? De kikkel szemben alakítottak okkult szövetséget, felhasználva titkos tudásukat: ellenünk, a mérnök és énellenem – és ugyan miért? Rajtunk kívül nem volt más, akinek ártanak, de az sem, akikkel kísérletezzenek.

Nehezen aludtam el. Reggel viszont meglepően üdén ébredtem, mint ki leszámolt bűntársaival és azzal együtt a bűneivel. Azt azért megtisztulva sem akartam elhinni magamnak, hogy képzeletem csupán az éjszaka, maradt bennem egy kis gyanakvás, de lehet, hogy már régóta bennem bujkált-furkált.

A reggelinél úgy éreztem, látják rajtam a társaim, miket gondoltam róluk, és némán, töredelemesen beismertem magamban, hogy hiábavaló elmefuttatás volt, potyára gondolkoztam. Nem szívesen szólaltam volna meg, nehogy elszóljam magam. Az ügyvéd előbbre tartott nálam a mesében és az öngizolásban.

– Gyatra kis gépek voltak azok – mondta. – Szárnyakat a pilótáknak inkább a vágy adott, és nem a mechanika. Magyarán, nem kell szabotórt, árulót keresni. Már nehogy megtalálnánk! Maradjunk abban, hogy nagyokat köhögött a gép 1916. június 3-án, és Hans sem érezte igazán jól magát.

– Lehet, hogy másnapos volt, akárcsak én – mondta a földmérő. – Az ünnepezt hősök sokat isznak, főként amikor kitüntetik őket. François pedig épp azelőtt való napon szedett le két Hansot.

– A francot! Hans puffantott le két François-t – mondta a gépészmérnök.

– Ne siessétek el – csitítottam a barátaimat. – Hiszen még fel sem szálltak. Egyelőre a tiszti klubban ülnek, és állják a csodáló tekinteteket. Az ilyen csodálat megelőlegezett gyász. A gyalogosok, a trénszolgálatosok alig várják, hogy díszsortüzet adhasanak le tiszteletükre a sírjuknál.

– Attól tartok, mert átgondoltam éjszaka az esetet – mondta az ügyvéd –, hogy itt amolyan öngyilkossággal van dolgunk. A háború vége felé vagyunk, ne feledjétek. Mindenki unja már a mosdatlanságát is, meg a hősiességét is. Mi másba kapaszkodhatna ott fenn a levegőben, mint az emlékeibe? Azok sem jobbak néha, mint a harc és az unalom. Szerintem szerelmi bánatában Hansi – na jó, François – egyszerűen kiszedte a töltényeket a saját gépe hevederéből, vagy a raktárban hagyta a lőszeret. Otthon hagyta esélyét a győzelemre. És ha mégis felszáll, esetleg kikapcsolja a motort, és zuhan, zuhan orrnehéz gépével a szeretett Helgája vagy Anette-je szülőföldje felé? Mondhatjuk. Eltart ez a zuhanás egy szeretkezésnyit. Odalent aztán egyesül vele véglegesen. Akkor meg nézheti magát François, ezt überolni nem lehet. Verve van örökre.

– Na, ne! – mondta a földész. – A sárban baszik egy lovag, főleg Hansi? Az ilyen feláldozza az életét, de nem adja fel. És hiszitek vagy sem, a haza mégiscsak fennebbvaló egy Helgánál. De még Anette-nél is, pedig az édes kicsi nő.

– Egyszer fent, egyszer lent – vigyorgott az ügyvéd. Több foga látszott, mint amennyinek lennie kellett volna hervadó ajka mögött.

– De mégis – mondta a földmérő –, én hatra-vakra felrepültem volna a hazámért egy másvalaki hazájának az egére.

– Akkor meg hova zuhansz, ha lelőnek? – kérdezte az ügyvéd.

– Akkor már nem mindegy? – kérdezte a földész. – Azt se mondd: nyekk!

Ezen a napon saját élceinktől megnyugodva tértünk délutáni nyugovóra, azzal az érzéssel talán, hogy könnyítettünk magunkon, mégsem vallottunk túl sokat. A szó elszáll, hála Istennek, éppen neki, mert nincsen ki másnak. Itt állunk, és nincs, amit felhasználhatnának ellenünk. Nem hagytunk nyomot magunk után. Becsületből vagy gyávaságból – egyre megy. A fő, hogy nem vallottunk egymásra, magunk mentésére. Elég sokat éltünk ahhoz és olyan helyeken, olyan alakok között, hogy jutott időnk megtanulni, hogyan seperjük el nyomainkat a porondon. A mi nemzedékünknek nem az volt a legnagyobb tette, hogy bevészte magát az emlékezetbe, hanem hogy kitörölte onnan a tetteit, nehogy elkapja grabancát a főhivatal. De ami a titkosrendőrségnek nem sikerült, azt megteszi majd az utókorunk. Beszéljünk tehát másvalamiről, mint amiről szó eshetik.

Efféléken járt az eszem, vagy majdnem – hiszen nem kellett erőlködnöm, hogy felidézzem, amit különben is tudok –, amikor udvariasan rám tört egy autóárus, illetve -csempész. Otthon sem bírtam meghatározni, miféle, de azért kedélyesen el-elbeszélgettem vele. Most azt mondta, erre autózott, és úgy érezte, szükség van rá itt, talán a szállodából áradt feléje valami azonosítatlan hívás vagy előérzet. Így talált rám. Mint-ha begerjedt és éppen ide irányította volna a mobiltelefonja.

– Valami idegen pilótákat rejtegetsz – mondta. – Szólj, ha fontos, én úgy eldugom, még te sem találod meg őket. De mondd már el, mi ez a mese. Kinek dolgoznak ezek?

– Nekem dolgoznak.

Levetette fűzőld zakóját, beült a karszékbe velem szemben, aki pizsamásan kuco-rogtam az ágyon, és tényleg segíteni akart. Hátracsapta baltafején a hosszú tincseket, és ez az őszinteség tanúságaképpen hatott: felfedte csóré homlokát. Azt akkor éppen púderosnak láttam, ebben a fényben legalábbis. Tudtam, hogy kontaktlencsét visel, és emiatt nem ismerhetem meg a szeme színét. Az anyját ellenben ismertem, az kántor-tanító volt, őt utálta leginkább az én anyám.

– Figyelj, öcsi – mondta. – Jövök errefelé, neki Bécsnek, aztán mintha megcsapna valami sugár itt a csehó előtt. Benne volt, hogy te itt vagy, és bajban is vagy. Tudod, hogy én megérezem az ilyesmit. Ne szarozz! Halljam, mi kell?

– Legjobb lenne, ha békén hagynál – mondtam. – Elvagyok itt magamnak.

– De mi ez, mégis? Mert az a lézer mintha hókon vágott volna.

– Nem vagyok én felelős a te fejedért – mondtam.

– S hol az a francia vagy német? – kérdezte. – Azokkal mi van?

– Azok is megvannak.

Sokba telt, amíg elbúcsúztunk egymástól, ráment a fél délutánom. Ígéretet tettem, hogy hazaérve megmagyarázom, melyik szarba ültem üdüléskor, de most még hadd maradjak benne. Azt nem ígértem meg, hogy hagyom, hogy kimossoon belőle, és erre a tartózkodó nyakasságomra olyan büszke voltam utólag, gőgöm magasából hajlandó lettem volna letisztelni még őt is, aki menteni próbált, pedig az ember általában rü-helli végül a szabadítóját, amikor már megszusszant a szabadságban, és jut rá egy kis ideje, lesz annyi nyugalma. Mint mikor beleszeretnek a túsok a terroristákba, és a szá-mukra boldog végkifejlet után szépen meggyászolják őket. Vagy ahogyan az adósok gyűlölik a hitelezőjüket. Az ilyen fonák viszony persze lélektanászok által kiagyalt olc-só legenda csupán, de elég tanúja van ahhoz, hogy elfogadjuk. Kész, nem kell gon-dolkodni rajta, ha megmondta valaki más.

Ennyit tanultam ebből a látogatásból, és meglehetősen zavaros volt, ami salakos üle-déke fölött megmaradt belőle. Ezért aztán beindítottam a felejtésmechanizmusomat, mert azért titkon működtettem egy olyant is, hogy kitisztítsa a tudatomat, és helyet te-remtsen az újabb adatoknak, emlékeknek. Ezt a szerkezetet vagy módszert tartottam a legjobb szellemi termékemnek. Azon a délutánon olyan sikeresen üzemeltettem, mindent kiszellőztetett belőlem, üres lettem, de annyira, hogy bármi belém fért válo-gatatlanul. Csakhogy nem volt egyebem két régi pilótánál, és a tetejébe egyiküknek meg kellett halnia.

Felhívtam telefonon a feleségemet, és megkértem, bízson bennem annyira, hogy legalább az egyhetes szabadságom alatt nem küld rám ellenőrt, de ha mégis, legalább ne ilyen ostobát, aki még azt sem tudja rendesen elhazudni, hogy fogékony az okkult tüneményekre, sugallatokra. A távoli asszony azt felelte, az életben nem látta az au-tóst, ilyen kétes barátaim csak nekem lehetnek; különben jó szórakozást!

Aztán a plafont néztem. Nézhettem volna a normandiai szürke síkságot is. A meny-nyezet olyan volt, mintha a huszárlovak visszavonták volna patanyomaikat a harc-mezőről, a trének, az ütegek, de még a Párizsig hordó híres Berta ágyú keréknyomai is felszívódtak. Hiányuk nyugtalanítóbbnak és egyúttal izgatóbbnak hatott, mint a je-lenlétük. Ott kellett volna lenniük, hiszen látni akartam mindent. A tövig hervadt gye-pet, az eldobált sisakokat, a prófuntos iszákokat, a vér- és gennyfoltos sebkötések föld-be tiport szalagjait, az összes idegen, oda nem illő és mégis roppant emberi holmit, az egész szemetet azon a mezőn. Úgy rémlett, pontosabban ismerem azt, mint bármit a

világon, noha soha nem jártam arra. De éreztem. Éreztem is, tudtam is. Vannak megvilágosodásszerű pillanatok, amikor a tudás érzékelhetően, sőt érzetként jelentkezik, és most nem akartam lemondani erről a boldogságról. Saját életemet soha nem éltem át annyira, mint amennyire ezt látni vágytam. Láttam is. Az egyik gránátöltésér szélén ott hevert valamelyik pilóta. Derékból a robbantott gödörbe nyaklott, két karját szétvetette, és kitért tenyerébe esve égett még a cigaretta. Meg sem rezdült tőle.

Nyilvánvaló volt, hogy csakis a pilótán keresztül juthatok el arra a mezőre, mondhatni az a földre esett ismeretlen ember afféle kaput nyit a megismeréshez, és körülötte minden, a fű, a fém, a szemét csak általa-miatta fontos. Nem tudtam még, mekkorát tévedtem ekkor. Hogy mégsem ő, a kiválasztott pilóta a fő. Bárki röpködhetett az égen. Arra sem neszeltem fel, hogy a meditációba betörő autós megsejdtette az álombéli repülőket, tehát hogy végül is hányan szerepelünk ebben a történetben. Figyelmeztetés volt az pedig. Lehet, hogy eltompultam, ezért nem ocsúdtam idejében? Ez a felismerés annyira megriasztott, hogy buddhista mantrákat kezdtem mondogatni, hátha kitörök a pergamenszáraz burkomból. De egyre bennebb kerültem, és egyúttal mélyebbre is. Ott nyákos, lüktető bugyor várt.

– Azám, babám – mondta este a földmérő –, ez úgy ment szembe a széllel, mint a zuhat. Kerregett a motorja, mint nagypénteken toronyban a kereplő. Nagyon odafent érezte magát őkelme, dagadt a keble, és nem csak a szájába fújó szélről, sem a belülről feszítő jelszavaktól. Még a szeretőjéről is megfélekedett, annyira tele volt önmagával. Azt nézte, kit lőhetne le, s csak mellékesen a műszereket.

– Miféle műszereket? Magasságmérő, dőlésszögmérő, giroszkóp, avagy műhorizont, gyújtáskapcsoló, na meg a keverékszintet mutató vacak.

– Félt persze egyedül – folytatta a földmérő, ügyet sem vetve a mérnök közbeszólására –, de még jobban félt attól, hogy sokan lehetnek az égen, és ha már mindenki ott röpködhet, ezzel megsértik a gőgjét, a magányát. Azt merészelik érezni, amit ő. Egyedül akart lenni az Istennel az égen, azám! Ennél jobbat mi magunk sem tudunk kitalálni.

– Azt mondod, olyan volt ott, mint a templomban? – kérdezte az ügyvéd.

– Nagyon kicsinek érezhették odafent magukat mindenestre.

– Kicsik voltak, de teljesek, éppen annyiak, amennyinek egy embernek lennie kell – mondta az ügyvéd.

– Gyilkolni akart tehát ez, nem egyebet.

Attól, ahogyan ezt mondta lelkesen a földmérő, mi is aprónak kezdtük érezni magunkat, legfőképpen attól, hogy mi nem éppen erre gondoltunk, s hagytuk, hogy más tegye ezt helyettünk. Művészek tudnak ilyen oktanul féltékenyek lenni pályatársaikra, pusztán azért, mert azoknak jutott eszébe az ötlet; és ennek semmi köze az elképzelés vagy a mű minőségéhez, ezért aztán kedvükre ócsárolják, noha ők maguk is arra vágytak. Mintha ellopták volna tőlük, mielőtt az övék lett volna.

– Na, figyelj – mondta az ügyvéd, de már a szálloda előcsarnokában, ahová kivonultunk cigarettázni a francia és német családok meg a füstriasztók előtt. – Nem gőg az, nem is félelem, hanem becsületérzés. Vagy elhivatottság. Elmész lelőni a társadat. Lehet az akár a barátod vagy akár a feleséged. Ki-ki a maga gépén, egyedül az égen. Én egyszer, beismerem, megpróbáltam elgázolni a feleségemet. Vannak háborús helyzetek... De az ő kocsija erősebb volt az enyémnél. Én vettem neki a negyvenedik születésnapjára. Kiszálltunk az útkereszteződésben, és gratuláltunk egymásnak, hogy túléltek. Mert azért kétesélyes volt a dolog, én is rajtaveszhettem volna. Azért is próbál-

tam így... Ő viszont még csak nem is csodálkozott, amiért éppen mi ketten futottunk egymásnak. Kiegyeztünk vértlen balesetben. Döntetlenben.

– Megtapsoljalak? – kérdezte a földmérő.

– Megpofozzalak? – kérdezte az ügyvéd.

Felszállt ekkor már, 1916. június 3-án délelőtt tizenegykor az ellenséges gép is a pata- és keréknyomokkal, lövészárkokkal szabdalt síkság fölé. Repült, mint a fekete fene, csak egy kissé zöldebben. Gazdája és ura ádázul felpörgette a motort. A győzelmi vágy hajtotta-e vagy holmi földi sértés megtorlása – egyelőre nem tudhattam. Azt azonban tudtam, hogy megtudhatom abban az igazság pillanatának nevezett végső mozzanatban, amikor győztes kanyart ír le, vagy hősiesen a földbe robban. Odébb volt az még. Nem is szóltam róla a barátaimnak.

– Mi legyen, mi nem? – tanakodtunk az előtérben. Majd visszamentünk az étterembe, újabb vacsorát rendeltünk, előtte körtepálinkát ittunk. Fel kellett töltődnünk a tisztességes végkifejlethez. Igazán neveléses volna üres gyomorral meghalni. Lappadt hasakba könnyebben fészkel be magát a halál, mint ha a természetes menedékébe jutna. Egy alkalmi disznósült azonban köztudottan kiszorítja onnan.

Pompás gondolat volt akkor este, hogy meghalhatunk. Izgalmas, igazán. Bár attól tartok, senki nem vette még komolyan. Eljátszadózott vele, és társalgási témának sokkal jobban nézett ki, mint az izzadó, éjszakai elmélkedésekben, amikor bozótharcosok osonnak körülöttünk csorba késsel, hogy kimetsszék a szívünket. Egyelőre azonban nem talált rést rajtunk a végzet, hogy a gyomrunkba, a tüdönkbe, a sötét szívkamránkba bújna el önmaga elől. Gondolom, szégyellte volna, hogy éppen ilyen gyakorlott testeket készül hanyatt dönteni, és nem holmi csólakókra vadászik. Méltóbb, keményebb ellenfelek voltunk mi azoknál, azért is minket kerülgetett inkább. Minél erősebb a legyűrt ellenség, annál nagyobb a diadal. A gyöngék legyőzése természetes, vagyis már-már értékelhetetlen. Láttam én, hogy a falevél is megadóan simul bele a tavalyi avarba, és rohad, mint kinek ott a helye. Azám, de a tölgy ága a törzséről leszakadva is megacélosodik a televényben, nem termékenyíti meg ugyan, inkább kővé válik.

– Fiúk – mondta épp ekkor az ügyvéd –, én úgy döntöttem, bebalzsamoztatom magam. Kitelik a keresetemből. Miért hagynám a pénzem valami hülye örökösre?

– Én szétszóratom a hamvait – mondta a földmérő.

– Nekem jó lesz a régi anyaföld.

Ezek ketten, a földész és a mérnök mintha elcserélték volna a nyughelyüket, gondoltam, és arra következtettem ebből, hogy mindegy nekik, hol, miképpen teljesítik be végső megsemmisülésüket, és főként, hogy mennyire tartják a lélek nélkül maradt testüket. Legvalószínűbbnek mégis az látszott, hogy eddig még nem gondolkodtak ezen; nem akartak vagy nem mertek; de esti elménckedésnek megtette. Ők maguk is mosolyogtak rajta a második körtepálinka után.

– Úgy mentek ezek egymással szembe a kék égen, mint két bohócbábu a bábszínházban: ugyanazon a zsinóron. Odalent meg ujjongtak a kölkök, vagyis a bakák. Ilyen jól ritkán láttak. Nem volt elég pénze otthon a szüleiknek, hogy befizessék őket az ilyen mókás és könnyfakasztó látványosságokra. Jól jött nekik a háború, akármit mondjanak is. Ingyen utaztak és láttak világot, állampénzen ettek és erőszakolták meg az ellenfél által szűztelenített fehérnépeket. Na jó, megtetvesedtek közben, de otthon is megtetvesedtek volna; ám legalább sírós, nyúlós kis nótákkal búcsúzhattak a kedvesüktől, miközben a falujukban egy vasárnap oltár elé kellett volna járulniuk vele, és az-

tán eltűrni a taknyos kölkeiket. Felemelőbb a csókos búcsúzkodás, főként Szűz Mária-szászlókkal és himnuszokkal, de jobb még a hirtelen halál is, mint a hosszú házaselet. Mi több, megadatott nekik, hogy idegen vidékeken fürdőkádban aludhattak, és a bidéből itathatták a lovukat.

Nehezen sikerült megvédenem az ügyvédet a tettelegességtől, ami e heveny kis szónoklata után következett volna. A két mérnöknek egyszeriben fontos lett a dédapjuk becsülete, azzal együtt a teljes világháború mint a kultúrák terjesztésének és termékeny összeütközésének módja; szinte meglincselték a szerencsétlent. Éppen csak ugyanúgy elfelejtették már a felmenőik nevét, ahogyan én, és éppen úgy nem ismerték az akkori hadvezéreket. Ezért kiabáltam feltehetőleg, miközben kit a majonézestálba, kit a zenegépnék lökve szétválasztottam őket, hogy „Hindenburg, Hindenburg”, valamint a körtepálinkától.

Ágyában aztán, amikor lefektettem, az ügyvédnek kétfelé csurgott a könnye a horpadt halántékán. A mennyezetre meredt, de nem láthatta ugyanazt, amit én, azt a sáros síkot, amit a dédapáink láttak, még puskalövésektől meg-megszakított kurta álmukban is, vagy a mustárgáztól megvakult szemükkel Ipers-nél. Ők nem szabadulhattak akkor, ma pedig egyáltalán, az ügyvéd viszont mintha nem juthatott volna be abba a körzetbe. Sajnáltam is, irigyeltem is ezért, de talán azért is, hogy apátlan. Lehet, hogy azt siratta. Az árváknak ellenben nincs mit veszteniük.

Mellén összekulcsolt kézzel feküdt. Felcsigázott és elesett állapotában ugyan milyen szavakkal mondhattam volna el neki, amit pedig nagyon kellett volna, hogy mi magunk rontottuk el a szabadságunkat, az üdülésünket legalábbis, és célszerűbb lenne ahhoz ragaszkodni, mint a nem létező emlékekhez? Lehetséges, barátom, hogy nincsenek is emlékek, csak látomások?

Kijön, teszem azt, a senki földjére újra a szíve szakadt özsuta. Nem feltámad, hanem kísért. Aludj, közben elmesélem, te Hans vagy François.

Úgy lépkedett az özsuta, rogyadozó inakkal, össze-összeakadó lábakkal, akár egy újszülött gida. A magzatvíztől volt csatakos, vagy a harmattól, vagy a végkimerültségtől. Ide-oda imbolygott a feje, láthatólag egyetlen fűszálat sem talált, hogy lelelje, habár akkor már egy martilapu is megmenthette volna az életét. Tétován, már-már értelmetlenül ámolgott a harcmező holterében, annyira egyedül, hogy még egy bátor, függelemsértő bakát sem talált, aki lelője. Később azt láttam, hogy vedlik a szőre, és ettől olyan, mintha egy polgári hálószoba ágyelőjét terítették volna egy szomszédból kölcsönzött vázra. Csontra fogyott őz volt, érthetően, hiszen a hosszú hadakozásban még a fűvet, a fakérget is elehették előle a bakák, akik éjszakánként olyannak álmodták, amilyennek én most láttam. Ezen a tájon a föld is olyan pusztá volt már, mint fölötté az ég. De az állatot kihozta ide az ösztöne, tévútra vitte az éhség. Mohát talált, sárba taposott fűtorsokat igyekezett feltépní töredezett fogazatával. Nem sokáig bírta. Úgy véltem, attól ijedt meg, hogy kétfelől nézik. Eltámolygott a majorig, hosszan tartott, amíg odaért, és az ajtóban összeesett. Mustárgázzal volt teleszórva akkor már a kóstja. Ettől az ember megvakul, de egy őz beledöglük. Ott hevert aztán giccsesen, akár egy falvédőn, a történetünk befejeztéig, a kőház küszöbére ejtett fejjel, és egyre szárazabb lett az orra. Fogalmam sincs, a hidegtől-e, a melegtől-e.

A repülőgép is újra megjelent. Nem voltam biztos benne, egyike-e az enyéimnek a kettő közül, valójában abban, hogy kitalálták-e akkor már az egyszárnyúakat, két oldalra szerelve a géppuskát, hogy a pilóta ne szél kavarta látóterében meredjen az ellenségre, és a propeller visszafújja arcába a lőpor égésszagát. Némán szállt. Gyanúsan

hangtalanul. Ez a gyanú bármerre elágazhatott „térben és időben”, ahogy mondani szokták. Volt még olyan, és lesz is amolyan, mondja magának ilyenkor az ember, tudva, hogy mindennek eleje-vége összeér, egyik sem jobb a másikánál, legfennebb hatékonyabb.

Az ügyvéd akkor már ügyesen próbálta kialudni a lelkifurdalását, amiért megsértette a barátai hevenyén aktualizálódott érzékenységét, vagyis az ismeretlen őseiket. Kimentem az éjszakába, de ott sem találtam senkit, akinek elmagyarázzam. Összeborult, többnemzetiségű párok osontak mesterséges hidakon át biztonságos szobák felé a szállodakomplexumban. A nők lábán ilyenkor már horgasinukig legyűrve a fekete harisnya, és biztosan csiklandja a szél a kényesebb részeit. Meglehetősen vastag combúak. A líciumbokrok sem látszottak elérhetőbbeknek a sötétben. De tele volt csillaggal az ég. Ez meglepett kissé, mert elszoktam tőle. Mintha már nem az én dolgom lett volna ráfigyelni.

A levegő viszont tiszta volt, karcosan hasogatta a tüdőmet. Szinte éreztem, hogy létezem.

– No de hogy folyik le egy ilyen légi harc? Hihetetlenül. De annyira, hogy el sem hiszitek. Merthogy egyszerűen. Ez benne a truváj. Hogy semmi kecsec. Csak piff-puff, ratata. – Az ügyvéd reggel éppen olyan felajzottan jelentkezett, mint ki ratatákat mond éhgyomorral, ráadásul fürdés előtt, teljességgel ellentétben az éjszakai jóllakottságával és gyomorgörcsös nyöszörgésével. – Két szúnyog bagzik a levegőben. Ez a légi harc.

– Urak – mondtam –, fel kell szállniuk végre a fiúknak. Aztán majd eldől.

– Legyen akkor most délelőtt fél tizenegy? – kérdezte a mérnök, és máris a karórát nézte.

– Ne még – kérte az ügyvéd. – Kijár nekem annyi, hogy elmondjam a magamét. Egy szóval, két szúnyog üzekedik a levegőben. Nem hihető, hogy bakától a vezérkarig és a hátszói polgárokig mindenki lelkesedne értük. És mégis! Lelkesednek.

– Jó, hogy mondd, különben szájon váglak – mondta a földmérő.

– Miért, én nem vagyok közületek való? – kérdezte az ügyvéd, az éjszakai síró hangjára visszaváltva.

– Te csak szállj fel Hansszal vagy François-val, aztán majd meglátjuk.

Lelkesedtek ám bakák és fuvézerek, gyöngé hölgyek és frontszolgálatra alkalmatlannak nyilvánított cirkuszi súlyemelők, hírlapírók, kacskasummások és mellékági királyi hercegnők, szinte mindenki, aki az Érdekes Újságba belefért, és annak az olvasói, ráadásul mi négyen. Az ég pedig odafent kék volt, a föld odalent sűrű, ahogyan lenni szokott, és a kettő között két természetellenesnek ható vas- és faszervezet kereszte az útját, az ellenfelét. Nyilván soha nem lehették meg a helyüket, mint a madarak, mert nem abból az anyagból voltak.

Két napon át próbáltam nem gondolni a repülőkre, a hurrázó bakákra és a barátaimra, akikkel egyre ritkábban találkoztam. Úgy éreztem, rám akarják tukmálni az elképzeléseiket, a képzelgéseiket, és már kellőképpen zavart a saját fantáziám ahhoz, hogy ódzkodjak a másokétól. Úgy láttam, ők is kerülnek egymást, külön-külön készítetik hőseink végét, miközben hegyre kirándulnak, vízbe merülnek, a szállodai bárban meláznak, vagy éppenséggel piacon vásárolt zöldségekből a szobájukban próbálnak salátát kotyvasztani. Én összebotlottam egy apró melanéziai asszonnyal, egy osztrák felcser feleségével, aki már az első negyedórán férje aluszékonyságára panaszkodott, nyakig a pezsgőfürdőben. Jó volt vele, de miképpen lehetne elmagyarázni egy melanéziai menyecskének, hogyan lőtték egymást az osztrákok és a franciák? Szeren-

csémre sehogyan sem lehetett, mentesültem a magyarázatoktól. Hellyel-közzel Gauguinról és a barna-bamba asszonyairól beszéltem neki, merthogy mindig is összekevertem Melanéziát, Polinéziát és az egész csendes-, illetve atlanti-óceáni szigetvilágot. Nem volt mit veszítenem. A melanéziai menyecske egyetlen szót sem értett műtörténeti előadásaimból, viszont odaadóan hallgatott. Tudtam én persze, hogy annyira melanéziai ő, akárcsak én, szerbiai cigányként indult neki a nagyvilágnak öt évvel ezelőtt, és minden nyelvet igyekszik elfelejteni, amit megtanult. Van ezeknek egy bódító, a patakpartból kimosott paláéhoz hasonlító szaguk. A palarétegekben ősrégi virágok lenyomata...

Eljött aztán szabadságunk utolsó estéje, és a pilóta újra büszkén, hősiezen szállt az égen. Ki kellett tennie magáért. Mi sem adhattuk alább.

Az ügyvéd jó előre magához ragadta a szót, mint ki attól tart, ezután már soha nem lesz alkalma elmondania a meséjét. – Várjatok, hadd mondjam én. A dédapám repülő volt az első világháborúban...

– Erre mikor jöttél rá?

– Nem hazudok. Ismerem az egész történetet.

Az ügyvéd történetében annyi gomolyfelhő csüngött az égen, amennyit csak a tizenkilencedik században bírtak felkenni vászonra a festők. Azok között röpködött holmi törékeny szerkezet, abban egy szerelemcsalódott fiatalember a halál bélyegével sápadt homlokán. Két kis pendelyes gyerek várt rá messzi otthonában, egy vedlett falú vidéki kúriában, és sírva ölelte a párnát éjszakánként hollóhajú asszonya, érte dobogott az anyai szív a fekete tafotaruha alatt, alig bírták macskagyökér-kivonattal elcsitítani. A huszonvalahányadik felhő mögül egyszer csak feltűnt az ellenséges égjáró gép. Orr-részén tizenhét apró, idegen, kiikszelt felségjel mutatta győzelmei számát. Egyenesen feléje tartott, egyedül a hadak ura tudhatta, miképpen talált rá a végtelen égbolt egy parányi pontján.

– Nem alaptalan a feltételezés – jelentette ki az ügyvéd –, hogy a két pilóta megbeszélte a találkozót, és szikratávíron egyeztette a koordinátákat, az időpontot, hogy végre megvívhassa lovagi párbaját. 1916. június 3-a van, délelőtt tizenegy óra három perc. Egymás felé száguldanak valakik a semmiben.

– Ácsi! – mondta a mérnök. – Hansi parancsra szállt fel. A vezérkar kémjelentésekből értesült, mikor és hol lesz található a te François-d. Mert ha hiszed, ha nem, ott volt a francia táborban Anette néven Helga mint markotányosnő vagy kedvesnővér. Ezt azért számítsd bele.

– Ugyan már, Helga szerette François-t. Nem árulta volna el soha, még ha az hűtlenül elhagyta is.

– Gondolj a hazaszeretetre! Az néha felülkerekedik az ilyen egyéni érzelmeken. Nem szólvá, hogy akár igazolhatta volna a személyes bosszút a hűtlenkedésért.

– Már hogy Helga átállt Anette-hez?

– Együtt van minden. Jelzem viszont, hogy háború idején a hazaszeretet még a fegyvereknél is nagyobb erő.

– Nem bánom – adta meg magát az ügyvéd. – Helgát feladom. Felőlem akár kémkedhetett is. Jelentéktelen kis nőnek tartottam mindig, bár talán éppen a kémkedésben találta meg élete értelmét, és úgy érezhette, fontos, sőt magasztos tettet hajt végre. Jó, legyen Helga a nulla pont, amihez képest a repülő útját kiszámítják.

– Azért nem lehet ilyen könnyen lemondani egy nőről, drága fiskálisom – ártotta bele magát a földmérő. – Különben is, az árlás ki van zárva. Helga tudhatta, hogy

François száll fel akkor délelőtt, de azt már nem, hogy kivel kerül szembe, nem rendelhette meg neki Hansot. Mert lehet, hogy a híres Martin von Richthoffen jött volna a maga hatvanvalahány áldozatával. Szerintem tehát véletlen volt a két repülő találkozása, már ha véletlennek lehet nevezni a hazafiságot, a harci vágyat vagy a vérszomjat. Ezeknek mindenképpen fel kellett szállniuk, de a találkozásukra annyi volt az esélyük, mint nekem a feleségemmel a G pontnál, hogy elélvezhessen. Erőtéljes erotikus vágyakat, sőt ösztönöket gyanítok én itt, ebben az égen bagzó szűnyograndevóban. Mi több, lappangó homoszexualitás is feltételezhető, hiszen egyneműekről van szó. Azért nyomultak ezek egymás felé. Egy véletlen génmutáció miatt.

– Na, ne! Ezek igazi férfiak voltak. Megegyeztünk, nem?

– A túlzott férfiaság nem nézi ösztöne tárgyát, bárminek nekimegy – mondta a mérnök. – Az egyik unokaöcsém úgy nézett ki, mint egy filmszínészbe ojtott díjbirkózó, naponta kétszer kellett borotválkoznia, estére így is fekete volt az arca a sörtétől, egy szép napon mégis átfogta hátulról a derekamat, és belecsókolt a nyakamba. Azóta sem bírom lerázni, pedig sokkalta szebb, simább fiúkat ismerek nála.

A mérnök hirtelen elhallgatott, és úgy gondoltam, legszívesebben visszaszívta volna az utolsó mondatát legalább. Mi hárman igyekeztünk másfelé nézni. Én a damaszt-abroszt néztem, hallgattam, és ittam a vörösboromat, ami szinte olyan volt, mint a párizsi, de csak szinte. A két repülő pedig végzetesen közeledett egymáshoz, vagy inkább ahhoz a ponthoz, ahol mindennek el kell dőlnie. Velőig ható hideg volt odafent. Nem védett meg tőle a bőrruha, a gyapjúalsó, az anyakéz kötötte svédmintás pulóver. A motor melegített úgy-ahogy, de a légcsvár azt a kis hőt is elsodorta, amit a repülés szele meghagyott. Nem tudtam hová lenni.

A földmérő próbált tárgyszerűen megszólalni.

– A gépfegyver akkor még a pilóta előtt volt, noha utóbb építettek olyan gépeket is, melyeken a szárnyakra szerelték kétoldalt. Sőt azzal is próbálkoztak, hogy a légcsvár főtengelyébe szereljék be a fegyvercsövet. Szerintem viszont maradjunk abban, hogy ez esetben a fülke előtt volt a géppuska, ha nektek is megfelel.

Beleegyeztünk. Vélhetőleg azért, mert zavarban voltunk még a mérnök önkéntelen vallomásától, és inkább azt próbáltuk elhessegetni, semmint egyéb ártó fegyverrel foglalkozni. Üzembe helyeztem én is a felejtésmechanismusomat, de mintha visszafújta volna szemembe az anyagot.

– A szátkereszt a pilóta előtt egy karikába szerkesztett vízszintes és függőleges kis rúd. Bár lehet, hogy ezeknek a tüskéknek a találkozási pontja hiányzott, és abba az űrbe kellett befogni a célpontot. Tény, hogy a harcos szabad szemmel látta az ellenséget; de mondjunk inkább ellenfelet. Egy klubba jártak ezek, még ha más-más helyen volt is a klubhelyiség. Aztán ha sikerült ráállnia az ellenfél gépére, már csak tartania kellett az irányt, és a sorozat leadása után egy fél fordulattal oldalra kitérnie. Ez legalább annyira kockázatos manőver, mint maga a támadás. Sőt a repülés maga egy ilyen gépen éppoly veszélyes, mint az ellenfél lövedéke. Végeredményben ki-ki maga is kihívhatta a véget, nem kellett ahhoz másvalaki. Egyedül kószálni a levegőben akkoriban volt annyira veszélyes, mint manapság beszívni a levegőt. Igen ám, de a levegő akkoriban tiszta volt, ma pedig koszos. A különbség csak annyi, hogy egykor gyorsan jött a halál, most viszont lassan, fokozatosan, szinte molekulánként, mint az öregség.

Bizonyos voltam benne, bár nem szóltam róla, hogy másként folyik az ilyen légi harc. Mindenesetre bonyolultabb annál, mint hogy két kezdetleges szerkezet és abban két tökéletes szervezetű ember szembeszáll egymással. Nem jutott időm végiggondol-

ni. Sejtettem eddig is, hogy cimboránk egészségével nincs rendben valami, amióta a harmadik házassága is megrendült, de váratlan megjegyzése a levegőről és a lassú halálról nyílt, már-már kihívó vallomásnak hatott. Mintha a kövér hasfalára kivezetett végbelét mutatta volna meg vacsora közben. Kétségbeesésében szólta el magát, mielőtt újabb egy évre elválnék egymástól, vagy a falusias, parasztias őszintesége, esetleg a vele született otrombasága miatt? Úgy láttam azonban, hogy a többieket nem kavartha fel. Fel sem neszeltek talán. Megtörténhet, hogy én lettem túlérzékeny, leginkább a tévedésemtől, és főként azután, hogy amikor barátaimat elemezgettem, nem a földmérőre, hanem az ügyvédre tippeltem, mint ki betegségében még arra is képes, hogy kilopja a lóport az egyik pilóta történeteiből. Különös módon ez az árulás feledésbe merült, lovagiasan mindenki egyenlő esélyt adott az ellenfeleknek.

A földmérő egyenesen fogadást ajánlott. Tegyük tétet Hansira és François-ra. Azok fizetik a búcsúvacsoránkat, akiknek a pilótája lezuhan. A vesztes torát is megülhetjük egyúttal. Heves vita tört ki a két hadfi és a gépek képességeiről, erényeiről és a már-már bekódolt hibákról, vétésekről, és ez végképp elterelte figyelmemet a földmérő állapotáról.

François mellett szólt vagánysága, lezsersége, amit minden francia jellemvonásának vélünk; Hans ellenben németes alapossággal kiképzett katona volt, és a *Vaterland*ért mindenre kész elzántsága miatt lehetett esélyes a *gloire* lovagja ellenében. Közhely ez is, közhely az is, de működik, akár a tanult reflex, főként amikor le kell gyilkolni valakit. Az egyik könnyed, a másik fantáziaszegény. Az egyik fittyet hány a veszélyre, a másik képes feláldozni magát. Az egyik kitanult, a másikat nevelték. Sebaj, ha nem így van, hanem akár fordítva, gondoltam, ezzel csak az én esélyem nő.

Hárman a franciára tettek; talán mert az egész háborút ők nyerték meg a szövetségeseikkel. Gondoltam, jó lesz nekem Hans. Elvégre egy háború is csupa részletből áll, és egy-egy csatát megnyerhet az is, akit legyőznek végül. Meg aztán erre a *boche*-ra is fogadnia kellett valakinek, hogy értelme legyen az egésznek, háborúnak, játéknak, szerelemnek, búcsúvacsorának. Még élveztem is egy kicsit, hogy a vesztesre teszek. Hősiesnek tetszett, minnek tagadnám. De azért reméltem, hogy mégiscsak az én emberem kapja meg a kitüntetést, ha elég okosan, ravaszul rendezem, irányítom a dolgokat, a légi csatát.

Pár száz méterre zakatoltak akkor már, egymáshoz közeledve a gépek. Valójában az lett volna az igazságos, a *fair play* legalább, ha nyílegyenesen szembepülnek egymással, és bátran összeütköznek, egymásba marnak a juharfa légcsavarok, ledarálják egymást a benzinmotorok, aztán mindkét gép a föld felé kereng hosszú spirálban, összegabalyodva, már-már barátian összefonva a szárnyait, hogy közös füstgomolyban egyesüljenek a kopár mezőn, nem messze az elhagyott majorságtól.

Ám ekkor François meglepő módon elcsúrta a szárnyat, balra és lefelé fordult. Botor manővernek látszott, de amikor felfelé rántotta a gépet, és félkört írt le, kiderült, hogy ravaszul a másik mögé igyekszik kerülni, ki a fegyvere hatósugarából, hogy aztán hátulról zúdítson rá tüzet. Hans pedig nyílegyenesen szállva arra ocsúdott, hogy semmi nincs azon az égi ponton, amelyik felé tör, csak a teljes üresség. Odább, előtte is ugyanaz a végtelen űr, ameddig a szem ellát, és még azon is túl. Úgy repült előre, mintha megcsúszott volna valami szilárdabb anyagon, a tehetetlenségi erő kiszolgáltatottjaként. Egy utolsó érzett pillanatban azonban jobbra rántotta a botkormányt, akárha egy fal, az üresség vagy a semmi fala állta volna útját. Az ütközést elkerülve aztán már tanultán írta le a maga félkörét jobbra.

A két gép félköríves pályáján sodródva messzire került egymástól, és mivel nem lel-
te a páryát, szinte értelmetlenül lendült tovább, majd kanyarodtában visszafelé. Kü-
lön-külön, egyedül már-már hiábavalók voltak ott fenn az égen. Vezetőik azonban tel-
jes erővel összpontosítottak manővereikre. Ebben a teljes erőben benne volt nemcsak
az összes tudásuk, hanem minden, amit átéltek, örököltek, tanultak, amit megpróbál-
tak és amire vágytak, amire edzették magukat, és amit amúgy sem kerülhettek el. És
benne volt persze ez a világcsudája, a kezdetleges gép, a kétfedelű repülő.

– Erre igyunk – mondta az ügyvéd.

– Legyen – mondtam –, de aztán figyeld Hansit.

Ahogy az iváshoz hátradöntöttem a fejemet, megláttam a fehér mennyezetet, azon
a stukkókat, füstérzékelőket. Nem kellett volna. Igaz, hogy nem a harctéri eget juttat-
ta eszembe, ahogyan kézenfekvő képzetársítással természetes lehetett volna akár, ha-
nem a szürke normandiai mezőt. Mintha fejem fölött terítkezett volna az a felmart sík-
ság az eldobált sisakokkal, sebkötésekkel, iszákokkal, anyai levelekkel, fegyveralkatré-
szekkel. Tudtam, ha nagyon akarom, még az őzet is megpillanthatom odafent. De nem
szerettem volna harmadszorra is végigkövetni vesszőfutását, és megtervezni festői
kimúlását a frontvonalak között vagy a majorság ajtajában. Így aztán hagytam, hogy
mintegy a feledésbe merülve éljen, találjon menedéket magának valami aknatölcsér-
ben vagy odább, a lövedékektől tépett ligetben. Ott különös módon nyár közepén sár-
gultak már a fák, és hízott az avar, csupasz csigák tapadtak a levelekre.

Ezekkel a képekkel múltattam az illendő szünetet a közös mesében, nem a korai va-
csorát fogyasztó német és francia családokat, jól nevelt gyerekeiket néztem, és nem is
a társaimat. Azt hiszem, ők sem egymásra figyeltek. Eközben már-már toporogtam a
türelmetlenségtől, mert úgy véltem, tudom, mit kell mondanom.

– Figyelj – mondtam az ügyvédnek –, ez a Hans úgy tesz a gépével, mintha mene-
külne, de támadni fog.

– Nyilván a kalandozó magyaroktól tanulták a taktikát kilencszáz évvel ezelőtt. De
ők még emlékeznek rá, miközben ti, akik kitaláltátok, elfelejtettétek – mondta az ügy-
véd, és mosolygott hozzá egy kicsit.

– Nem fogja berepülni a teljes kört jobbra. Átlósan visszaszáll, vagy átszárnyalást
hajt végre, és akkor oldalba kapja a te franciádat.

– Ahhoz lassú – mondta a mérnök. – Legfennebb mögéje kerülhet, már ha François
túláságosan beleszalad az egyenesbe, és nem tér ki idejében.

Ekkor váratlanul lövéssorozat pattogása hallatszott a levegőégen, kis füstpamacsok
porladtak szét a géppuska lyukacsos tölcserrel védett torkolatában, és égett ricinusolaj
szaga érződött, az akkori kenőanyagé. Hansi lőtt, és meglepett vele. Nem volt még ab-
ban a helyzetben szerintem. Megtörténhet persze, hogy valami általam nem ismert
fortélylyal François oldalába került, és megnyomta a piros gombot a botkormány bun-
kós markolatán. A találatok a francia gép kulisszaszerűen festett vászonoldalán látszo-
tak meg előbb: apró lyukak, akár ringlik a bakancson. Ilyen helyekre van befűzve a ha-
lál vékony zsinórja.

Három lövedék a motorházon koppant, fémcsattanással és ugyanolyan forrón, mint
az. Egyetlenegy volt talán, de még annyi sem biztos, amelyik húst szakítva, csontot
reccsente emberi testbe hatolt. Lehet, hogy a pilótát nem is érte találat, csak büszke
gépe sérült meg, és szinte testrészeként rántotta magával lefelé. Hiszen egyik voltak.
Valójában teljességgel kisszerű, ugyanakkor szakszerű esemény történt – mint mikor
az asztalos szöveget ver a fába –, banális és végzetes.

A francia gép előbb oldalt rándult, mintha csak balogul irányította volna az ura, majd természetesen ható kanyarodásba kezdett, ám közben lebukott az orra, és lefelé húzta a két szépen szerkesztett szerkezetet, a gépet és az embert. Dugóhúzóba fordult, és egyre szélesedő körökben pörgött le a mező felé. A jobb alsó szárny fele egyszer csak levált, és külön lebegett utána. Aztán leszakadt a felső szárny egy része, és kecsesen libegett alá a liget fái felé. Nem valószínű, hogy François ezt látta volna.

Fel nem foghattam, miképpen került győztes helyzetbe a Hansom. Nem így gondoltam el. Aztán eszembe jutott a termik, a felhajtó meleg légmozgás. Ki tudja, miféle munkadühös, megátalkodott paraszt művelte háborús övezetben a földjét, törte rajta a bütykét, miután már el-vissza végigtaposták a mezőt a támadó-visszavonuló gyalogosok. Hajnalonként kiegyengette a kókadó napraforgószarvakat, és gondosan elrendezte a tányérok szélén a sárga szirmokat. Búzája pedig érésre állt. A birtokról felfelé szállt a meleg levegő, és meglibbentette a repülőt. A termiknek mindegy volt, miféle gép az, és kié. A termik nem válogat. A pilótának nem kellett egyebet tennie, csak meglovagolnia a légáramlatot, amint megérezte, majd rásegítenie a légcsavarral, és máris a helyére került, a megmentő helyére, ahonnan tüzet nyithatott.

Úristen, gondoltam, lehet, hogy francia föld felett vagyunk, annak a párája segítette gyilkos diadalra a németet.

François a tűzzel-vassal együtt csapódott be az anyaföldjébe a major mögött. A családi udvar nagyságú körben, melyben szétszóródott a rengeteg fém, és fellángolt a gép gyúlékony anyaga, középen egy fiatal férfi feküdt sértetlenül és holtan. Arca sápadt volt és olyan sima, mintha papírlapra rajzolták volna. Önmaga dagerrotípiája volt, de akkor még nem látta senki sem. Boldognak hatott, mint ki beteljesítette küldetését, vagy belefáradt és végre megnyugodott. Kezét-lábát szétvetette, mintha a fűben heverészne vasárnap, és önfeledten bámulná a nyári eget, miközben a kedvesére vár. Kitért tenyerében parázslott a cigaretta.

– Egy-null – mondta a mérnök.

Döbbenetünk felért egy halállal. Nélkülünk történt az, nem bírtunk beavatkozni, sem terveinket valóra váltani, noha számtalan körmönfont megoldást ötltünk ki az istenkísértő ifjak végzetére. Felemelő csalódás volt, mondhatni, hogy önállósították magukat. Félelmetes is volt egy kissé, mint a múltunk sok más története, amelyen már nem változtathatunk. A termiknek pedig nem parancsolhattunk, még csak számításba sem vehettük. Azt hiszem, ezzel az érzéssel álltunk fel az asztaltól.

Abban maradtunk, hogy ki-ki elvonul egy órára a lovagi temetésig. Az még hátravolt, és most már egyedül az lehet fontos. Aki akar, kocogjon, aki szaunázni, hadd gőzölje magát, és a napok óta magára hagyott családot is fel lehet hívni közben, sőt még az elfelejtett bártündéretet is, de aztán együnk. Temetésre, Bartók-koncertre ne menjen éhomra az ember, mert rosszul lesz.

Egy órán át néztem az erkélyről az éjszakát. Lábamnál egy sziámi macska dorombolt, éreztem a melegét és a szagát. Tele volt a szálloda környéke macskákkal, én pedig nem állhatom őket, de ez most jó volt itt velem. Az éjszakában viszont nem volt semmi különös, derekas vidéki sötétség látszott, azon fent csillagok. Ezerszer bámultam ilyent, egyedül, és számtalan jó gondolatom mellett akadt néhány önvészélyes is. Hans ellenben fiatal volt, neki még meg kellett émsztenie a halált. Úgy is gondoltam: lenyeli és megemésztí az egészséges gyomrában. A halál végül olyan lesz, akár a szar. Belőlünk jön ki, mégis utáljuk.

Felöltöttem a szmokingomat. Lüstեր; a hajtókája legalább.

Nálam egy-egy volt a végeredmény. François erre, Hans arra. Mi a különbség? Az egyik elköveti, a másik elviseli. Ugyanannak a tettnek a terhét hordják mindketten a nehezkedés törvényei szerint, éppen csak az egyiknek tovább kell bírnia. François lenyugodott már a földi vonzásban. Hans odafent libeg még egy termiken, és nem hiszi. Nem is tudja, miféle súlyt rakott rá hátralévő életére azzal, hogy a barátját pusztította el. Hazaszáll a frontvonal mögé, és miközben tátott szájjal, egészséges fogait mutatva fogadja a gratulációkat a füstös tisztí étkezdében, egyszer csak eszébe jut a becsület. Eleget tett a parancsainak, mint minden másnak. Meg sem járja az eszét, hogy volt egy hajdani párizsi cimborája, még a békeidőben, amikor vidáman szerették el egymás kedveseit, és hajnal felé néha magányosan meredtek mégis a mennyezetre, azt hitték közben, hogy csupán a magasság felé létezik út, amikor körös-körül szorítanak a birodalmak, a mindent ellepő eszmék, melyeknek mégis csak a sodrását, a habját érzékelték inkább, nem annyira az állagát, minthogy az éppoly hígnak tetszett számukra, akár a tartalmuk. Nem is tartották sűrűbbnek, mint a levegőt, amelybe felszálltak végül, és felelőtlenül itták az abszintot. A gyalogosok, a tüzérek, a trénesek odalént a bakancsukon és a fogaik között érzékelték, hogy mégiscsak másvalami az, mint amit a levegő lovagai magukba szívtak. François viszont most ott feküdt a földön hanyagul, és úgy összezárta száját a halál, hogy már nem érezhette a port. Én éreztem.

Hidegen feszült lapockámra a fekete zakó, mintha hátszél tapasztotta volna rám egy repülőgépből. Fáztam, de ez legalább testi érzés volt, nem kellett elmélnedni rajta, legfennebb azon, hogy mégis-mégis fel kellene venni egy kabátot, különben hazaérve elvon a betegség a munkától. Egyfolytában attól féltem, hogy éhen halok, és minél több pénzt kerestem, annál inkább féltem ettől.

– Ide süss – mondta a romantikus hajlandóságú ügyvéd az étteremben. – Lehet, hogy te nyertél. Én meg elvesztettem egy világháborút. Fizetem a vacsorát. De mondjuk azt, hogy átrepült ez a te Hansid a végtisztességre a francia vonalak mögé. Vitt egy virágkoszorút. Ahogyan dukált. Így mondták akkor. Kijelölték neki a leszállóhelyet valami tarlón, és várta a fogadóbizottság, abban meg a hengeres csákójú tiszték. Csőre töltve, nyilván ellenségesen, de azért barátilag. Hansikámat bárki lelőhette volna. De a boszszú, hogy úgy mondjam, akkoriban fel volt függesztve. Tisztelték egymást a palik. Egymást tisztelve öldöste egyik a másikat. Tartottak azért ott egy lélegzetvételnél szünetet. Na, abba a csendbe repült bele Hans. Landolt, levette a bórsapkáját, feltette a tisztit, letette a koszorút a sírra, tisztelgett, és egyszer csak...

– Egyszer csak azt látja a fejfán, hogy François Villiers. A párizsi pajtás! – mondta a mérnök.

– Magához sem tért Hans – dörögte a földész –, amikor a sír szájához lépett gyászfátyollal az arca előtt Helga vagy Anette. Élő ember legyen a talpán, aki tudja, melyik nő kicsoda, főként az akkoriban dívó fátlyak mögött. Fekete darazsakként ültek azokon a hímezett göbök. De Helga volt az.

– Vagy Anette.

– Fogadunk?

Ott állt egy nő, egy kém – a világmindenség kémje mindenik –, és úgy áradt belőle a vonzerő, hogy mindenki, de még az asszonyok szeme is rátapadt, nem a hantra, a hősi halottra. Felmagasztosult bánatában az az asszony. Ott állt Hans ebben a bűvkörben, mint hősi gyilkos, és mintha őt sem látták volna. Lehet, hogy nem is akarták látni a földre szállt öldöklő angyalt, ezért nézték inkább a nőt, akiről azt sem tudták,

kiféle-miféle, és mégis fontos lehetett a telt combjával, két főtiszt karjára támaszkodva egyszerre.

A gyász illendőképpen fennkölt volt, de inkább a gyülekezethez, semmint a halott-hoz illett, a feszes egyenruhában sorakozó magas rangú tisztek ünnepelték magukat az áhítatban, hiszen ők oktatták ki a pilótát, ők adták ki az idáig vezető parancsot. A díszsörtűzre kirendelt szakasz katonái közönyösen, azaz fegyelmezetten tették lábhoz a karabélyukat. Egyikük pofájából félig rágott prófunt dudorodott ki, kétfelé meredt a bajusza tőle, akár egy apró repülőgép szárnya. Kicsi kis repülő volt, amekkorát hátizsákjában, a srapszelvények között, akár a nagyapám, hazavihet a gyerekeinek, aki túléli.

– Igen, igen – mondta az ügyvéd –, az volt az úriemberek utolsó háborúja. Még nem vagdosták ki egymás szívét.

Helga ettől elalélt. Oldalt esett a fátylas feje, a francia ezredes rezes váll-lapjára, az pedig vigasztalón megsimogatta. Helga egy dacos mozdulattal helyére rántotta gyászos kis kalapját, és ezután olyan kihúzott testtel, már-már hetykén gyászolt, nem is lehetett volna megérinteni.

Hansiban meg pangott a vér. Ott fekszik másfél méterrel az ő csizmája alatt a legjobb cimborája, és peregnek rá a szürke mezőről összeszedett göröngyök, egyik-egyik nagyot döndül a koporsóján. A legjobb pajtásának érezte most François-t, a szívéhez is legközelebbinek. És érezte a szívét, amint éppen elszorul. Ekkor sejtette meg, hogy a szíve viszi el ötvennyolc éves korában. Minél közelebb került hozzá François, annál távolabbra sodródott Helga. Vagy Anette. Ő sem tudta, ki ez a nő, és mindegy is volt neki. François volt a fontos, aki már nem létezett. Felvésik ugyan a nevét egy buta kőre, de a Szajna-parton edzett és borban pácolt húsát már nem adhatják vissza. Sem karja, sem lába, sem szeme, csak a neve.

Azon tűnődött Hans, hogy sírjon-e nyilvánosan, vagy tartsa vissza a könnyeit, és attól látszik vitézebbnek. Mi jobb, sőt mi lenne hasznosabb François-nak? Vajon ez a hetyke francia sírna-e az ő sírjánál, vagy eljátszaná a kemény legényt? Úgy döntött végül, imponálnia kell ezeknek, ha egyszer már sikerült. Elvégre lelőtte az egyik hősüket. De miért éppen ezt? Küldték volna ellene inkább a másik sztárpilótát, Hermann Göringet. És akkor talán François nyer a csatában, és az igen jó lett volna.

Ezt már születésem évében, a háború végén gondolta Hans Vogel, és én most, 2001-ben ugyanúgy. A többit nem tudtam megfejtetni. Nem öltöm meg senkit, hogy kiművelődjek ezáltal, nem adatott meg. Indulat és alkalom lett volna rá, csak én nem merem ott lenni abban a mindkettőnk számára végzetes pillanatban.

Gergely Ágnes

EGY RÉGI VERS VISSZHANGJA

A sziget löszfalainál
ahogy az emlék és az ikra,
csomósodik köréd, király,
az, hogy rálátsz az álmaidra.

S mint elrabolt sublód felett
egykor a birsalmák nyugalma,
percekre herdált életed
lassan úgy fordul nyomtalanra.

Töltenéd mérged a bolondon?
Megcsikarnád az ismeretlent?
Elmegy a vers is, mint a hormon,

nem élted át, mi visszarettent –
s a bozóttűzből fel, tova
száll, száll az Isten madara.

Kinde Annamária

SZANDRA MAYT MEGTALÁLNI

Amint sehol a semmit
úgy megtalállak téged
A parton ülve holt
szerelmeidet nézed

Vonulnak egyre szépen
ahogy halotthoz illik
Reád egyik se nézne
és mintha ott se lennél

És mintha nem is volnál
nem élsz és nem cselekszel
Nem is látod a képet
csak gondolod ezerszer

Ott menetelnek régen
menetelnek az égen
Már hiába keresnek
nem is látszol a képen

SZANDRA HIÚZOKNAK BESZÉL

Amint fölfelé a hegyen
nem én zavartam meg a csöndet,
a fák között bálból jövet
nem vesztettem el fél cipőmet,
nem lőn környezetszennyezés
sem topánnal, sem bálzenével,
úgy most sem szólok, csak megyek.
S ahogy ott voltam köztetek
ha éppen nem is láttatok,
úgy nem kérek bocsánatot,
mert rosszak és jók voltatok,
szándékotok sohase hátra,
mert mindenikőtök saját
birodalmát vitte vásárra,
mert hiedelmét élte meg,
akit nem ölt meg hiedelme,
ha megalázta önmagát,
mert úgy kívánta fejedelme,
s mert ott vagytok még mindenütt:
sziklafalon s a föld alatt,
avagy a kocsmasztal sarkán,
Szereda s Bukarest között
az úton, Kolozsváron, tarkán,
halljátok, amint gondolom:
a hűség, amit úgy adott
az Isten, hogy otthon lehessünk,
majd elpusztít, ha nem lehet
előremennünk.
Ne siessünk.

MAJD EZT DALOLJA A HIÉNA

Hószín hiéna kacag a holdra:
Képzelt múltjait eldalolja.

Fogai közül szitok serceg,
szívárog belőle rögeszme.

Madárcsontváz árnyéka foszlik.
Vitatható lelkét megülték.

Erejét déli tél kiszívta
nem is kérdéses helyzetekben.

Vergődik hasztalan. Nem indul.
Fájdalom, meg sem érkezik már.

Senki kutyája: szél vonyít még.
Ember, állat magába fordul.

Kocziszkó Éva

KÖLTÉSNET ÉS APOKALIPSZIS HAMANN MŰVEIBEN*

*„Rachel aber laß nicht vergeblich weinen!”
(Hamann)*

*„Sag, daß Jerusalem ist!”
(Celan)*

1. A természet elrendelését beteljesíteni

Hamann AESTHETICA IN NUCE-jának kulcsszava a „költészet”: „Költészet az emberiség anyanyelve...” Ezért vált a Hamann-filológiában általánosan elfogadott állásponttá, hogy a költészet a mágusnak ebben az alkotó korszakában ugyan döntő jelentőségű, később azonban egyre inkább a helyébe lép a filozófiai gondolkodás. Ha azonban meggon-

* Ezt az írást kivételesen lábjegyzetek nélkül közlöm. Elsősorban azért, mert az írás szorosan kapcsolódik nemrég megjelent Hamann-könyvemhez (J. G. HAMANN ÉS A MODERNITÁS KRITIKÁJA, Hermeneutikai Központ, 2000), és abból az olvasó tájékozódhat filológiailag. Másodsorban pedig ez az írás olyan kísérlet, mely a legszorosabban kapcsolódik egykori Hamann-kísérletemhez, s ezt a műfajjal is jelöltem.

doljuk, mennyire sokrétű fogalom a költészet Hamann írásaiban, s hogy végső soron azonos az „*anyanyelvvel*”, más változást észlelhetünk az életműben. Hamann szerint minden: nyelv, vagyis a világ számunkra nyelvileg létezik. Az ész ismerete éppúgy nyelv, mint a gesztusok vagy a tárgyak néma jelbeszéde. Ennek megfelelően a költészet sem merül ki a figurális, a metaforikus beszéd fogalmában, hanem egy sajátos létmódot, egzisztenciát is jelent. Mint a továbbiakban bemutatjuk, ezzel a felfogásával Hamann bizonyos vonatkozásban megelőlegezi a hölderlini „*költői lakozás*” gondolatát, illetve a romantikusok „*költői élet*”-ét.

Továbbá Hamann nem gondolkodott az autonóm művészet kategóriájában, noha az autonóm művészetfogalom éppen az ő idejében kristályosodik ki. Egyik korai levelében ezt írja: „*Ha lehetőségem adódna három ókori személlyel beszélgetni, akkor a következőket választanám: Mózeset, Homéroszt és Platón.*” Ezzel nemcsak három jelentős személyiséget nevezett meg vagy három kedvenc szerzőjére hivatkozott Hamann. Ízlésitéletnél komolyabb szándék vezérelte, amikor együtt nevezte meg az ókor véleménye szerint legnagyobb prófétáját, legelső és leginkább csodált költőjét, valamint legnépszerűbb filozófusát. Ezzel egyszersmind kifejezésre juttatta, hogy a költészet, a bölcsesség és szent irodalom ma is éppúgy összetartozik, amint egykor egységet alkotott az archaikus társadalmakban. Ismeretes, hogy Sókratést is prófétának tartotta Hamann, aki tudta nélkül isteni igazságokat hirdetett. Hasonlóan gondolkodik a költészetről is, s ezt is a próféciával rokonítja: „*A művészet, a tudomány és a történelem egyaránt pecsétje, emberi pecsétje a kinyilatkoztatásnak [...] az igazi költészet a prófécia természetes formája.*”

Hamann bibliai ihletésű gondolkodásában a nyelv az egyetlen univerzálé, mert minden szó által jött létre. Ezért voltaképpen maga a nyelv az, amely eredendően profetikus sajátsággal rendelkezik, mert minden létezőt megelőz, életre hívja mindazt, ami van. Prófécián tehát Hamann alapvetően többet, sőt mást ért, mint valaminek a megjövendölését. A prófécia nemcsak életre hívó beszéd, hanem minden olyan szöveg is profetikusnak minősül, amelynek *jövője van*, vagyis az igazságtartalmát illetően mindig új módon aktualizálódik, értelmezéseiben folyamatosan „beteljesül”. A próféciának ez a hermeneutikai, mondhatni szinte már parttalan fogalmán belül sajátos hely illeti meg a költészetet: „*A természetből nem maradt számunkra más, mint széthullott verssorok és disjecti membra poetae. Ezeket összegyűjteni a tudós tiszte, a filozófusé a megmagyarázásuk, s azokat utánozni – sőt merészebben! – az elrendelésüket beteljesíteni, ez a költő szerevény osztályrésze.*” Az általam kiemelt kifejezés az eredetiben így hangzik: (etwas) „*in Geschick bringen*”. Ez a nehezen lefordítható fordulat azt is jelenti, hogy valamit beteljesítenek, az illető dolog beteljesíti küldetését, bejut abba a létállapotba, amire rendelve van. E fordítási nehézség ellenére is nyilvánvaló, hogy Hamann a költészetet a prófécia sajátos formájának tekinti, melynek feladata abban áll, hogy a természetet a maga egységében helyreállítsa, beteljesítse. Erre azért van szükség, mert a természet a bűnbeeséssel elveszítette egész voltát, attól kezdve szaggatott, zavaros beszéddé vált az ember számára. A „*Turbatverse*” utal a bábeli nyelvzavarra is, ezért joggal feltételezhetünk egy hármass eseményláncolatot, mely a Mennyben vette kezdetét Lucifer bukásával, Ádám bűnbeesésével folytatódott a Paradicsomban, majd a bábeli nyelvzavarral pecsételődött meg a történelemben. E három esemény folyamánként érthetetlené, töredékké vált Istennek a teremtményéhez intézett beszéde. Mily módon hivatott azonban éppen a költészet arra, hogy a szétszaggatott természetet helyreállítsa? És mit jelent ez a feladata az említett másik két alapvető nyelvi diskurzus, azaz a tudomány és a filozófia között?

A mágus szerint tudomány, filozófia és költészet eredetileg összetartozik. Összetartozásuk ma is érvényes, amennyiben mindegyikük a természettel foglalkozik. Csupán a beszédmódjukban térnek el lényegesen egymástól. A tudomány és a filozófia analitikusan érvel, míg a költészet szintetikus beszéd: „Ahhoz, hogy jelenünket megértsük, a költészet szintetikus módon segít minket, a filozófia pedig analitikusan.” Mindegyik diskurzus fordítás „angyalnyelvről embernyelvre”, ámde másként. A filozófia gondolatokat fordít szavakra, a történettudomány dolgokat fordít le nevekre, a költészet pedig képeket fordít le jelekre. Hamann másutt a fordításnak e három válfaját „*utánzásnak*” nevezi. „*A filozófus ugyanúgy alá van vetve az utánzás törvényének, mint a költő.*” Mindketten a természetet és az írást választották anyaguknak, vagyis végső soron egyikük sem teremtő. Ellentétben Istennel, aki a semmiből teremtette a világot, ezek a beszédformák nem teremtenek a semmiből, hanem egyszerre munkálkodnak bennük „*alkotó*” és „*utánzó*” „*szellemiségek*”. Mit jelent azonban az, hogy a művészet: „*utánzás*”? Vajon Hamann egyszerűen átvette a korabeli esztétikából ezt a kifejezést? A Hamann-kutatók többsége azt az álláspontot képviseli, hogy Hamann ugyan a mimésis korabeli fogalmát használja, ám ezt élesen megkülönbözteti az imitációtól. Következésképpen a költő nem a teremtett világot utánozza, hanem magát az Alkotót. Ez a magyarázat azonban csak részben állja meg a helyét. Hamann ugyanis nem a prométheusi költészet szószólója, mint Shaftesbury vagy az ifjú Goethe. Kétségtől ő is Aristotelésből indult ki, sőt annak írásait kortársai többségénél lényegesen alaposabban ismerte. Mind az AESTHETICA, mind pedig a Herderrel vitatkozó KÉTSÉGEK ÉS ÖTLETEK antropológiai alaptétele az, hogy az ember „*utánzó állat*”. Minden művészi tevékenység az ember sajátos, vele született utánzó tehetségével magyarázandó. Minden ember örömet leli az utánzásban, idézi Aristoteléstől, hogy azután egy fordulattal hozzáfűzve a JAKAB-LEVÉL-ből: a szabadság tökéletes törvénye teszi az embert igazán Isten képmásává: „*A szabadság tökéletes törvénye híján nem lenne képes az ember semmiféle utánzásra – pedig ezen alapul mindenfajta nevelés és mindenfajta találékonyság. Az ember ugyanis minden állat között a legnagyobb pantomimművész.*” Az utánzás tehát nem ellentétes a szabadsággal, sőt e kettő elválaszthatatlan egymástól, ugyanúgy összetartozik, ahogy az AESTHETICA szerint a természet utánzása azonos a Teremtő imádásával. A mágus azonban valójában már itt sem csak az Atyára, azaz a Teremtőre gondol, s akit „*a kezdeti napok költőjének*” nevez, hanem „*a napok végének tolvajára*” is, azaz a Szóvá, Igévé lett Krisztusra is.

A „*teremtő*” jelző Hamann-nál tabu, a mágus nem beszél sem teremtő természetről (natura naturans), sem pedig teremtő költészetről, noha az utánzás: szabadság, fantázia, mai kifejezéssel: fikcionalitás. Az utánzás sem jelenti nála ugyanazt, mint kortársai Aristotelés-értelmezésében. Az, amit Hamann mimésisnek nevezett, sokkal inkább kapcsolódni látszik a korai egyházatyák művészetfelfogásához. Eszerint a költő nem a teremtett világot képezi le, hanem a „*valóságot*”, az „*igazságot*”. Ezzel a felfogással összhangban van Hamann-nak az az imént bemutatott törekvése, hogy az utánzás fogalmát kiterjessze minden diskurzusra, a tudományára és a filozófiáéra is. Talán Clemens Alexandrinus írásai ihlették, aki a filozófiát a festészettel hasonlította össze, mert mindkettő hasonló módon képezi le az igazságot. Ugyancsak elterjedt metafora volt az ókeresztény irodalomban Istent művésznek vagy szobrásznak nevezni. „*Szobor vagy hát, ember, a te Istened keze műve? Kiváló művész alkotott meg téged*” (azaz: „*Pictus es ergo, o homo, pictus a domino tuo. Bonum habes artificem atque pictorem*”) – írja Ambrosius. Irenaeus pedig, akit Hamann Justinus Martyr és Clemens mellett a legszívesebben olvasott, egészen odáig merészkedett, hogy magát Istent is utánzó művésznek nevezte, mert a saját képére teremtette az embert.

Ha tehát Isten maga is utánzó művész, pontosabban szobrász, aki az embert a saját képmására alkotta, akkor korántsem érdemtelen dolog utánzó művésznak lenni. Az utánzás vonatkozásában nincs éles különbség a költészet és a képzőművészet között. Amikor tehát Hamann a horatiusi *ut pictura poesis* elvére hivatkozik, arra utal, hogy a költészet sajátos, titokzatos kifejezőerőt ad a szavaknak, ugyanúgy, ahogyan a képzőművészet az alakoknak egyedülálló módon tud színt és formát kölcsönözni. „*A legszebb világ színpompája is megfakul, mihelyst elhamvad az a fény, mely a teremtés elsőszülöttje volt.*” A teremtés elsőszülöttjének nevezett fény voltaképpen a költői szó, mely még ma is képes arra, hogy a dolgokat abban a ragyogó üdeségben és színpompában mutassa be, mely az Istentől eltávolodott, racionalizált hétköznapiaság során megfakult. A teremtő szónak a költészetben újraéledő világlása képessé tesz minket arra, hogy meglássuk a dolgokban a Teremtő nagyszerűségét, hogy mindenben, ami csak van, lássuk, sőt „*ízleljük*” és „*tapintsuk*” az Ő dicsőségét.

Összefoglalva tehát az igen összetett gondolatmenetet, a korabeli mimésisfelfogástól eltérően a költészet Hamann-nál nem a létezőt utánozza, hanem „beteljesíti” a bukkott, széthullott természetet, hozzásegíti az elrendeléséhez. A költészet erre azáltal képes, hogy a természetet profetikusan újra egészként szemléli. A költészet e profetikusi hivatása összefügg fikcionalitásával, a fantázia tevékenységével. „*A költő zseni azáltal mutatkozik meg, hogy a fikció segítségével, a távol lévő múltnak és jövőnek a vízióival megdicsőíti a jelenlévő ábrázolását.*”

A költészet világában tehát a távollévő jelenlétet nyer, mindaz, ami elmúlt és ami eljövendő, jelenvalóvá válik, összpontosul a jelen pillanatban. Múlt és jövő egyaránt a jelenvalót dicsőíti meg, azaz az idő teljességét jelenként mutatja meg. Azzal, hogy a költészet a múlt és a jövő dolgait, azaz az emlékezet és a reménység tárgyait egyaránt jelenvalóvá képes tenni, azaz a lehetségest változtatja reálissá, voltaképpen Istent utánozza, akinek a teremtés pusztán egy „*hívószavába*” került. „*Legyen! – Ez volt a trinitárius teremtés első és utolsó szava! – És lett világosság! És lett test! És lett tűz! – Nézd! Egy új Ég és egy új Föld – (tenger nélkül) – és egy új teremtmény.*”

A teremtés nemcsak az ősidőhöz tartozik, hanem szellemileg (Isten mindhárom személyének munkálkodása révén) ma is folytatódik. Világosság, hús (test) és tűz egyaránt utal az Atya, a testté lett Fiú, valamint a pünkösdkor tűzként leszálló Szent Lélek Szentháromságára és az ember mint teremtmény hármasságára, hogy ti. lélek (intellektus), azaz világosság, test (azaz hús) és szellem (isteni tűz) együttese, s ezáltal arra hivatott, hogy egyesüljön benne Menny és Föld. A teremtmény hármassága és a költészetnek múltat, jelent és jövőt a jelenben összegyűjtő hivatása között tehát megfelelés van: ez a természet elrendelésének a betöltése. A mágus e dióhéjban (in nuce) összefoglalt költészettenát egyszersmind olyan kezdeményezésnek tekinthetjük, melyet többek között Heideggernek a műalkotásról írt esszéje is folytatott. A mágus művészetfelfogásának teológiai aspektusát mellőzve írt Heidegger arról, hogy a műalkotás egy világot állít fel: a földet előállítja, s ezzel megindítja világ és föld vitáját. Hamannt gondolta tovább azazal is, amikor minden műalkotást lényegileg költészetnek nevezett, s hangsúlyozta, hogy a költői szó mintegy meghívja a dolgokat, hogy azok megérintsék az embert.

2. Botanikus költészet

„*Az első táplálék a növényvilágból származott, a régiek teje és bora volt; a legrégebb költészetet ezért nevezi botanikusnak a tudós skoliaszta (Jótám és Joás meséje nyomán); amiként az ember első öltözéke is fügefaleveleknek rapszódija volt.*” Az említett skoliaszta Francis Bacon, aki az ÓTESTAMENTUM botanikus allegóriáiról értekezett. Hamann gondolatmenetét azon-

ban sem ez a hivatkozás, sem Jótám és Joás meséi nem világítják meg. Az azonban bizonyos, hogy ezek a „botanikus” mesék adták az ötletet Hamann-nak, hogy az Édenkert költészetét botanikusnak nevezze. Nem mintha ez a költészet a fákról és a virágokról szólt volna, amiképpen például az állatmesék főszereplői állatok, hanem mert *„fügefalevelek rapszodiája volt”*. Azaz ritmus és hangzás, vagyis tiszta zene volt, mely a természet leghalkabb, intim hangjaival állt összeköttetésben: annak a fügefalevél szoknyának a zizegésével, amelyet Ádám és Éva viselt. A költészet magasabb inspirációs forrása pedig (feltehetőleg jóval ezután) a szőlőtöke nedve volt, melyet Noé plántált. Továbbá az első táplálék is növényi eredetű volt, a kert fainak gyümölcséből állt. Étél, ital, öltözék, valamint a kert maga együttesen alkotta azt az életvilágot, melyben az első botanikus költészet megszületett. A kifejezés egyszersmind utal az ember első foglalatosságára is, hogy eredetileg *„kertész”* volt, s ahogy a JÁNOS EVANGÉLIUM-ban Mária Magdolna Jézus Krisztust is nevezi, akit azután Pál a *„második Ádám”*-nak nevezett. A *„kert”*, *„kertész”*, *„kertészet”* és *„botanikus költészet”* elnevezéssor révén Hamann összekapcsolta az ember eredeti isteni elrendelésének két mozzanatát, azt, hogy az Éden kertésze volt, s hogy szavával megnevezte a teremtett dolgokat, azaz költő volt. Ez az összefüggés talán még nyilvánvalóbb Hamann egyik későbbi írásában, a ROSENCREUZ LOVAG-nak a nyelvről alkotott vélekedésében: az első emberpár *„mezítelensége minden szégyen híján való volt, köldökük öblös kehely volt, melyben sosem volt szükében az ital, annak az Istennek a hangja, aki hívős alkonyatkor velük sétált a kertben, tejként táplálta a teremtésnek eme zsenge gyermekeit, értelmesen felnevelte politikai elrendelésekre, hogy ti. sokasodjanak, és benépesítsék a földet, s uralkodjanak az ő szájuk szava által”*.

Mindkét idézetet – a fügefalevelek rapszodiájának felidézését éppúgy, mint a mezítelen emberpár kehelynyi köldökének említését – áthatja egy finom célzás az első emberpár erotikus kapcsolatára. A *„fügefalevelek rapszodiája”* kifejezés azonban egyúttal magában foglalja a *„rapszódia”* zenei műfajmegjelölést és a *„rhapszodoszt”* is, azaz az első költőt, akiről Platón azt írta, hogy Isten maga volt az, aki általa szólt. A botanikus költészet tehát mint Istentől inspirált beszéd és ének az első ember sajátos eszköze is volt, mellyel gyakorolta eredendő *„ítélő és uralkodó méltóságát”*, mellyel a Teremtő felruházta őt. A költészet tehát egyszersmind az ember uralkodó létmódjának megnyilvánulása volt, annak a szelíd, művészi uralkodásnak a kifejezője, mellyel a teremtett világot kormányozta.

„ISTEN azonban, az ÚR, készített számára állatbőrből ruhát” – folytatja Hamann a történetet az első költészet sorsszerű végéről. Egy logikai ugrással ezúttal kihagyja a bűnbeesés történetét, és rögtön csak annak következményére, az állatbőr ruházatra tér ki. Amiképpen a botanikus költészet összefüggött a fák gyümölcsének táplálékával, a szőlőtöke itálával, valamint a fügefalevelekből készült öltözékkel, azaz ezek közös szférát alkottak, ugyanúgy jelez egy másik világot az állatbőrökből készített ruházat. Az állatbőr a bűnök bocsánatáért leölt állatra, vagyis áldozatra utal, s ezzel egyúttal egy egészen más – a kerten kívüli – életvilágra, melyet Hamann szimbolikusan az *„állatmese”* korszakának tekint. A költészetnek ez a második korszaka később nemcsak Hölderlin és a romantikusok költészetében esik majd egybe a világéj korával, hanem már Hamann-nál is, aki Edward Young NIGHT THOUGHTS-a nyomán alkotja meg ezt a fogalmat. Erre a világéjre utal az AESTHETICA ama passzusa, mely a *„jelenkori aion”*-t olyan kornak nevezi, amelyre az Úr *„mély álmot bocsátott”*. Ebben a világéjben csak Isten profetikus üzenete – azaz *„Mózes fáklója”* világít. Ez a világosság tünteti ki azt a költészetet is, mely a prófécia szellemiségéből jött létre, s a múltat és a jövőt mint jelenlé-

vót tudja bemutatni. Ez az a költészet, mely az Orpheusként szétszaggatott természetet behívja elrendelésébe.

A nappal és az éjszaka költészete közötti megkülönböztetést Hamann továbbfűzi az AESTHETICA harmadik részében: „*Ha egyetlen igazság Napként világlik, akkor nappal van. Ha azonban ehelyett olyan sok fény világlik, ahány homokszem van a tenger fővenyén, s közöttük ragyog egy kis fény, amely Napoknak egész sereglétét felülmúlja a ragyogásával – akkor éjszaka van, melybe költők és tolvajok szerelmeseek. A kezdeti napok költője azonos az utolsó napok tolvajával.*” „*A kezdeti napok költője*” a Teremtő, „*az utolsó napok tolvaja*” pedig az, aki – Pál apostol szavaival – úgy jó el, mint a tolvaj éjjel. „*A kezdeti napok*” költészete tehát először is a teremtés szava, másodsorban pedig a „*botanikus költészet*”, mely ezt utánozta. Ez egyszermind a nappal költészete, mert a világosságnak egyetlen forrása volt, s az Napként ragyogott. A bűnbeeséssel, illetve Bábellet véget ért az egyetlen igazság korszaka, azóta számtalan fényforrás világít az égbolton. Köztük ragyog azonban az a kis fény is, mondja Hamann, mely „*Napok egész sereglétét*” túlragyogja: ez a Fiú, az Atya testté lett fia. Miért állítja Hamann, hogy ez a kis éjszakai fény ragyogóbb az egyetlen Nap világlásánál? Azért, mert számos más fény között világít, helyzete olyan, mint egy homokszemé a tenger fővenyén. És mégis Ő az Egyetlen, Ő „*az utolsó napok költője*”, a „*tolvaj az éjszakában*”. Ez a hasonlat egyszermind utal a testté lett Isten elrejtettségére is, arra, hogy „*szolgai*” formát vett fel. Következésképp el van rejtve az a kinyilatkoztatás is, ami benne megtestesült. A világéj költészete az állatmesékkal vette kezdetét, s Hamann korában is folytatódik Klopstock, Matthias Claudius, Young költeményeiben. Ez a – Klopstock kifejezésével élve – „*szent költészet*” a távol lévő Királynak hódol, s az eljövendő nappalra várakozik – amint ezt Young lábjegyzetben idézett sorai érzékeltetik. Ez az *ars poetica* arra készíti a költői géniuszokat, hogy a jelen világkorszaknak, azaz ennek az „*alvó Endymion*”-nak a „*bordájára*” „*az emberi lélek legújabb kiadását*” alkossák meg. Ha a költészet eredeti feladata abban áll, hogy beteljesítse a természetet, az most, a világéj korában nem jelent mást, mint – a RÓMABELIEKHEZ ÍRT LEVÉL értelmében vett – „*új teremtmény*” formálását, az ember szellemi újjászületésén való költői munkálkodást. A költészettel szemben ilyen merész elvárást Hamann csak ez egyszer fogalmazott meg, s csak ez egyszer volt biztos a költészet eszkatologikus jövőjében: „*Az elkövetkező aión óriásként ébred majd fel e szunnyadásból, és át fogja ölelni a Múzsátokat, hogy ujjongva tanúsítsa: ez csont a csontomból és hús a húsból!*”

Mi lehet tehát az oka, hogy Hamann látszólag sokkal kevesebb figyelmet szentelt a poézisnek az AESTHETICA utáni alkotókorszakában? Talán valóban nem ismerte alaposan a hetvenes, nyolcvanas évek irodalmát, mert nem jutott hozzá a művekhez? Ez a feltételezés azonban külsőséges, s nem talál megfelelő érvet arra, hogy a mágus miért nem tett erőfeszítést, hogy számos jelentékeny barátja, Jacobi, Herder és mások révén beszerezze az újabb irodalmat. Ha egyáltalában igaz, hogy Hamann érdeklődésében fordulat állt be, ennek mélyebben rejlő oka kellett, hogy legyen. Valószínű, hogy levonta a konzekvenciát a „*szent költészet*” kudarcából. Ismeretes, hogy ugyan tisztelte Klopstockot, ám igen kritikusan viszonyult a MESSIÁS-hoz. Lavater Messiás-eposát pedig gunyorosan csak „*evangelizáló, apostoli enciklopédiá*”-nak minősítette. Mindkét bibliai költeményt már csak nyelvíleg is összehasonlíthatatlanul silányabbnak tartotta a SZENTÍRÁS költészeténél. Meglehet továbbá, hogy a hetvenes és a nyolcvanas évek jelentős irodalmi folyamatai alapvetően ellentmondtak annak a költészetfelfogásnak, melyet Hamann képviselt. A GÖTZ VON BERLICHINGEN szerzőjében például zseniális drámaköltőt lát, ámde hozzáfűzi: a Götz név (Götze németül „bálvány”) számára rossz

ómen. Néhány évvel később a PROMÉTHEUS-vers Goethéjét pedig már egyenesen „*általános német Baál*”-nak nevezi. Goethe, Heine vagy Lessing munkássága egyaránt egészen más jellegű zsenialitást mutatott, mint amelyet Hamann az eljövendő korszaktól remélt, hogy ti. a költő a Szent Lélekkel együtt munkálkodik az „*új teremtmény*”-en. Ez a csalódás azonban nem gátolta meg Hamannt abban, hogy megőrizze minőségérzékét, és felismerje, hogy kik kora legjelentősebb zsenije. Ezért is juthatott sokkal mélyebb krízisbe az irodalmat illetően, mint amit egy pusztá ízlésítélet kifejezhet, mondjuk azt, hogy a Sturm und Drang még közel állt volna hozzá, a klasszikával ellenben már nem tudott mit kezdeni.

Ezt a mélyebb krízist valószínűsíti az is, hogy Hamann az antik költészethez is egyre inkább távolságtartóan viszonyul. Említettük, hogy pályája elején Homéroszt, Platónt és Mózeszt nevezi három legkedvesebb szerzőjének. Idővel azonban egyre kritikusabb a görög irodalommal szemben. Azt tartja, hogy a görögök tönkretették költői nyelvüket, amikor a filozófia felé fordultak. A görög kultúra így egyszersmind komplementer ellentétévé vált az orientális hagyományokat, a nyelv eredendően metaforikus jellegét őrző zsidó írásbeliségnek. Már az AESTHETICÁ-ban megjegyzi: „*Voltaképpen talán nem is tudjuk, mit is csodálunk annyira a görögökben és a rómaiakban, hogy szinte bálványozzuk őket. ...Narcissus (a széplelkek hagymavirága) jobban szereti a saját képmását az életénél.*” Az ókori mitológiának ezt a XVIII. században rendkívül népszerű történetét Hamann úgy idézi fel, hogy csak azzal a bibliai idézettel együtt érthetjük meg, melyet hozzáfűz a JAKAB-LEVÉL-ből. Jakab arról az emberről ír, aki a maga természet szerinti ábrázatát nézi egy tükörben: mihelyst továbblép, máris elfelejtette, hogy mit is látott. A történet főszereplője a bukott ember, aki az ÍRÁS tükrében felismeri saját romlott természetét, a következő pillanatban azonban már visszatér régi önképéhez, narcisztikus önbálványozásához. Hamann szerint hasonlóan viszonyulnak az antik plasztikához a széplelkek is, akik felszínesen csak e művek külső szépségére tekintenek, s a görögökben voltaképpen saját idealizált képmásukat bálványozzák. Hasonlítanak tehát arra a Narkissosra, aki a saját képmásába szeretett bele, s ezzel mintegy feláldozta magát saját bálványképének.

A görögség modern kultusza ezzel bálványimádásnak minősül, az önmagába szerelmes, énközpontú modern személyiség önbálványozásának jelképévé válik, egy felületes vizuális kultúra egyik fő megnyilvánulási formájává. Ezzel a látványcentrikus esztétikai kultúrával állítja szembe Hamann a zsidóság auditív zsenialitását, nyelvi érzékenységét. A konzekvencia pedig így hangzik: „*Vajon érnek-e egyáltalán valamit az ODYSSEIA vagy az ILIAS összes miracula speciosái a hőseikkel egyetemben, ha összevetjük őket az ótestamentumi pátriárkák életútjának együgyűnek látszó, de annál mélyértelműbb jelenségeivel?*” Míg tehát a görög kultúra eltávolodott orientális eredetétől, és a nyugati világ filozófiai kultúrájának megalapozója lett, addig az ókori zsidó kultúra megőrizte a nyelv eredeti képi erejét, és a prófécia nyelvi adományából táplálkozott. Ezzel a szembeállítással Hamann egyszersmind először érzékeli kép és szó, vagy ahogyan ma mondanánk, művészet és költészet feszültségét. Az AESTHETICÁ-ban a „*szép természet*” (Éva) és a „*költői szó*” (Ádám) még Isten adta házasságban élt, a későbbi írások azonban egyre inkább problematikusnak tartják kép és szó, vizualitás és auditivitás eredeti egységét. Ezzel együtt Hamann költészetfelfogása is egyre inkább távolodik a trópustól, s elmozdul a név irányába, mellyel egyszersmind elkezdődik az a folyamat, mely a költői szót egyre radikálisabban a szó megtöréseként, felfüggesztéseként fogja értelmezni – Hölderlintől Celanig.

Eközben azonban Hamann számára a költészet egyre inkább azonosul a SZENTÍRÁSSAL is, következőképpen folytonosan újra kívánja fogalmazni a poézis profetikus funkciójának magyarázatát is. A kései Hamann gondolkodásában ez már nem azonos a természet elrendelésének beteljesítésével, hanem egyre inkább kiterjed a történelem apokaliptikus beteljesítésére.

3. Költészet és apokaliptikus

Hamann szeretett az írásai elé és végére költői idézeteket helyezni. Ezek részben antik költőktől vagy pedig a BIBLIA-ból származtak. Ezzel a gesztussal is kifejezte, hogy a szó tágabb értelmében vett költői beszéd az írásainak alfája és ómegája, hogy a költészet megértése egész gondolkodása számára modellértékű jelentőséggel rendelkezik. Ezeknek az idézeteknek a poétikáját még nem vizsgálták eddig részletesen, ezért jelen gondolatmeneten belül csak részmegfigyelések lehetségesek.

Ha Hamann legfontosabb műveit végigtekintjük, legalább nyolc olyan írást emelhetünk ki, mely a latin költészetből vett idézettel, általában Horatius soraival záródik. Csak 1775-től válnak uralkodóvá a záróformulákban is a bibliai idézetek. Átmenetet képez a FILOLÓGIAI ÖTLETEK, amely egy Horatius-idézet és egy Jeremiás-prófécia centójával végződik. A HIEROPHANTIKUS LEVELEK-kel kezdődően azonban már egyértelműen a költői citátum helyébe lépnek olyan bibliai idézetek, melyek jórészt profetikus-apokaliptikus hangneműek. Különösen nyilvánvaló ez a mágus két utolsó írásában. A GOLGATHA ÉS SEBLIMINI A JELENÉSEK KÖNYVÉ-nek retorikai formulájával záródik, mely az apokaliptikus irodalomra jellemző hívószót – „Jöjj!” – ismétli el: „*És a lélek és a menyasszony ezt mondják: Jövel! És aki hallja, ezt mondja: jövel!*” (JEL. 22, 17.) Ugyanebben az alkotó periódusban Hamann előszeretettel datálja leveleit is „*ádventi*” időmegjelölésekkel, célzó az „*idők alkonyára*”. Elise von Reckének írja 1786 elején, hogy „*nem cserélne el semmilyen salamoni pompát Lázár sorsáért*”, mert olyan emberré vált, „*aki habzó szájában mézédés bosszúval, azaz olyan haraggal, melyre csak egy északi vadember képes*”, tekint a jövőbe, „*s arra a rövid időre, ami neki még hátravan, tekintetét kizárólag a minden dolgok végére szegezi*”. Ugyanebben az időben válik meg kedvenc Horatius-idézeteitől, s helyettesíti azokat apokaliptikus próféciaakra utaló idézetekkel, egyszersmind utalva ezzel költészet és prófécia eredendő összetartozására.

Hamann tehát apokaliptikus szerző? Ez a minősítés nem új keletű. Már Paul Ernst is így nevezte a mágust Bengel-recepciója miatt. Majd pedig Gründer és Bayer is kiemelte Hamann történetfilozófiájának eszkatologikus vonását, azt, hogy a végidőkre és a végre irányul. Hamann – Herderrel ellentétben – meg volt győződve arról, hogy a JÁNOS JELENÉSEI olyan próféciaakat tartalmaznak, melyek még nem teljesedtek be maradéktalanul, amiképpen „*a zsidóság is részben már beteljesült, részben pedig még beteljesülő ígéretekkel*” rendelkezik. Ezzel Hamann részben követte az ÓTESTAMENTUM időfelfogását, mely szerint az idő teremtve lett, azaz véges, van kezdete és vége. Részben pedig túllépve a prófécia korabeli teológiai értelmezésén, azt a bepecsételt végső titkok értelmezéseként fogta fel.

Az apokaliptikus tehát Hamann szerint feltárulkozás, az isteni kinyilatkoztatás csúcspontja, mely kijelenti Istennek a történelemmel való tervét. Ezenkívül azonban Hamann sajátos diskurzust is tulajdonított az apokaliptikus beszédnek, melyet még szorosabban rokonított a költészetrel, mint az általában vett prófécia. Az AESTHETICA fentebb idézett kijelentése, mely szerint Isten nemcsak a kezdeti napok költője, a Teremtő, hanem az utolsó napok tolvaja, azaz a Bíró is, továbbfűzhető úgy is, hogy a mennyei

költő műfajai közé nemcsak a teremtés beszéde tartozik, azaz a „*legyen*” poézise, hanem az „*ítélet*” is, azaz például az apokalipszisnek olyan „*természetbeni*” szavai, mint „*az Úr szentségének nyelve*”: „*Az Úr szól az ő teremtményei által, eseményeken keresztül, vagy vér, tűz és füst által, amiben az ő szentségének nyelve áll.*” Ez az APOSTOLOK CSELEKEDTEI-ből származó burkolt idézet egyértelművé teszi, mire gondol Hamann, amikor a szentség nyelvére hivatkozik: Istennek a történelemben való kinyilatkoztatása a végidők előhírnöke: „*És tesztek csodákat az égben odafenn, és jeleket a földön ideleln, vért, tüzet és füstnek gőzölgését. A nap sötétséggé változik és a hold vérré, minekelőtte eljő az Úrnak ama nagy és fényes napja.*” (APCSEL. 2, 19–20.)

Ha visszatekintünk Hamann nyelv-, illetve jeleméleti gondolkodására, nyilvánvaló, hogy a költészetben és kinyilatkoztatásban előtérbe kerülő apokaliptikával a mágus a jelhasználatnak egyik korábban általa elfedett módját emeli ki. Ezzel egyszersmind ellentmond korábbi felfogásának, mely szerint minden beszéd fordítás lenne. A fordítás e nemei között a költészetet korábban az tüntette ki, hogy ikonikus jeleket használ, azaz képeket fordít le jelekre. A vér, tűz és füst által való beszéd azonban már nem a metafora egyik esete, nem figurális nyelv. Addig, amíg Hamann a felvilágosodást racionalizmusnak tekintette, s fő vonásának az absztrakciót tartotta, elegendő ellenszert látott a költészetben, mely a metaforikus nyelv gazdagságával ellenállhat a természet elpusztításának, s keleti képzeletével erős ellenfele lehet a nyugati ember öncentrikuságának. Először csak a Moses Mendelssohnnal folytatott vita során érzékeli Hamann a polémia egy merőben új dimenzióját, melyre az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* 63. számában megjelent recenzió hívta fel a figyelmét. Az önmagában véve semmitmondó recenzióban felhőborítja, hogy kritikusa egyáltalán tudomást sem vett az ő keresztény gondolkodói magatartásáról. Azt „*teljesen figyelmen kívül hagyta, sőt kitörölte*”. Ez a megfigyelése megerősíti Hamannt abban, hogy a berlini felvilágosodás az idők végének jelensége. Az antikrisztusi filozofálásra azonban csak apokaliptikus hangnemben lehet válaszolni. A költészet mint anyanyelv bizonyos értelemben elveszíti ezzel modellértékét, s Hamann olyan beszédmód után kutat, mely új megvilágításba helyezi a megnevezés ősi nyelvi kérdését.

Bizonyos sarkítással azt is állíthatnánk, hogy a nominalista, szemiotá, az univerzális hermeneutikus gondolkodó Hamannból egyszer csak kibújik a realista, az esszencialista, akit immár csak az abszolút igaz névadás problémája izgat. Ezt a másik véglet irányába való kilendülést bizonyítja a RÖPIRAT-nak az a passzusa, mely „*a szellemi, apokaliptikus név titkán*” töpreng, azaz olyan névadáson, mely bizonyos értelemben ellentmond az ádami névadásnak Hamann által korábban tulajdonított szabadságnak. A megnevezés emberi szabadságára való hivatkozást, ezúttal mintegy kiegészítésként, az isteni szükségyszerűségre való hivatkozás váltja fel, mellyel Hamann az emberi nyelvnek egy merőben új aspektusát kívánja megvilágítani. Ez pedig a szent nevek problémája.

A szent név problematikája először a GOLGATHA ÉS SEBLIMINI-ben merül fel, amelyből világosan kiderül, hogy Hamannt nem is annyira Moses Mendelssohn művének a tartalma, mint inkább magának a műnek a címe hozta indulatba. A vita során mindvégig arra lyukad ki, hogy a Jeruzsálem név nem illik a munkára, teljesen önkényes, légből kapott, sőt bűn. Ezért válik a hamis és a helyes megnevezés kérdése a vita egyik kulcsfontosságú szempontjává. Ezzel a központi kérdésfeltevéssel függ össze, hogy Hamann saját magát először anonimnak tekinti. „*Valaki*” egyszer „*munkásságának első zsengejét Senkinek*” ajánlotta – tekint vissza Sókratés-írására, a SOKRATISCHE DENKWÜRDIGKEITEN-re. Ezzel egy régebbi írói fogását teljesen új kontextusba helyezi, s azért tart

ja szükségesnek, hogy név nélkül maradjon, mert csak így beszélhet a megnevezés titkáról. Hiszen másról sem akar ezúttal polemizálni, mint a Jeruzsálem névről. A JÁNOS EVANGÉLIUM ama történetével kezdi, amelyben az evangélista Keresztelő Szent János születését beszéli el. Egy angyal adja hírül Zakariásnak, hogy fia fogan majd, s János lesz a neve. Keresztelő János tehát, állítja Hamann, „*a nevét a mennyben kapta*”, mégpedig „*a fogantatása előtt egy mennyei hírnök*” jelentette ezt meg. A név tehát egyenesen Istentől származott, s ráadásul olyan teremtményt nevezett meg, melynek jövőbeli létezését profetikusan a névadás gesztusa pecsételte meg. Éppen ebben a profetikus életre hívásban különbözik az isteni névadás minden más névtől, még a költői nyelvtől is, mely Hamann szerint már meglévő képeket fordít le jelekre.

A Keresztelő János névadásáról szóló történet tanulságát Hamann átruházza Jeruzsálem városára is. Mendelssohntól megkérdi: vajon miért választotta a zsidó bölcs ket-tős szívű írása zászlóvivőjének és lámpásának éppen ezt „*a jelentéktelen régi nevet*”, egy „*gonosz, lázadó és ezért jóvátehetetlenül lerombolt városnak*” a nevét? A kérdés ironikus hangneme nyilvánvaló, hiszen Hamann éppen arra akar kilyukadni, hogy Mendelssohn írása jogtalanul viseli a Jeruzsálem nevet. Pusztán történetileg ugyanis valóban nem mondhat a név többet, mint hogy utal egy „*bűnös*” s ezért elpusztult városra. Ahhoz azonban, hogy e város jelentőségéről hiteles képet kapjunk, be kell vonnunk a város történetébe azokat a profetikus ígéretek is, melyek a jövőre vonatkoznak. Következésképp „*a profétálás herculesi bátorságára*” van szüksége annak, aki meg akarja nevezni ezt a várost. Ő maga azonban nem lenne méltó a „*mágus*”, a „*sivatagi prédikátor*” stb. becenevekre, ha nem merne erre vállalkozni. A RÖPIRAT első változatában írja: Jeruzsálem „*neve ezért tagadhatatlan tárgya a profécia szellemének*”. Mivel olyan városról van szó, mely egyszer volt, és a jövőben ismétetlen létezni fog, jelene azonban nincs, szükséges, hogy „*a zsidó irodalom szilárd profetikus és apokaliptikus szarvainak*” tükrében jelenítsük meg: „*A történeti és a profetikus előismeret távcsövével a szemlélődő szellem számára a sűrű cédrusligetből egy példaértékű ideálra pillantott, mely olyan mű anyaga lett, mely előtt a szent város neve ragyogott fel, miként egykor Mózes szarva vagy Áron tiarájának arany homlokszalagja, pompázatos, felségesen szeretetre méltón, szépségesen lengedezhetett, a teremtő Isten leheletéhez hasonlatosan, amint az elementumokkal viselős világtengerek felett lebegett, hogy azután ez a lehelet a múltnak: volt! – és a jövőnek: legyen! – kettős erejével egy örökkévaló, magasabb rendű új létet készítsen elő, rendeljen el és érleljen ki.*”

Az apokaliptikus név nem abban az értelemben teszi jelenvalóvá a megnevezettet, mint a költészet. A profetikus mozzanatnak ezzel a túlsúlyával különbözik a költői szótól. A nyelv költői megjelenítő erejével ellentétben megmarad az „előkészítés”, az „előrejelzés”, az „érlelés” jövőidejűségében. A szent név isteni elrendelése titok, csak sejteni lehet, legfeljebb csak körülírható. Az ilyen körülírások, akár Mózes fénylő „szarva”, akár Áron aranytiarája, azonban csak „*melléknapok*”, s a szent név apokaliptikus pecsétjére utalnak.

A RÖPIRAT második változatában azonban Hamann meglepetésszerűen visszavonja a szent név problémáját. Megállapítja, hogy az olyan névadás, mint amilyen a Jeruzsálem név, „*új, jövőbeli, rendkívüli, transzcendens kinyilatkoztatások beteljesülésével*” analóg. Következésképpen nem lehet ezeket a neveket „*letapogatni*”, mondhatni, csak „*valószerűség-illatja révén*” lehet érzéklni őket. Ez a sajátos szinesztézia bizonyára összefügg Hamann szokatlanul fejlett szaglóérzékével is. Mégis Hamann ezzel a különös kifejezéssel arra a bibliai metaforára utal, mely szerint van életillat és halálillat. Ezekre gyakran éppúgy csak ráérezni lehet, ahogyan arra is, mi igaz és mi hamis, amelyet még a

bölcs Hérakleitos sem volt képes egymástól tisztán racionálisan megkülönböztetni, fűzi hozzá Hamann.

Mindezek után még egy fordulat történik a RÖPIRAT gondolatmenetében, amikor a végén a szerző mégiscsak visszakanyarodik a Jeruzsálem név egyszer már elejtett problémájához. Mintha egyszerűen nem tudna szabadulni a név bűvköréből, ezúttal egy újonnan felfedezett etimológia segítségével igyekszik ismét rávilágítani a hétpecsétetes titokra: „*A 110. zsoltár egy posthumus fordítása még nyilvánvalóbbá teszi az én SEBLIMINI-mnek a Mendelssohn-féle Jeruzsálemhez való kapcsolatát. Mert hiszen én magam aligha időztem volna ilyen sokáig egy lerombolt város törmelékeinél és poránál, ha korábban tudomásom lett volna arról, hogy a régi jelentéktelen Jeruzsálem név a szokásos káldeus filozófiai nyelvzavar következtében hangsúlyozottan JEHOVA kimondhatatlan nevének jobb kezét jelenti.*” A „Seblimini” szóval Hamann az említett zsoltár kezdőszavát idézte: „*Ülj az én jobbjomra...*” Míg Hamann nyelvi gondolkodása Isten megalázkodásán, alászállásán alapult, s Istennek az írásban, a természetben és a történelemben való kinyilatkoztatása révén a soknyelvűség s ezzel együtt a nominalizmus igenléséhez vezetett, addig e kései gondolatok teológiailag már inkább Isten felmagasztalásához kapcsolódnak, s bizonyos mértékig visszavonják vagy legalábbis korlátozzák a mágus korábbi felfogását. Vannak tehát olyan szent nevek, amelyeket Isten iktatott be, s ezeknek az értelmezése egyszer és mindenkorra szilárdan el van rendelve. Így van ez a Jeruzsálem szóval, melynek eszkatologikus jelentését Hamann egy ősi, káldeus etimológiában véli felfedezni.

Vajon Hamann ezzel arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tulajdonneveknek van megfejthető jelentésük, vagyis hogy lefordíthatók, illetve értelmezhetők? Nem. Tudatában volt ugyanis annak, hogy a megnevezéssel egyszerismind birtokba vesszük a dolgokat, vagyis lehetőség nyílik arra, hogy az ember kisajátítsa magának a teremtett világot, s uralja azt. Mi a helyzet azonban akkor, ha Isten maga határozza meg a tulajdonnevet annak egyszerűségében és lefordíthatatlan egyedülállóságában? Hamann tisztában volt már azzal, hogy az ember eredeti, „*bírói és uralkodói méltósága*” bárbar „*gyarmatosítás*” fajult, azonban Isten eljövendő uralkodásának „*előérzetét*” („*Vorgeschmack*”) vélte felfedezni a nem instrumentális nyelvhasználatban, a költészetben és az apokaliptikus diskurzusban.

A Jeruzsálem név tehát Hamann szerint minden név foglalatával rokon, arra az egyetlen és leghatalmasabb, a kimondhatatlan névre asszociál, amely az Isten-név örök titka. Isten városa és Isten neve összetartozik. „*Hiszen hogyan lenne lehetséges fejedelem föld és jövedelem nélkül?*” A Seblimini névben ezért „*el van rejtve minden rendkívüli törvényadás és mitológiai vallási kinyilatkoztatás összes kincse*”. Ez a név az „*egyetlen kulcs*” minden létezőhöz, „*kulcsa a láthatatlan semmiből minden aiónon át előálló, az érzékek számára jelenvaló mindenségnek, egészen annak végéig, teljes elmúlásáig...*”

Ezekben a passzusokban nemcsak Hamann stílusa vált szinte a dagályosságig túlzósfolttá, hanem határozottan kabbalisztikus, mágikus vonásokat is mutat. Míg korábbi költői nyelvmeletéből szándékoltan hiányzott a nyelvvarázsi jelensége, ezt most pótolja. Paradox módon azonban még ezt is úgy cselekszi, hogy ugyanazzal a gesztussal azonnal visszakozik is. A név minden és semmi, az egyetlen kulcs, de ugyanakkor nem fellelhető. A név ugyanis lényegileg kimondhatatlan, akárcsak Isten neve a régi héber hagyományban. A kabbala szerint a tóratekercs egésze nem más, mint Isten kimondhatatlan neve. Amikor Hamann ezt a kabbalisztikus névmágiát a SZENTÍRÁS egészére kiterjeszti, szándéka az, hogy a névadás misztériumával világítson rá a „*káldeus filozófiai nyelvzavarra*”, mely a szent neveket is el akarja mozdítani szilárd helyükről. Lásd Men-

delssohn JERUZSÁLEM-ét, mely a szent nevet úgy használja, hogy az legfeljebb *Samariára* illene. Dávid városa így kerül *Berlin* szélességi fokára.

Az apokaliptikus név, az „igazi” Jeruzsálem ellenben „*hétpecsétetes titok*”, „*melynek pecsétjét semmilyen véges emberi erő nem képes feltörni az oroslán bátorsága és a bárány szelídsége nélkül*”. Benne foglaltatik a kezdet és a vég, ezért is kapcsolható össze komplementer ellentétével, Bábellel. Babel ezúttal nemcsak a nyelvek egykori összezavarásának helye, hanem a JELENÉSEK KÖNYVE nyomán arra a „*bábéli kehelyre*” is utal, „*mely a népeket ittassá teszi*”. Babel tehát egyfelől szimbolikusan magában foglalja azt az ismeretes tapasztalatunkat, hogy az emberi beszéd szükségképpen sok, mert perspektivikus, mert hiányzik a találó szó, másfelől azonban egyszersmind az utolsó hazugságok helyére is utal, melyhez Hamann kora filozófiai áramlatait is számolta. Ezzel szemben az isteni szó egyetlenség: név.

Szükségképpen oda lyukadunk ki tehát mi is, amire Derrida hívta fel a figyelmet: hogy ti. az apokalipszistről – azaz jelen esetben az apokaliptikus nevek sajátágáról – valóban csak apokaliptikusan lehet beszélni. Ezért az apokaliptikus beszédmód végezetül a szöveg írójának feltárulkozásához vezet, akiről ezúttal nemcsak az derül ki, hogy „*gümmoszofista*”, akinek „*herculesi jóserőre*” van szüksége, hanem egyúttal előtűnik belőle az igazi *erotikus* is. Prófécia és szerelem ezúttal is összetartozik. Ez az analógia ismételten Walter Benjaminra emlékeztethet, aki a magasabb rendű, transzcendens szerelemről írta, „*hogy ez a fajta szerelem nem csappan meg a néven, hanem éppen ellenkezőleg, a névben voltaképpen a kedvest szereti, a kedvest a neve által birtokolja, és a névben hordozza a tenyerén. [...] Ezért a DIVINA COMMEDIA a maga egészében csupán a Beatrice név aurája*”. Amit Benjamin „*plátói szerelemnek*” nevez, az a név misztériuma is, Isten beszédének fordítás híján való, bepecsételt fragmentuma. Míg azonban Dante s az ő nyomán Benjamin a megnevezést mint a szerelem aktusát a legmagasabb rendű költészettel azonosította, Hamann apokaliptikus diskurzusa inkább már (Adorno kifejezésével élve) az Auschwitz utáni költészetnek a névhez fűződő alapvetően problematikus viszonyát vetíti előre. Ennek a költészetnek egyik fragmentuma Celan ZEITGEHÖFT-je (IDŐUDVAR) is, melyből a mottóban idéztem: „*Sag, daß Jerusalem ist!*”

A szerelmes szónak az apokaliptikus névvel való rokonítása merőben új dimenziót nyitott a költészet és a művészet modern kori problémájában. Hamann olvasása során először érzékelhetjük azt a „*félelmetest*”, azt a „*rettentőt*” („*Unheimlich*”), amelyet később Hölderlin, majd Heidegger tekint a költészet sajátjának. Először pillantunk bele abba a szakadékba, amelyet a névvé sűrűsödő, ám egyszersmind „*kimondhatatlan*”, felfoghatatlan, felfüggesztett szó szakít a szép látszat világában, éspedig (újra Celant idézve) egy „*találkozás*” reményében. Mert „*szüksége van erre a másíkra, szüksége van a találkozásra. Fölkeresi Őt, és megszólítja*”.

Horváth Elemér

TABULA RASA

(érkezés firenzébe: 1957. január 5.)

24 évig volt terhes velem
ha nem az anyám a történelem
aztán a fény s a hideg hirtelen
hatalmas traumája létezem
hunyorgok megdörzsölöm a szemem
s egy pillanatra nem emlékezem

A TRUBADÚR

szeretél ebben nem kételkedem
az emberélet útjának felén
így intonáltad a leveledet
„mi dolgod odakünn gyere haza”
attól kezdve egy helyben rohanok
közted és identitásom között
s ebből a feszültségből létezem
durván fogalmazva a tényeket
vérem után bárhova elmegyek
ott maradni más lapra tartozik
azon a más lapon vannak a verseim
íme tehát a könnyes trubadúr
egy étellel később és nélküled
...egyébként változatlanul

SZIMULTÁN

egyhetes havazás után
végre a márciusi nap
a fenyők fehér palástban
vakító boltozat alatt
s az ereszen folynak a jégcsapok

ma van a születésnapod
s hihetetlenül messze vagy
mexikóban lelőttek egy politikust
hongkongban esik az eső

Lázár Zsófia

VIGYÁZZ, HA JÖN A VONAT!

Mindenféle fogadalmat tettem akkoriban, például, hogy nem eszem többé húst, vagy hogy nem tartom meg a születésnapom. Kerültem az embereket, és ha véletlenül megláttam egy ismerősömet az utcán, gyorsan átmentem a túloldalra. Fura szokásaim voltak; aznap is a padlón ültem, fejem köré csavartam egy fehér selyemsálat, lehunytam a szemem, és vártam. Nem tudom pontosan, mire vártam, talán, hogy a levegőbe emelkedem, képeket fogok látni vagy fehér fényt.

Persze semmi sem történt. Vagyis inkább nem az történt, amit vártam. Először végtelen feketeséget láttam, aztán valaki a homlokom mögül egy filmet kezdett vetíteni a szemhéjamra. Tisztán hallottam még azt is, ahogy a vetítógép forog. A kép először homályos volt, aztán mikor kiélesedett, ráismertem. Valami régi film volt, emberek szaladgáltak egy hajó fedélzetén, és közben hadonásztak és kiáltoztak, de nem hallottam, hogy mit, mert némafilm volt.

Azt hiszem, már percek óta csengettek, amikor végre felébredtem. Végignéztem magamon, és láttam, hogy a parkettán fekszem, a szobában pedig nincsenek bútorok, csak egy nagy állótükrök. Hol vagyok? Felkeltem, és lassan kibotorkáltam ajtót nyitni.

A postás volt az. Begyakorlott, színpadias mozdulatokkal, ahogy a bűvész elővarázsol egy galambot a varázsdobozból, előkeresett a táskájából egy zöld borítékot, és a kezembe nyomta.

– Távirat – mondta szinte fenyegetően, aztán, mintha örvény rántaná le a mélybe, eltűnt a sötétben tátongó lépcsőházban. – De hát senki sem tudja, hogy itt lakom! – kiáltottam utána, de már nem hallotta. Utolsó pillanatban ugrottam vissza a lakásba, az ajtó már csak résnyire volt nyitva, hajszálon múlt, hogy nem zártam ki magam. A borítékot a konyhaasztalra dobtam, lehunytam a szemem, és elképzeltem, hogy mi lehetett volna, ha tényleg kizárom magam. Mezítláb, kezemben a zöld borítékkal rohanok végig a Ferenc körúton. „Nem ismer kérem egy lakatost? Vagy egy betörőt?” – szólítottam meg a szembejövőket. Vagy bekopogok a földszinti lakóhoz, az összeszalasztja az egész házat, hogy „nincs valakinek egy hosszú létrája?”, aztán a létrát a spájzablakon át kiteszkolják a világítóudvarra, én pedig (mezítláb, a fejemen fehér turbán, kezemben a zöld boríték) remegő lábbal felmászom a létrán, miközben mindenki engem néz, belököm a kamra ablakát (a létra nem elég hosszú, már lábujjhegyen állok), és fejfelé előre, mint egy eltévedt lövedék, befúródom az előző lakó porlepte befőttesüvegei közé. A borítékot elejtem, és az, mint egy madártoll, ringatózva hull alá a világítóudvar mélyére.

Remegtem minden ízemben, míg felbontottam a táviratot egy ragacsos késsel. Ez

állt benne: „Az esti vonattal érkezem. Várj a pályaudvaron. Ede bácsi”. Ede bácsi távoli rokonom volt, már negyven éve külföldön élt, de nemrégiben vett egy lakást Pesten is. „Költözz csak oda – mondta nekem –, én csak évente egyszer egy hétre jövök haza, azt meg kibírod, nem?” Kibírom, persze, de miért épp most?

Fel-alá sétálgattam a távirattal a kezemben, és közben gondolkodni próbáltam. Szokatlanul nagy csend volt, ami ritka ezekben a régi bérházakban, és a csenddel együtt, úgy láttam, tejszerű fehérség gomolyog a szobában, mint a szárazjég valami ócska színpadi show-ban. Vagy talán Ede bácsi már itt is van, és ő dobott be egy füstbombát a szobámba, hogy megzavarja és tönkretégye elátkozott magányomat, amelyben annyira szerettem volna mélyre merülni. Felhívtam a pontos időt, mert óráim sem volt, és kiderült, hogy rögtön indulnom kell a pályaudvarra.

Még arra sem vettem a fáradságot, hogy levegyem a fejemről a turbánt, sőt fehér bő nadrágot vettem és ugyanolyan bő fehér inget, a lábamra meg sarut húztam, úgy-hogy ha valaki a pályaudvarra menet a villamoson rám nézett, még azt sem tudta pontosan megállapítani, hogy fiú vagyok-e vagy lány. A Keletiben a röplapokat osztogató hittérítő is furcsán nézett rám, nem tudta eldönteni, hogy sima futóbolond vagyok-e vagy pedig közülük való. Végül mégsem jött oda hozzám.

Ede bácsi vonata késett. Megálltam a virágárus előtt, és az előre gyártott csokrokat meg a cserepes hortenziákat nézegettem, és azon gondolkodtam, hogy vegyek-e virágot, mikor közvetlenül mellettem megszólalt valaki:

– Nem vagy éhes?

Összereztemem, mert egyáltalán nem hallottam, hogy valaki mellém lépett volna.

– Gyere, együnk valamit. Úgy látom, egyedül vagy. Hívj meg egy sült kolbászra! – folytatta az idegen, akit most már alaposan szemügyre vettem. Viharvert öregúr volt, vagy talán nem is volt olyan öreg, csak ráncos és... viharvert. A ruhája kopott volt, és teletömött bevásárlószatyrot cipelt magával, mint általában a csavargók, de nem árasztott magából savanykás bűzt, mint ahogy az csavargó léteire elvárható lett volna tőle, sőt fehér kecskeszakállát mintha éppen most fésülte volna meg, kalapja kissé félrecsúszott a fején, mint egy kocsmából hazafelé tartó korhelynek, és valahogy az a mondas jutott róla eszembe, hogy az úr a pokolban is úr.

Világoskék szemével kutatóan nézett rám, és mert nem válaszoltam, még egyszer megkérdezte:

– Akkor meghívsz egy sült kolbászra?

Erre én ahelyett, hogy elküldtem volna, mit mondtam?

– De hát én nem eszem húst.

– Nem húst fogunk enni, hanem kolbászt. A kolbász az nem hús. A kolbász az kolbász.

Én meg bólintottam, hogy tényleg, milyen igaz, a kolbász az nem hús, a kolbász az kolbász, és mint akit megbabonáztak, követtem őt.

Mielőtt valaki azt hinné, hogy az öregember egy szimbólum vagy valami... nem, erről szó sincs. Csak azért mondom, mert egyszer láttam egy filmet, és abban a filmben a főszereplő a pályaudvaron találkozott egy emberrel, akiről kiderült, hogy egy szent vagy talán épp az ördög. Ilyen hülyeségek a valóságban nem történnek, tehát az én öregem is minden kétségen kívül hús-vér ember volt, és míg a kolbászsütőhöz értünk, egy szuszra elhadarta, hogy ő nem csöves, hanem igenis van lakása a IX. kerület Sobieski János utcában, de a volt felesége is ott lakik, nincsenek valami jóban, és hogy nyugta legyen tőle, ide jár a Keletibe aludni egy üresen álló vagonba.

A sült kolbászt úgy ettem, mint aki egy hétig éhezett, és az egészben az volt a legfurcsább, hogy előtte eszembe sem jutott, hogy éhes vagyok. Közben befutott egy vo-

nat, és vele együtt mintha Ede bácsi arca úszott volna el a szemem előtt. Egy fél szál kolbász még a kezemben volt, úgy meredtem rá, mint egy bűnjelre, aztán utálattal oda-dobtam az öreg papírtálcájára.

– Ezt már egye meg maga. Én már nem bírom. És mennem kell, mert megjött a bácsim, láttam az arcát a vonatablakban... Egy olyan hegyes állú, szúrós szemű idősebb férfi... Maga nem látta?

– Nem – nézett fel az öreg.

– Nem? Pedig ott volt. Nem vettem neki semmit, és otthon sem csináltam rendet, pedig ő biztos hozott nekem ajándékot a születésnapomra...

Azzal faképnél hagytam az öreget, és futni kezdtem a vonat után.

– Ma van a születésnapod? – kiabált utánam az öreg, és hallottam a lépteit is a háttam mögött.

Zavarba jöttem, de azért tovább futottam.

– Nem, nincs születésnapom... illetve igen, de nem tartom – kiabáltam vissza neki, és meggyorsítottam a lépteimet. De hiába futottam. Nem az én vonatom volt. A Misztrál expressz, amivel Ede bácsinak érkeznie kellett, a tábla szerint újabb harminc perc késésben volt. Az öreg időközben lemaradt mögöttem, és mikor utolért, megint a virágbolt előtt álltam, és azon gondolkodtam, hogy egyáltalán illik-e férfinak virágot venni.

– Szóval ma van a születésnapod? Virágot akarsz venni magadnak? – szólalt meg mellettem az öreg.

– Nem akarok semmit, értse meg, hogy nem tartom a születésnapom – válaszoltam.

– Miért? Tiltja a vallásod? – kérdezősködött tovább. – Figyelj, megmutatom a vagonomat, jó? Aztán jöhetsz a bácsikádért. A Misztrál expressz mindig késik, ha megkérdezel, megmondom előre, nem kellett volna elrohannod. Na gyere, megmutatom, hol szoktam aludni.

Erre ahelyett, hogy azt mondtam volna, nem megyek sehova, és hagyjon békén, mint akit megbabonáztak, követtem őt. Útközben elmagyaráztam neki, hogy egyáltalán semmit nem tilt a vallásom, és egyáltalán nincs is, mármint vallásom, ezeket a szabályokat én találok ki magamnak, mert ha az ember például nem eszik húst, és meditál...

– Meditál? Szóval meditálni is szoktál? Akkor te biztos láttál már angyalokat. Mondd, hogy néznek ki az angyalok?

Sóhajtottam, leültem a peronon a 6-os vágány mellé egy padra, és azt mondtam az öregnek, hogy én sajnó semmi mást nem látok, csak valami régi némafilmet, amiben emberek rohanganak egy hajó fedélzetén.

Az öreg ledobta mellém a szatyrát, aztán fűgén elém perdült, csillogó szemmel, mint egy kisfiú, aki verset készül felmondani az iskolai ünnepélyen.

– Emberek egy hajó fedélzetén? Hiszen az *A Patyomkin páncélos!* „Az elállatiasodott parancsnok a több sebből vérző Vakulincskot vette üldözőbe!” Kívülről tudom. Gyerekkoromban ezerszer láttam – kiáltotta vidáman, és elmesélte, hogy annak a falunak, ahol gyerekkorában lakott, volt ugyan vasútállomása, de nem működött. A vonatokat más útvonalra terelték, a vágányok közt fű nőtt, és tyúkrok kapirgáltak. A váróteremben pedig vasárnaponként filmvetítés volt.

Aztán elkomorodott, leeresztette a kezét, és azt mondta:

– Végül tudod, mi történt? Valami pancser elfelejtette átállítani a váltót, és egyik vasárnap a filmvetítés közepén – a *Letört bimbókat* adták Lillian Gishsel, tudod te, ki az a Lillian Gish?

– Fogalmam sincs – válaszoltam.

– Szóval a film közepén hatalmas zajjal berobogott egy mozdony, elgázolta az összes tyúkot, aztán kisiklott, belerohant az épület falába, szerencsére nem sérült meg senki, de a nagy rázkódástól a vetítógép leesett, és összetört. Nem volt több filmvetítés a faluban.

– Nahát, de szörnyű... – mondtam gyorsan.

– Dehogyan szörnyű... – legyintett az öreg, aztán mint aki rövid kitérő után visszazökken a megszokott kerékvágásba, odalépett hozzám, és a vállamra tette a kezét.

– Látod azt a hosszú tehervonatot ott hátul? – mutatott a peronon túlra. – Régóta vesztegel már ott. A leghátsó vagonban szoktam aludni. Menj előre, és várj meg. Csak mássz fel nyugodtan, nyitva van az ajtó. Mindjárt jövök én is, csak még van egy kis dolgom.

Még válaszolni sem volt időm, már ott is hagytott. Én meg engedelmesen odasétáltam a tehervonathoz, körülnéztem, hogy nem lát-e valaki, és mikor meggyőződtem róla, hogy egyedül vagyok, felmásztam a leghátsó vagonba. Már sötét volt, és alig láttam valamit, csak tapogatóztam. Néhány üres zsákot és műanyag palackot sikerült azonosítanom, és megállapítottam, hogy halálos csend van, furcsa módon semmi sem halalszik ide a pályaudvar zajából.

Alig telt el pár perc, és az öreg már meg is érkezett. Mikor megláttam, azt hittem, fátklyát tart a kezében, de aztán láttam, hogy egy szelet torta az, a közepébe szűrva pedig egy aránytalanul nagy gyertya.

– Boldog születésnapot – mondta.

Kinyitottam a számat, hogy mondjak valamit, amikor furcsa zajt hallottam, láncsörgést és nyikorgást egyszerre, aztán megmozdult alattunk a vonat, én fenékre estem, és semmi kétség, a vonat elindult velünk.

– De hát nem azt mondta, hogy itt vesztegel hosszú ideje? Most mit csináljak? – kiabáltam az öregre.

Az megrántotta a vállát, és azt mondta:

– Itt vesztegelt, de most elindult. Mit csináljak? Még leugorhatsz, ha akarsz. Csak előtte fújd el a gyertyát, és kívánj valamit.

A vagon ajtaja nyitva volt, láttam, ahogy az oszlopok szürkén rohannak el mellettünk az ellenkező irányba.

Jászay Antal

COLBERT ÉS ADAM SMITH KÖZÖTT

M. Nagy Miklós fordítása

Egyes írók azt mondják, igazából nem ők írják a regényeiket és darabjaikat. Ők csak alakokat teremtenek, *dramatis personae*-t, aztán hátradőlnek, és nézik őket. Hagyják, hogy az alakok találkozzanak, hassanak egymásra, vonzzák és taszítsák egymást, szeressenek és gyűlöljenek, és lényegében megírják tulajdon történetüket csupán azzal, hogy a jellemüknek megfelelően viselkednek. A regényíró – legalábbis ezt állítják – valójában csak olvassa azt a történetet, melyet az alakjai írtak.

Éppenséggel adódhatnak olyan helyzetek, amikor a politológus is alkalmazhatja nagyjából ugyanezt a technikát, anélkül, hogy a szokásosnál hamisabb eredményre jutna. Jellemző módon a némiképp instabil, változó helyzetek ilyenek, amikor a politológusnak félig-meddig az a feladata, hogy a jövő történetének egy részét írja meg. De ahelyett, hogy megírná, megpróbálkozhat azzal, hogy az alakjaira bízva a dolgot, s ő csak nézi, hogyan viselkednek a színészek, amikor szembekerülnek egymással, és olvassa a történetet, amit eljátszanak. Ahelyett, hogy kidolgozna egy hihető forgatókönyvet (és racionális előrejelzésnek nevezné), az elméletalkotó arra szorítkozhat, hogy azonosítsa az alakokat és próbálja megérteni őket. Így sincs nagyobb esélye, hogy igaza legyen, de legalább kicsit szórakoztatóbbnak tűnhet.

Jelen esszémben engedelmükkel szabadjára engednék öt szereplőt, és megpróbálom „elolvasni”, hogy milyen hatással lesznek a tetteik Európa politikatörténetére az elkövetkező egy-két évtizedben. A szereplők közül kettő a nacionalizmus, az egyiket túlnyomórészt Nagy-Britanniában találni, a másikat Franciaországban, s ezek ketten zsigerileg szemben állnak egymással; a harmadik szereplő a demokrácia, melyet agresszíven dőlyfössé tesz a túladagolt politikai korrektség. A negyedik és ötödik pedig egy-egy általános szemlélet, az egyik az Adam Smith-féle, a másik a Colbert-féle, az egyik liberális, a másik etatista, és ez a kettő természetesen szintén zsigerileg szemben áll egymással. Milyenek is ők igazából, és mi mozgatja őket?

Két nacionalizmus

Nyilván semmi újat nem mondok azzal, hogy egy nacionalista a külhoni dolgokat alacsonyabb rendűnek, megbízhatatlannak, alkalmatlannak, sőt néha egyenesen gonosznak tartja. A londoni szennysajtó kétségkívül megfelel ennek a leírásnak. A brit nacionalizmus szolid tömege természetesen egészen más mind a motivációját, mind a stílusát illetően. A brit típusú nacionalizmus szinte minden esetben ellenzi, hogy a kollektív döntési jogköröket a nemzeti intézményektől átadják a nemzetek fölöttieknek. Ennél fogva makacsul húzza a lábát minden egyes lépésnél azon az úton, amely a szabadkereskedelmi övezettől egy európai politikai unióhoz vezet. De nem vagy nem elsősorban azért teszi ezt, mert a nemzetek fölötti törvényhozást feltétlenül illegitimnek, alacsonyabb rendűnek vagy olyannak tartaná, amely nem szolgálja Nagy-Britannia érdekeit.

Ami azt illeti, Nagy-Britannia felvilágosult és művelt osztályai, a szakértők, a technokraták és az intellektuelek egyfolytában amellet érvelnek, hogy az ország tevékenyen pártolja az európai integráció folyamatát, beleértve a közös pénznem elfogadását is, a monetáris unió jórészt elkerülhetetlen politikai következményeivel együtt. A brit nacionalizmus különös vonása, hogy igazából nem is próbálja cáfolni az ilyen érveket. Valahol mélyen különböző irántuk, egyszerűen lerázza őket. Az érvek összessége meggyőzheti a politikai osztály zömét, hogy a nemzet érdekét szolgálja a nemzetek fölötti Európához való csatlakozás. De a politikai osztály tudja, hogy a szavazók nem az érvek összessége alapján döntenek. A nagy nemzeti kérdésekben a zsigeri érzések számítanak, nem pedig az intellektuális okfejtések. A zsigeri érzés pedig az, hogy Nagy-Britannia nem véletlenül sziget.

Ez a zsigeri érzés bizonyos tekintetben talán irracionális. A racionalitás nagyon bizonytalan és kétértelmű fogalom; talán azt jelenti, hogy sohasem volna szabad közömbösnek lennünk az észérvek iránt. Talán azt is jelenti, hogy a nacionalizmus eo ipso irracionális. Mindent összevetve joggal gyanítható, hogy ha bármi is meg fogja változtatni az európai politikai unióval szembeni brit ellenkezést, akkor az nem a meggyőzés lesz.

Furcsa módon miközben azt várnánk, hogy bármely nacionalizmus harcoljon a nemzetek fölötti intézmények ellen, van a francia nacionalizmusnak egy olyan összetett és eleven ága, amely azokat harcosan pártolja. Ennek a nacionalizmusnak erőteljes történelmi gyökerei vannak a megghiúsult ambíciókban és a megsértett büszkeségben. Mióta csak nemzetállammá vált, Franciaország rendíthetetlenül tágította a határait északnyugati és keleti irányban, és miután a német-római császárság végzetesen meggyengült a harmincéves háborúban, egyértelműen európai elsősége törekedett. Ez az ambíció egy sor háborúhoz vezetett, kezdve XIV. Lajosnak a XVII. század második felében kezdett háborúival, egészen Napóleon 1815-ös vereségéig. A franciák nézőpontjából ebben a második százéves háborúban országuk többször is a teljes győzelem küszöbén állt, de az angol ellenállás, az angol pénz és az angol diplomácia mindig elorzta előlük a diadalt. Az Angliával való rivalizálás természetesen Waterloo után is folytatódott, különösen a gyarmatokon, de már nem volt reális esély arra, hogy Franciaország a hatalmát és tekintélyét illetően Anglia fölébe kerekedjen, vagy akár csak vele egy szintre kerüljön. A franciák nemzeti büszkeségét az is megsértette, hogy mind az első, mind a második világháborúban az angol–amerikai katonai és gazdasági erő mentette meg őket a vereségtől; úgy látszik, a franciák képtelenek megbocsátani ezt a megaláztatást, és alighanem ebből fakad minden „angolszász” és különösen amerikai dologgal szembeni neheztelésük és irigységük.

Franciaország úgy látja, hogy amit saját erejéből már nem remélhet elérni, azt reális esélye van megvalósítani egy olyan nemzetek fölötti Európa létrehozásával, amely francia vezetés alatt állna, és jórészt francia elképzeléseknek felelne meg. Az elmúlt negyven vagy talán több év során Franciaország egyfolytában azt hangoztatta, hogy Európa csak akkor lehet „európai”, ha szemben áll az Egyesült Államokkal külpolitikájában, és elfogadja a szabályozott gazdaság és az „igazságos társadalmi modell” francia elképzelését.

Eddig két külső jele volt annak, hogy a francia terv alapján épülő Európai Unió ambíciója reális lehet. Az egyik az, hogy a franciáknak sikerült nagyobb befolyásra szert tenniük a brüsszeli kormányzó apparátusban, mint amennyi nemzeti súlyukból következne. A másik a „közös agrárpolitika”, mely karikatúraszerűen mutatja, hogy mire képes egy gazdaságilag képzetlen technokrácia, ha szabadjára engedik. Ez a politika az erőforrások groteszk pazarlásához vezet, valamint a mezőgazdaság és a környezet közti harmónia groteszk eltorzulásához, s mindez két szerény cél érdekében: hogy a jövedelem korlátozott mértékben az élelmiszer-fogyasztóktól az élelmiszer-termelőkhez vándoroljon, valamint – hasonlóképpen korlátozott mértékben – az ipari országoktól s különösen Németországtól a mezőgazdaságiakhoz, főként Franciaországhoz. Mindkét célt a jelenlegi költségek töredékével el lehetne érni, ha nevének a dolgokat, és közvetlenül, nyíltan intéznék a jövedelemátruházást, de ezt a haszonélvezők számára megalázónak tekintenek, s ennél fogva politikailag lehetetlenek.

Köztudott, hogy az a siker és megelégedés, melyet a francia nacionalizmus eddig elért saját „modellje” európai uniói érvényesítésében, nem pusztán a francia politikuskok és tisztviselők nagyobb buzgóságának, tárgyalókészségének és olykor nyílt erőszakosságának köszönhető, hanem legalább ilyen mértékben a Konrad Adenauertől Helmut Kohlig egymást követő német kormányok visszafogottságának, vagyis annak, hogy készségesen elfogadták a másodhegedúsi szerepet. Általánosabb tekintetben pedig érdemes megfigyelni, hogy Nagy-Britannia és Franciaország erős nacionalizmusától eltérően a többi nagy európai népnek gyenge a nacionalizmusa és erős a regiona-

lizmusa. Ez az egyik oka annak, hogy a német, az olasz és a spanyol nacionalizmus csak mérsékelt ellenállást fejt ki a nemzetek fölötti intézményekkel, illetve az azokban vezető franciákkal szemben.

Ha igaz az, hogy a németek kezdik megelégedni, hogy engedelmes lóként ügessenek Franciaországgal a hátukon, ebből még nem következik, hogy mostantól fogva Franciaország csak saját, korántsem elégséges erejére támaszkodhat, amikor az európai elsősége törekszik. Ha többé nem képes befogni Németországot, befoghatja a demokrácia és a szocializmus eszméit, melyek a francia célok szolgálatába állíthatók.

A demokrácia és némely melléktermékei

Eredeti jelentésében a demokrácia egyike a kollektív döntéshozatal számos lehetséges módszerének, amit az anonim szavazatok számlálása és széles szavazati jog jellemez. Más lehetséges kormányzatoknak – a teokráciának, a monarchiának, az oligarchiának, nem beszélve az olyan összetett, hibrid kormányzati rendszerekről, mint amilyen Velencéé vagy a Holland Köztársaságé volt a fénykorában – mások a jellemzői, az előnyei és a hátrányai, és nincs nyilvánvaló a priori ok, amiért az egyik kormányzati rendszert erkölcsileg vagy praktikus szempontokból a többinél magasabb rendűnek kellene tekintenünk. Mindegyikre jellemző a kollektív döntési rendszerek erkölcsi hiányossága, vagyis mindegyik megköveteli, hogy az emberek egy része vesse alá magát olyan döntéseknek, amelyek következetesen másokat részesítenek előnyben az ő kárukra. Az elmúlt évtizedekben azonban ezt a relativista nézetet felváltotta egyfajta demokratikus abszolutizmus, egy olyan nézet, amely mostanra a „politikai korrektség” univerzalista felfogásának uralmává nőtte ki magát.

Jelenleg világszerte az az uralkodó nézet, hogy a demokrácia az egyetlen igazán legitim döntési mechanizmus, minden más valamilyen mértékben immorális, és hogy az evolúció, a haladás feltartóztathatatlanul demokratikus irányba megy. Ráadásul a demokráciát elengedhetetlennek tartják a gazdasági hatékonyság, a jólét és a tiszta politika szempontjából is – jóllehet ezt a tények kevésbé támasztják alá.

Az Európai Unió döntési mechanizmusa nagyon szűk szavazati jogon nyugszik: az egyének nem nyilvánítják ki akarataikat, csak a tagállamok. A döntéseket a súlyozott többség, az abszolút többség és a vétők összetett rendszerében hozzák, mely az eldöntendő kérdés természetének megfelelően más és más. Ezt a rendszert sokan elítélik, nem tartják elég demokratikusnak, és okolják amiatt is, hogy az EU és intézményei olyan távol vannak az „egyszerű emberektől”. Óriási a nyomás, hogy demokratizálják; alakítsák át a strasbourgi parlamentet igazi demokratikus gyűléssé, melynek tényleges hatalma van, és állítsanak választott kormányt és választott elnököt a kinevezett tisztviselők jelenlegi brüsszeli rendszerének helyébe. Ennek a nyomásnak, melynek a jelenleg uralkodó politikai ideológia adja az erejét, a természetes tehetetlenség adja az ellensúlyát, illetve a saját előjogaikat féltő tagkormányok.

Ugyanakkor a demokratikus ideológia mellett, amely önmagát mindenek fölé helyezi, van egy másik, földhözragadtabb erő, amely az EU-t olyan választott szuperkormány létrehozására sarkallja, amelynek komoly hatalma lenne a tagkormányok fölött. Jelenleg a tagkormányoknak, ha emelni akarják az adókat, vagy akár csak elég magas szinten tartani őket ahhoz, hogy finanszírozni tudják szociális-jóléti programjaikat, komolyan meggyűlhet a bajuk az adóverseny, vagyis az olyan alacsony adójú országok miatt, amelyek vonzzák az emberi tehetséget és a tőkét. Az elmúlt években jelentős mértékű országok közti mobilitás alakult ki e tényezők miatt. Franciaország, Német-

ország és az OECD évek óta igencsak vehemensen szorgalmazza a „pénzügyi harmonizációt”, amit sokáig a brüsszeli bizottság is támogatótt. (A jelenlegi bizottsági képviselő, aki ezekért az ügyekért felelős, becsületére legyen mondva, bátran kiáll az efféle „harmonizáció” ellen.) A cél természetesen minden egyes tagállam meggyőzése, hogy hagyjanak fel a „sportszerűtlen” adóversennyel és alakítsanak adókartellt. Az alacsony adójú államok természetesen nem akarnak belépni semmiféle kartellbe. A demokratikus megoldás, amely automatikusan ahhoz vezetne, hogy egy szuperkormány elvonja a pénzügyi hatalmat a tagállamoktól, megoldaná ezt a dilemmát. Ahogyan a szövetségi Németországban vagy az Egyesült Államokban a legfontosabb adókulcsokat Berlinben vagy Washingtonban rögzítik mindenki számára, ugyanígy rögzítenék ezeket Brüsszelben az egész EU számára. Az EU mint magas adózású blokk még mindig ki lenne téve némi adóversenynek az Egyesült Államok felől, de a transzatlanti mobilitás kisebb kockázatot jelentene számára, mint az Európán belüli.

Ennélfogva nem vad túlzás azt állítani, hogy az „európai társadalmi modell”, a „szociális Európa” megvalósítása, mely kiegészítené, ha nem kiszorítaná a francia szocialisták által oly hevesen elítélt profitorientált, „piaci Európát”, egyértelműen attól függ, hogy sikerül-e az EU döntéshozatali mechanizmusának demokratikus átalakítása. Ennek ellentéte bizonyára szintén igaz; egy demokratikusan választott európai kormány annak rendje és módja szerint kialakít egy magas adójú jóléti államot, ahol a „szociális” kiadások a nemzeti jövedelem arányában egyforma magas szintre emelkednek az egész Európai Unióban. A társadalmi rend francia ihletésű eszményéhez való közeledés talán az egyes szavazói csoportoknak abból a hitéből fakad, hogy bármely új társadalmi juttatás költségét, melyet megszavaznak maguknak, más, társadalmilag vagy földrajzilag távoli csoportok viselik.

Ám a demokráciának – ahogy azt ma értelmezik – nemcsak ilyen társadalmi-gazdasági mellékterméke van, hanem kulturális is. Ez pedig nem más, mint a „politikai korrektség” megdöbbentő ereje és tartóssága. Egy nemzedékkel ezelőtt ez olyan ostoba egyetemista divatként kezdődött, melynek elvileg nyomtalanul el kellett volna tűnnie, ehelyett az egész világ értelmiségének állandó szemléletévé változott. Ha a demokrácia abszolút erkölcsi norma, akkor annak számít néhány állítólagos folyamánya is, mely a fajjal, a nemmel, az életkorral, az egészséggel és a gazdagsággal, az „elitizmus” elutasításával, a létbizonytalanság kizárásával, a paternalizmus kultuszával, az illegális bevándorlással, a szexuális devianciával és a „viktimológiával” kapcsolatos. Bár ezek némelyike liberális és nonkonformista álláspontnak számít, a demokrácia és a politikai korrektség abszolút erkölcsi norma rangjára emelése azt jelenti, hogy e normák konform követése olyan imperatívusszá válik, mellyel kevés embernek van ereje és józan esze szembeállni. Manapság olyan masszív ez a konformizmus, hogy az embereknek eszük ágában sincs gúnyolni azt az „Európát”, amelyik Chirac elnök kezdeményezésére bojkottálja Ausztriát, és bojkottal fenyegeti Olaszországot, amiért szavazóik politikailag inkorrekt módon adják le voksukat.

„Minden, ami nem engedélyezett, tilos”

Nem tudjuk, bár megpróbálhatjuk kitalálni, hogy mennyire lesz vagy nem lesz szabad az a társadalom, amelyik majd kialakul, ahogy Európa államai közösen elfogadott céljuk, „a mind szorosabb unió” felé haladnak. E cikk kezdetén úgy döntöttünk, hogy elkerüljük a végkifejletekre vonatkozó találgatásokat, és ehelyett csak figyeljük a színeseket, akiknek a cselekedetei majd létrehozzák ezeket a végkifejleteket. Eközben óha-

tatlanul azoknak a törvényhozóknak és tisztviselőknak, valamint azoknak az intellektueleknek és tanároknak a fejével próbálunk gondolkodni, akik formálták és befolyásolták őket, amikor szemléletük még nyitott volt a befolyásolásra. Kiindulhatunk abból a megfontolásból, hogy főként a fiatal korokban magukba szívott gazdasági és társadalmi doktrínák határozzák meg, hogy ezek a vezetők olyan politikát folytatnak-e, amely szabadsághoz vezet, vagy azzal épp ellentéteset. Az átlagos állampolgár szerepe a törvényhozók megválasztására korlátozódik, ami nem túl jelentős szerep, hiszen a modern demokrácia természetéből fakadóan nagyon kis különbség van a rivális politikai programjai között. Egyszerűen azt is mondhatjuk, hogy a civil társadalom passzívan elfogadja a szabadságnak azt a mértékét, melyet a kormány kész biztosítani neki.

Ez a nézet csak félig helyes. Félig téves, mert, ahogy mondani szokás, „a szabadságot nem adják, hanem elveszik”. A gazdasági, a társadalmi és a magánéletnek óriási olyan területei vannak, ahol a törvényhozók és az állami tisztviselők nem biztosítják ugyan a szabadságot, de kimondottan nem is korlátozzák. Az összes lehetséges cselekedet valószínűleg óriási többsége ebbe a meghatározatlan zónába tartozik. Itt „vehetik el” a szabadságot azok, akikben van egy kis kurázi és öntudat, és vesztetik el a szolgalelkűek, az alávetettek és a langyos vízben lubickolók. Nyilvánvaló, hogy az egyik kormányzati és intézményrendszer liberálisabb lehet, mint a másik. De adott kereteken belül egy társadalom lehet szabadabb (ha az előbbi mentalitás az uralkodó, és „elveszi” a szabadságot) vagy kevésbé szabad (ha az utóbbi a tipikusabb, és ennek a potenciális szabadság természetesen az áldozatául esik). Ha egy talán túlzottan merész leegyszerűsítéssel az első típust Smith-félének és liberálisnak nevezzük, a másodikat pedig Colbert-félének és etatistának, kijelenthetjük, hogy Európa jövője jórészt Adam Smith és Colbert között dől el.

Ezt kicsit jobban megvilágíthatjuk egyszerű episztemológiai eszközök segítségével, és talán érdemes is precízen megvizsgálnunk a kérdést.

Az episztemológia egy empirikus tartalmú állítást vagy igazolhatónak, vagy cáfolhatónak ítélt, vagy egyszerre mindkettőnek. Most tegyük fel, hogy Adam Smith egy cselekvést – mondjuk x -et – készül végrehajtani. Valaki, mondjuk, a kormány, a rendőrség vagy egyszerűen csak egy ember, aki védelmezni próbálja a köz vagy a saját érdekeit, leállítja, mondván, hogy x cselekedet ártalmas – vagy ártalmas lehet – valakire vagy általában a közérdekre. Sok – szigorúan véve végtelen számú! – okot lehet találni arra, hogy egy cselekedetet ártalmasnak tekintsünk. Nyilvánvaló, hogy ezeknek csak egy korlátozott számú hányada jó ok, azaz elegendő egy ilyen tiltás igazolásához, és persze az is lehet, hogy egy ilyen sincs köztük. Ezt a kérdést el kell dönteni. Hogy megcáfolja a tervezett cselekedete elleni fellépést, Adam Smithnek vizsgálat alá kellene vonnia valamennyit a számtalan ok közül (néhányik egészen bizarr), amit föl lehet hozni amellett, hogy x cselekedet ártalmas lehet. A cáfolat csak akkor tekinthető elvégzettnek, ha ezen okok mindegyikéről bizonyítást nyer az elégtelensége. Ez a feladat azonban vagy túlságosan költséges, vagy logikailag kivihetetlen. (Logikailag kivihetetlen abban az esetben, ha a cáfolandó állítások száma szó szerint végtelen.) Másfelől x cselekedet ellenzője igazolhatja a súlyos károkozásra vonatkozó állítását oly módon, hogy rámutat egy jó okra, amely őt motiválja, vagy amely benne van valamely törvénycikkelyben vagy megállapodásban. A cáfolat és az igazolás közül nyilvánvalóan az igazoláson van a bizonyítás terhe: az ellenzőnek igazolnia kell fellépését, és ha ezt nem teszi, Adam Smith nyugodtan megteheti, amit eltervezett. Élvezi a magától értetődő szabadságot.

Ennek a magától értetődésnek semmi köze ahhoz, hogy a szabadság értékes-e vagy sem. Nem ilyen értékítélettől függ. Ez egyszerűen az igazolás és a cáfolat közti episztemológiai aszimmetria logikai következménye. Ha abból indulunk ki, hogy minden elképzelhető cselekedet szabad, hacsak nincs jó ok a tiltására, a bizonyítás terhe azokra nehezedik, akik ilyen ok meglétét állítják.

Ennek pontosan az ellenkezője a helyzet akkor, ha abból indulunk ki, amint az állampolgárok közül oly sokan, hogy egy cselekedetet valamely engedélynek vagy „jognak” kell igazolnia. Tegyük fel, hogy Colbert szándékozik végrehajtani egy cselekedetet. E cselekedet ellenzőjének, hogy megállítsa, be kellene bizonyítania, hogy nincs „joga” azt megtenni, azaz cáfolnia kellene azt az állítást, hogy van ilyen joga. Az ilyen cáfolat vagy túlságosan költséges, vagy lehetetlen. Másfelől Colbert egyszerűen megmutathatja az engedélyt, vagy rámutathat az odavágó cikkelyre valamilyen „Bill of Rights”-ban, igazolandó, hogy jogosult x cselekedetre. A bizonyítás terhe őrajta van; és itt a szabadság megvonása magától értetődő, olyan okokból, amelyek pontos tükörképei azoknak, melyek a magától értetődő szabadságot hozzák létre.

A félig tréfás, félig komoly mondas, hogy „minden tilos, ami nem engedélyezett”, nem kell, hogy szó szerint általános tiltást jelentsen az olyan hatóság részéről, mely képes is érvényt szerezni egy ilyen rendkívüli szabálynak. Jelenthet csupán meglehetősen széles körben elterjedt szemléletet a polgárok körében, akik tehát többnyire biztosan tudni szeretnék, hogy a saját vagy a polgártársaik tettei „törvényesek”, „megfelelően szabályozottak”, „jóváhagyottak”, sőt – miért is ne? – még „politikailag korrektek” is, elfogadhatók az uralkodó ideológia szempontjából. Ez a szemlélet aztán szétszívárog, és az emberi együttélés szinte valamennyi elemét átítatja.

A két alternatív szemlélet végül is a társadalom két szervezési alapelve valamelyikében tükröződik – ezek annyira alapvetőek, hogy nem is igen láthatók a felszínen. Mindkét alapelv egy „alapvonal” formájában fejeződik ki. Az alapvonal egyszerre deskriptív és normatív, leírja a dolgoknak mind a tényleges, mind az ideálisnak tekintett állását. Az alapvonalon lévő dolgok vagy az ott folytatott cselekvések nem igényelnek sem magyarázatot, sem igazolást; az alapvonalról való eltávolodás viszont igényli vagy az egyiket, vagy mindkettőt, attól függően, hogy megérteni vagy megítélni akarjuk-e valamely helyzet legitimitását.

Az egyik alapvonalnak, a Smith-félének az „ami ésszerű, az szabad” nevet adhatnánk. Mivel magától értetődő a szabadság, az ember bármit szabadon megtehet, ami számára ésszerű, és megtarthatja az e cselekedeteiből származó előnyöket, hacsak elegető ok nem szól ez ellen. A bizonyítás terhe, hogy létezik ilyen ok, azon nyugszik, aki az adott cselekedetet szeretné megakadályozni.

A másik, Colbert-féle alapvonalnak adjuk az „engedély igazolja a cselekvést” elnevezést. Az engedélyt „fentről” adják, éspedig a társadalom képviselője, az állam, s konkrétan a központi és a helyi kormányzatok, amelyek a létező törvények szerint működnek, illetve újakat alkotnak. Ezeket befolyásolhatja az éppen aktuális „politikai korrektség” is. Az „engedélyek”, s ez nagyon fontos, „jogokat” is magukban foglalnak, ama nézet szerint, hogy csak akkor hatékonyak, ha a „társadalom” adja vagy ismeri el őket, azaz az állam, amely a társadalom óhajait közvetíti. Így tehát az az állítás, hogy „jogom van x cselekedetre”, egyet jelent azzal, hogy „felhatalmaztak x cselekedetre”, vagy „engedélyt kaptam x cselekedetre”.

Az ily módon engedélyezett cselekedetek, ha úgy tetszik, rajta vannak a Colbert-féle alapvonalon. Azok a cselekedetek, amelyek nem rendelkeznek explicit engedéllyel, vagy amelyek kétségesek, magyarázatot vagy igazolást igényelnek, és a bizonyítás egy-

értelműen a cselekvőtől kívánatuk meg, azaz neki kell igazolnia azt az állítást, hogy a cselekedet engedélyezett, vagy nincs semmilyen oka annak, hogy ne legyen az.

Annak, hogy a jelenleg uralkodó szemlélet Colbert-féle, talán a „jogok” körüli színter rögeszmés hercehurca a legékezebb tünete. (Az idézőjellel azt kívánom jelezni, hogy a szót helytelenül használják, de a jelen cikkben nem térek ki arra, hogy milyen lenne a helyes használata és miért.) Egy „jog” elismertetése annak általános elismertetését jelenti, hogy egy cselekedet vagy egy helyzet rajta van az alapvonalon, azaz nem igényel külön igazolást; az alapvonalhoz tartozás egyúttal azt is jelenti, hogy nem szabad kétségbe vonni, támadni, és védelmet érdemel. Csakhogy bizonyos cselekedetek ilyen elismertetésére törekedni annak legalábbis hallgatóságos beismerését jelenti, hogy az összes többi cselekedet, amelyet nem fednek le „jogok”, nincs rajta az alapvonalon, ezek tehát nem érdemlik meg ugyanazt a státust és ugyanazt a védelmet, és minden egyes esetben külön igazolást igényelnek. A „jogok” hangsúlyozása a Smith-féle alapvonal elutasítását jelzi, valamint a Smith-féle és a Colbert-féle alapvonal szembenállását.

Végezetül hadd figyelmeztessünk rá, hogy nem helytálló az a hiedelem – melyet a történelmi tények éppoly gyakran cáfolnak, mint igazolnak –, hogy egyes szemléletek és a társadalom egyes szervezési alapelvei végső soron a többi fölül kerekednek, mert hatékonyabbak, és mert jobban megfelelnek az ember természetes törekvéseinek. Ha meg akarjuk jósolni a győztest Adam Smith és Colbert versengésében, csak annyit mondhatunk, hogy az ilyen hiedelmekre támaszkodó Európai Uniónak vagy akár bármely emberi közösségnek nincs nagyobb esélye a sikerre, mint bárki másnak, aki illúziókba ringatja magát.

György Péter

FLORILEGIUM ÉS SUMMA VERSUS XANADU

Az olvasáshoz kötődő kulturális elvárások, mítoszok és normák mindannyiszor válságba kerülnek, amikor megváltozik az olvasás gyakorlata, amikor átalakul az a technológiai környezet, amely az éppen ideálisnak tekintett szokásrend társadalmi valóságának kerete. A digitális technológia áttörése a XXI. századi olvasási normákat is átforgató kihívása – annak a (részben intézményekből, részben szokásokból, formákból és normákból álló) környezetnek a metamorfózisa, amely az internethez is kötődik. A panaszos veszteséglista a Gutenberg-galaxis végének (illetve az attól való búcsú elégikus formáinak) megfogalmazásaitól a szerző és a könyv szomorú sorsának – rosszabb esetben halálának – jóslatán át az írás- és olvasásképeség folyamatos hanyatlásának elemzéséig tart. S akkor még nem szóltunk a kánon érvényességének kétségbevonásáról, amely részben ugyancsak az új technológiákhoz kötődik – a multimediális audiovizuális népszerű kultúra tagadhatatlan hódításáról, amely egyre jelentősebb részét foglalja el napjainkban a véges globális kulturális térnek, amit az antikvitás óta használt toposszal memóriapalotának nevezhetünk. Minthogy az emberi figyelem nem végtelen, ezért a szó szoros és átvitt értelmében vett piacon komoly verseny folyik. Akik az Em-

lékezet színházát és a Fantasztikus könyvtárat nem látják egymástól elválaszthatónak, azok számára az, hogy az írás és az olvasás által ellenőrzött területeket audiovizuális csatornák *foglalják el*, a hegemonia elvesztésének kísértetét idézi fel. A poszttextuális narrativitás és közösségeremtés a kulturális identitásteremtés több szempontból radikálisan új korszakának tetszik.

A digitális forradalomnak, tehát a globális széles sávú hálózatok elterjedésének eredményeként egyszerre vannak átalakulóban az írás- és olvasástechnikái. Minthogy az írás és az olvasás – amelyek egymással persze összefüggnek, történetük során mégsem mindig feltételezték egymást¹ – politikai és kulturális vonzatokkal terhes tevékenységek, ezért történeti fejlődésükben a csekélynek tűnő technikai változások is komoly szellemi jelentőségre tehetnek szert.² A nyomtatott könyvek különféle típusai és osztályai mellett – némelyeket már ma is háttérbe szorítva – megjelentek a számítógépes memóriák és hálózatokban létező digitális adatállományok, amelyek különféle – a programok szerint megengedett, ám jelentős eltéréseket mutató – formákban ki is nyomtathatók.³ A virtuális könyvek – vagy legújabban az e-book-, illetve a különféle near- és on-line-közlemények – elsődlegesen interaktív digitális adatbázisok nyomtatott változatai. Nem feltétlenül reprezentálják hűen „eredeti” formájukat a hálón, mint ahogy elkerülhetetlen az is, hogy a nyomtatott könyvek átalakuljanak, ha a digitális

¹ „Mind az írás, mind az olvasás (a megfogalmazás értelmében) a beszéd kiterjesztése volt, ezért nem lehetett őket egymástól elválasztani, mint manapság. Attól, hogy egy ember tud írni, még nem tartják tanultnak, olvasottnak. ...Walter Map megemlíti egy fiút »aki nem volt litteratus (olvasott), de ennek ellenére képes volt bármilyen betűsорт lemásolni.«” M. T. Clanchy: FROM MEMORY TO WRITTEN RECORD. ENGLAND, 1066–1307. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1979. 218. o.

² A XXI. század komputerforradalmához hasonló szerepet játszott a szavak elválasztásának s ennek megfelelően a néma olvasás lehetőségének elterjedése, melynek eredményeként szöveg és olvasójának viszonya a kora középkorban komoly változáson esett át. „A miniatúra, amely kis zászlókat – kibontott szöveges szalagokat – tartalmazott, fontos új fejlődés példája, amelyet a szavak elválasztásának elterjedése hozott. Ez a szöveg és a kép keverése. Az ókori görögöknél és rómaiaknál a művészet és az írott szöveg keveredése korlátozott volt. Az ábrázolt emberek azonosítására szolgáló feliratok néha megjelennek mozaikokon, festményeken és könyvabrakban, de ezek elkülönültek az alkotás vizuális közlésétől. A szöveg és a művészet elválasztása azt a különbséget tükrözte, amely a művészet megfigyeléséhez szükséges vizuális folyamatok és a scriptura continuában írt szöveg dekódolásához szükséges auralis képesség között volt. Az érzékelés mind a két módjához a saját egyedi összpontosítás működése szükséges, amely arra kényszeríti az alkotás megtekintőjét, hogy hol a kép megfigyelésére, hol a szöveg meghallgatására, megértésére koncentráljon... Az elválasztott írás elterjedése ledöntötte azt az érzékelési korlátot, amely ezt a két tevékenységet ez idáig elkülönítette.” Paul Saenger: SPACE BETWEEN WORDS. THE ORIGINS OF SILENT READING. Stanford University Press, Stanford, California, 1997. 187. o. Mint látható, a szavak elválasztásának technikája semmi egyebet nem tett lehetővé – épp a figyelem és az olvasási eljárások átalakulásával –, mint a „multimediális környezetet”, amelyben szöveget és állóképet egy érzékelési séma alapján azonosítottak. Vajon nem hasonló új kulturális keret-e a digitális forradalom eredményeként létrejött hang/kép/szöveg montázsa, mozaikja vagy pusztán párhuzamosan is interpretálható közege?

³ A nyomtatás minősége nem lebecsülendő formai kérdés. Míg a kézirat mellett az írógépes szövegváltozat is megőrizte – a korlátozott példányszám mellett – az intimitás, a könyv előtti állapot jellegzetességeit, addig a PDF-formátumban nyomtatott szövegek a perfekció benyomását keltik. A kéziratok nyomdai eljárások illúzióját keltő elosztása, közlése segít annak a határnak a leomlásában, amely nem pusztán technikai, hanem intellektuális is. Mikor van kész egy kézirat? Persze mindennek a másik oldala is igaz. Míg egy-egy könyv nyomtatásának pillanatától fogva a kézirat hibáival együtt válik a könyvtár elemévé, addig a folyamatosan változtatható, korrigálható, alakítható számítógépes adatállományok lezáratlanok, s a nyitott szöveg mintájára felkínálják a javítás, módosítás lehetőségét. Másik kérdés a tipográfiai autonómia megjelenése. Ki-ki – a programok által felkínált lehetőségek közötti választás értelmében – a maga képére formálhatja a rendelkezésére álló adatállományt. Mindez bizonyos mértékben még a HTML-file-okra is igaz, de bizonyosak lehetünk abban, hogy a jövő a tipográfiai értelem standard formáinak felbomlását eredményezi, tehát a McLuhan által definiált különbségtétel a tipográfiai és grafikai létforma között immár valóság.

network részeként kerülnek a szemünk elé. Mindazok a szövegek, amelyeket eredeti intenciójuk értelmében nyomtatásra szántak, éppúgy radikális változásokon esnek át a digitalizálás folyamán, amiképpen egykor az orális kultúra hangzó egységeinek jelentését és befogadását is egyszerre formálta át időlegesen elnémitott, átmásolt változatuk.⁴ A kéziratok kultúra dokumentumai is csak jelentős transzformációkkal lettek otthonra a nyomtatás korszakának normái és formái között.

A valaha *nem* interaktív technológiai környezetben megalkotott szövegek számára a digitális kommunikációra épülő új környezet gyakran idegenül hat. Eltekintve most egyéb körülményektől – a hosszabb szövegeknek nem igazán adekvát megjelenési formája a számítógépes képernyő. Az eredetileg nyomtatott, hosszú szövegek olvashatóságának élménye szorosan összefügghet az oda-vissza *lapozással*, s valljuk be, hogy a kursorral, illetve a „PgUp” és „PgDn” gombokkal való manipuláció legalábbis *más* eljárás. A tudomány területén azonban mindez akár komoly előnyökkel is járhat. Az on-line publikációk tömörsége szembeötlő, az átlagos tanulmányhossz már ma is jelentősen csökkent. Ám a tömörség nem minden, s az irodalom esetében bizonyosan kedvezőtlen következményekkel is járhat, ha valaki az internet, illetve a számítógép által kínált technológiai környezetet választja egy-egy hosszú regény befogadására. Ugyanakkor – anélkül, hogy a technológiai determinizmus, illetve a gadgetkultúra bűnébe kívánnék esni – az e-book és az e-papír ma még nehezen felmérhető változásokhoz vezethet.

De a technológiai változások nem csupán a memória klasszikus intézményeinek – a múzeumnak, a könyvtárnak, a levéltárnak, az archívumnak – az átalakulását hozták magukkal, tehát nem pusztán a már létező szövegek számára létesítettek új interpretációs környezetet. A digitális kommunikatív technológia maga is folyamatosan hoz létre új szövegfajtákat, amelyek olvasási normái már ebben a környezetben alakultak ki, s amelyek interpretációja nem azoknak okoz kulturális sokkot, akik otthon vannak a network világában, hanem mindazoknak, akik a Gutenberg-galaxis normáit kívánják számon kérni a hypertext, a bulletin-board, az e-mail, az SMS, a chat-room, a discussion group számára írott szövegfajtákon. Én semmi értelmét nem látom annak, hogy a nem elektronikus környezetben létrejött normák betartását kérjük számon az elektronikus világban írott szövegfajtákon, amelyeknek éppúgy megvan a maguk retorikai,⁵ etikai, interpretációs mechanizmusuk, mint ahogy megvolt a scriptorium mélyén dolgozó másolók, a humanisták vagy a modern kor néma könyvtárainak mélyén olvasó tudósok világának is.

Lehetséges (és nyilván fontos is) sorra venni az olvasási szokások és elvárások átváltozásának listáját – részletesen megvizsgálni, miként alakította át a lineáris logikát a hypertext⁶ szerkezete, azaz miként váltak az internet közegében uralkodó formává

⁴ „Az itt felmerülő probléma az, hogy egy másik regiszter jelenléte, egy másik kommunikációs csatorna milyen mértékben befolyásol valamely jellegzetes »orális« kompozíciót, műfajt vagy szerzőt, ha mindkettő jelen van ugyanazokban vagy esetleg az egymással szomszédos társaságokban.” Jack Goody: THE INTERFACE BETWEEN THE WRITTEN AND THE ORAL. Cambridge University Press, 1987. 82. o. A kortárs magyar költészetben is megjelent az orális/írott kommunikációs csatornákon egyszerre játszó művészek egy csoportja. A Nyelvetület csoport alkotói, Térey János, Poós Zoltán és Peer Krisztián „rap” tevékenységének veleje épp az írás/szóbeliség transzgressziójával való játék. A textuális és auditív közösségteremtés egyszerre jelenik meg művészetükben.

⁵ Vö. Kathleen E. Welch: ELECTRIC RHETORIC. CLASSICAL RHETORIC, ORALISM, AND A NEW LITERACY. Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1999.

⁶ Jay David Bolter: WRITING SPACE: THE COMPUTER, HYPERTEXT AND THE HISTORY OF WRITING. Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum, 1991; George P. Landow: HYPERTEXT: THE CONVERGENCE OF CONTEMPORARY CRITICAL THEORY AND TECHNOLOGY. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1992.

a kódexekből ismerős glosszárúak, keresztutalások, címek, alcímek, sorozatok, térképek, listák, kronológiák, tehát a lexikonhasználatnak megfelelő olvasás normái. A hypertext nem egyéb, mint a kódexek⁷ digitális változata. A kommentárok kommentárját (azaz a könyvek könyveit, a bibliográfiák bibliográfiáit) tartalmazó gyűjtemények lenyűgözően terjeszkedő extenzivitásában, a szöveg zártságának radikális felbontására irányuló technológiában észrevehetjük, hogy abban a különféle kompendiumok, a memóriakerek,⁸ tehát textuális és mechanikus mnemotechnikai eljárások aktuális utódai jelentek meg. A kontinuitás helyett a diszkontinuitás és a mozaikosság elve tűnik élénk, a lineáris logika helyett a szemantikai azonosságokra épülő párhuzamosságoké. A hypertext gyakorlata ez, amely együttműködésen alapul, amely elmosza a határt a szerző és az olvasó között, és szüntelenül újradefiniálja az autoritás és autenticitás fogalmát, s amelyben a kollektív intelligencia logikája is megjelent. Az elkülönült dokumentumok, a zárt univerzumok narrativitásának helyén a *globális mnemotechnikai gépezet*: az internet által újra felidézett vagy épp most teremtett történeti/új elsajátítási formák rendszeréről van szó, s ahogy megváltozik a kulturális hozzáférés szerkezete, értelemszerűen kihívás éri az olvasás okát. *Ha másért, akkor másként olvassunk. „Új olvasók új szövegeket teremtenek, s ezek új jelentései az új formákból erednek.”*⁹ A hypertextrendszeren alapuló olvasás az ismeretszerzés technikáit tekintve jóval hatékonyabb, mint a lineáris logikát követő nyomtatott textus ma klasszikusnak tekintett olvasási módja. A racionalitás és a hatékonyság érve azonban függetleníthető az olvasás normatív ethosától, amely a Gutenberg-galaxisban otthonos nemzedékek számára nyilván az utóbbihoz, a lineáris logika olvasási technikájához kötődik. Nyitott kérdés, hogy az olvasás személyiségformáló, humanista tapasztalatának normája valóban elválaszthatatlannak bizonyul-e a jelenleg kanonizált technikáktól, formáktól.

A magam részéről nem tartom sem negatívnak, sem aggodalomra okot adónak, hogy a kollektív intelligencia gyakorlata új olvasási eljárásokat, technikákat teremt. Ez csupán tény, amellyel számolnia kell mindenkinek, aki nyomon kívánja követni a kulturális forma- és normateremtés történelmi változásait. Ugyancsak fontos felismerünk az interface kultúra jelentőségét is, azt, hogy miként alakul át folyamatosan az a „felület”, amelyen aktuálisan a különféle szövegek sorra megjelennek.¹⁰ Talán nem is a papír-képernyő váltás a legfontosabb, hanem például az olyan elemi kérdés, mint a szövegalkotás mindennapi gyakorlata. Itt vannak mindjárt az ikonok, valamint az, hogy megjelent az egér az írás és az olvasás(!) praxisában. Mindez arra vall, hogy új-

⁷ Neil Rhodes and Jonathan Sawday, Eds: *THE RENAISSANCE COMPUTER. KNOWLEDGE TECHNOLOGY IN THE FIRST AGE OF PRINT*. Routledge, London and New York, 2000.

⁸ Thomas N. Corns: *THE EARLY MODERN SEARCH ENGINE: INDICES, TITLE PAGES, MARGINALIA AND CONTENTS*. In: Neil Rhodes and Jonathan Sawday: i. m. 95–105. o.

⁹ D. F. McKenzie: *BIBLIOGRAPHY AND THE SOCIOLOGY OF TEXTS*. (The Panizzi Lectures, 1985.) London, British Library, 1986. In: Guglielmo Cavallo–Roger Chartier: *BEVEZETÉS*. In: *AZ OLVASÁS KULTÚRTÖRTÉNETE A NYUGATI VILÁGBAN*. Balassi Kiadó, 2000. 11. o.

¹⁰ Nem lehet szó nélkül elmenni például a városi tér textualizálódása mellett. Az a topográfia, amelyet Walter Benjamin a fragmentumok és káosz – a kapitalizmusnak megfelelő – szellemének tekintett, s amely a városnak a XIX. századi városkép hagyományos építészeti elemeivel azonos súlyú közege lett, mára ugyancsak átalakult. Szimbolikusnak tekintem például a Nasdaq egy egész épületet beborító, az árfolyammozgást közlő hirdetésének megjelenését a Times Square-en. Ez a tér amúgy is könnyen csábítja szimbolikus interpretációra az utazót. Vö. M. Christine Boyer: *THE CITY OF COLLECTIVE MEMORY. ITS HISTORICAL IMAGERY AND ARCHITECTURAL ENTERTAINMENTS*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1996.

ra kell kötni a kép és szöveg szerződését. Immár a múlté a közös keretben, illusztrációként való megértés-értelmezés, az interpretatív keret hegemoniája, amely a klasszikus értelemben vett ikonográfia alapja. A számítógépes ikonok más „ikonográfiát” jelentenek, illetve a klasszikus ikonográfiát más helyzetbe hozzák. Az egymásra vonatkoztatás eddigi formái a képernyő retorikája szerint érvénytelenek. A Microsoftnak képernyők milliói lobogó kis zászlaja már nem az a kép, amely egykor – az illusztráció elkülönített területeként – betört a szövegtestbe. *Amíg az egykori szöveg és az arra referáló kép egységes keretben való interpretációja szellemi áttörést hozott – szoros összefüggésben a szóközökkel –, addig a Microsoft nyilván a hajdani illusztrált kéziratokra utaló eljárása csupán a marketing győzelme.* (Talán érdemes lenne megvizsgálni, hogy szerte a földön hányan hiszik, hogy a Microsoft zászlója egy *nemzet* lobogója. És akik ezt hiszik, talán nem is tévednek sokat. Mert ha nem is egy nemzetállam, de egy igen befolyásos klán, törzs zászlajáról van szó.)

A vizuális környezet mellett pedig ott vannak a hangok, tehát a multimédiális környezet jelentősége folyamatosan növekszik: a szöveg immár nyitott és hatásos, az érzékek mindegyikére ható közegben áll – nem pusztán olvasójának, hanem használójának rendelkezésére. Azt hiszem, hogy ezeket a változásokat – tehát az olvasás mediálizálódását és a másodlagos oralitásban való újrameghatározását – nem lehet megkezelni. Én most néhány evidens közhelyet szeretnék értelmezni.

Amikor az új technológiai környezet kihívásait vesszük szemügyre, folyamatosan emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy az olvasás és az írás társadalomtudományi értelemben nem definitív fogalmak, hanem olyanok, amelyek jelentésüket a történeti kontextusok szerint folyamatosan változtatják. Ennek megfelelően nincs okunk arra, hogy jelentésük legutolsó – általunk gyakorolt – állapotát abszolutizáljuk, *ahistorikus formává merevítsük, majd pedig, hogy most lezajló átalakulását egy ideológiai állapothoz, tehát a kulturális elkötelezettségünknek kedves, ám cseppet sem objektív ideáltípushoz képest írjuk le.* Története során az olvasás és az írás aktuális funkciója – tehát mintegy metaforikus jelentése – technológiai kontextusán, illetve az abból következő társadalmi elvárásokon és következtetéseken is múltott. A két cselekvés gyakorlatában az egyes korszakok között majdhogynem akkorák a különbségek, mint az azonosságok. Mindig másként és másért olvastak az eltérő kultúrákban – kevesebben vagy többen, más-más írásmódot követve. Az orális és az írásos társadalmak nem élesen váltották egymást, hanem az utóbbiak hosszú évszázadok során szorították ki az előbbieket. Az auralitás, az oralitás, a felhangzó szó és a leírt mondat nem egymás helyére lépett, hanem egymás mellett hatott. Az írás és olvasás – illetve a könyv – formális története nem azonos mindezek társadalomtörténetével: elterjedésének és uralkodóvá válásának történetével. *„Ha a könyv története nem foglalkozik a megjelentetés társadalmi, gazdasági és politikai motívumaival, ha nem kutatja, hogy miért írtak és olvastak úgy, ahogyan tették, miért írták és tervezték újra a szövegeket, vagy miért engedték elpusztulni; nos, ha mindezeket kizárja vizsgálódási köréből, akkor a könyvtörténetből sohasem lesz olvasható történelem, hanem fogyatékos könyvlistává satnyul.”*¹¹

A latin írás különböző formáinak kialakulása nem jelentette feltétlen és teljes társadalmi használatbavételüket. A könyv évszázadokon keresztül hiánycikk volt, az írni és olvasni tudás nemkülönben, mindössze kétszáz éve könnyű hozzáférni a könyvekhez.

¹¹ D. H. McKenzie: BIBLIOGRAPHY AND THE SOCIOLOGY OF TEXTS. Cambridge University Press, 1999. 13. o.

A XII. század előtt nemigen beszélhetünk arról, hogy az európai civilizáció – akár politikai, bürokratikus értelemben – írásos normarendszereken alapult volna. Az írás sokáig nem önmaga, hanem az elhangzó szó rögzítése volt. A művészetben az oralitás jelei még a reneszánszban is bőven fellelhetők. A hangos olvasás majdnem alapvetően más kulturális színházat, más szereplőket, más antropológiát jelent, mint a néma – amelyet mi, modernnek már egyeduralgó formaként ismerünk. A szó szoros értelmében vett olvasás, tanulás, a *lectio*, a *ruminatio*, *murmuratio* – az ismételt dünyögő bevésése – más intellektuális teljesítményt jelentett és követelt, mint a *meditatio*. A XII. századi Saint-victori Hugo DIDASCALICON-jában – amely az olvasás módozatait tekinti át, majd az oktatással való kapcsolatát elemzi – a tudás kezdete a *lectio* gyakorlatában, ám beteljesülése a *meditatio*ban áll.¹²

A hangos olvasás a közös munka, a jelentésteremtés együttes élményére vezetett, a „textuális közösség”¹³ tehát a szó szoros értelmében vett vallási, ideológiai és végül, de nem utolsósorban részben életforma-közösséget is jelentett. A néma olvasás éppúgy az olvasás történetének egy fejezete, mint ahogy Hans Belting szerint a képzőművészet is a képek történetének egy fejezete,¹⁴ s ez a két korszak javarészt egybe is esik. De a hangos olvasás sem volt mindig ugyanaz – mást jelentett a görögök, a rómaiak, majd a kereszténység megjelenése és térhódítása után. S ami a meditatio színterét illeti: a scriptorium nem volt csendes, mint majd évszázadok múltán a könyvtár, hanem a dünyögő olvasás alapzaja mellett az ismétlések, kérdések és válaszok kánonja verte fel a csendet. A csöndes vagy néma olvasás uralkodóvá válása – a XII. századtól – a kritikai interpretáció, az exegézis lehetőségének kezdetét jelentette. Az írott latin folyamatos átalakulása, a technikai feltételek állandó javulása – tehát a technikai környezet lassú átalakulása – komoly szellemi következményekkel járt. *A szöveggel bensőséges viszonyba kerülő*, azzal egyedül maradó clericus, majd litteratus a szó mindkét értelmében megteremtette a maga intim terét. A csöndes olvasás együtt járt a csöndes fogalmazás technikájának megjelenésével, s mindez a korábbi kollektív élményt követelő színpad átrendeződésére vezetett. Új szereplők jelentek meg: szerzők, olvasók – minél nagyobb lett a fizikai csend, annál szabadabb lett a szellem, s tágasabb az imaginárius tér. Mind ezek a retorikai változások – az írás és a memória fennmaradásáért folytatott küzdelem

¹² Hugh of St. Victor: DIDASCALICON. Jerome Taylor fordítása. Columbia University Press, London and New York, 1961. III. 92–93. o. „*Saint-victori Hugo a lectio és a meditatio közötti különbséget a DIDASCALICON-jában határozza meg. Lectio, »olvasás« vagy »tanulás«, amely valaki veleszületett ingeniumát fejleszti a magyarázás és elemzés rendjének és módszerének (»ordo et modus«) segítségével, beleértve a nyelvet és a dialektika tudományágát. Az elmélkedés a tanulmányozással kezdődik (»principium sumit a lectione«).*” A lectio még messze nem magányos tevékenység volt: „*Egy iskolai kézikönyv... a következő párbeszédben foglalja össze az »olvasás« (lectio) középkori jelentését: »Tanuló vagy, mit olvasol? / Nem olvasok, hallgatók. / Mit hallgatsz? / Donatust vagy Alexandert vagy logikát vagy zenét.« Donatus ARS MINOR-ja és Alexander DOCTRINALE-ja latin nyelvű tankönyvek voltak. A kifejezés, »reading« (olvasás vagy tanulmányok folytatása) mint tantárgy a mai napig fennmaradt Oxfordban és Cambridge-ben, és jöllehet néhány hallgató azt hiszi, hogy az »olvasás« könyvek olvasását jelenti előadások hallgatása helyett, addig a középkori diákok főképpen azt értették rajta, hogy a tanár felolvas, ők pedig hallgatják.*” M. T. Clanchy: i. m. 217. o.

¹³ „*A textuális közösség számára nem a szöveg egy írott formája volt lényeges, habár olykor azzal is rendelkeztek, hanem a személy, aki már elsajátította a szöveget, majd arra használta fel, hogy a csoport gondolatait és cselekedeteit újraformálja... Végül a textuális közösség már új orális alkalmazásokat is magában foglalt.*” Brian Stock: THE IMPLICATIONS OF LITERACY. WRITTEN LANGUAGE AND MODELS OF INTERPRETATION IN THE ELEVENTH AND THE TWELFTH CENTURY. Princeton University Press, New Jersey, 1995. 91. o.

¹⁴ Vö. Hans Belting: KÉP ÉS KULTUSZ. A KÉP TÖRTÉNETE A MŰVÉSZET KORA ELŐTT. Balassi Kiadó, 2000.

összefüggéseinek átrendeződései – egyre komolyabban befolyásolták az írás mellett az olvasás fizioiogiáját és etikáját is.

Az állandó és néma szöveg tehát lassan előbbre való lett, mint a változó és hangos világ. A kora kereszténységtől a reneszánszon át az újkor kezdetéig tartott a Gutenberg-galaxis fénykora, a szövegek ma már nehezen rekonstruálható uralma. A természet éppúgy szavakból állt,¹⁵ ahogyan a világ könyv¹⁶ és Isten is szöveg volt.¹⁷ A megváltás és a végítélet is könyv volt tehát, vagyis Noé bárkáját is szöveggként értették. A szövegre szöveg felelt, a nyelv kozmoszán kívül nem volt világ, csak káosz. A memória arra volt hivatott, hogy a szövegek között otthonra leljen, s ha valaki a világra kérdezett, akkor a kompendium, a sententia volt a válasz. Isten hatalmát, a textuális világrendet a kommentárok és a kommentárok kommentárjai tették nyilvánvalóvá. Az örökös kommentár – mint Foucault állítja – a XVI. századig kitöltötte az értelmezés globális terét. „Mindent szóra kell bírni, azaz minden ismertetőjegy fölött létre kell hozni a kommentár másodlagos diskurzusát. A tudás sajátja nem a látás, nem a bizonyítás, hanem az interpretáció. Az Írás kommentárja, a Régiék kommentárja, az utazók kommentárjai... Kommentár csak akkor van, ha az olvasott és megfejtendő nyelv alatt egy eredendő Szöveg függetlensége húzódik meg.”¹⁸ A titkok megértése a mondatok jelentésének feltárulását, az emblémák korrekt interpretációját jelentette. Az egyéni invenciónak, a kritikának, a tapasztalatnak még nemigen volt helye.

Montaigne többre becsülte a szabad észjárást, a személyes tapasztalatot, mint a lingvisztikai kommentárt, a textuális hagyomány tapasztalatát. „Magyarázatotok magyarázni nagyobb szó, mint dolgokat magyarázni, és több könyvet írtak könyvekről, mint bármi másról: egyebet sem teszünk, csak értelmezzük egymást. A világ hemzseg a kommentároktól, írókban nagy a hiány.”¹⁹ Van olvasás, amely újabb szövegekbe vezet vissza, s minden egyes mondat egy másikba tér meg. És van olvasás, amely a nyelven túli világba visz. A néma olvasás annak az útnak a kezdetén áll, amelyen az interpretáció, a kritika révén a szöveg olvasója a textus tanulmányozása által önmagára ismer. Az olvasás és írás célja tehát önmagunk megismerése is lehet, ám tény, hogy ez az elvárás a modern individuum feltételezésére épül. Az olvasásban nem az ismétlés, hanem az újítás válik döntő értéké. A kommentár a kritika tárgya lesz. A magában is érzékelhető, a tapasztalat és a bölcsesség forrását jelentő világ ellép a szöveg mellől.

De miként történt, hogy az új technológiai környezetben, a globális hálózatok látthatatlan és nyitott archívumainak közegében ismét két középkori séma: a Florilegium és a Summa, tehát az összefoglalók között találjuk magunkat? Holott az olvasás története egy szempontból bizonyosan a progressió története – a példányszámok tekinte-

¹⁵ „Az elemek a legfontosabb építőkövei a dolgoknak, de elsősorban identitásukat őrzik meg, akárcsak a szavak, amelyeket érzéinkkel csak hangok és szótagok kombinációjaként érzékelünk.” Brian Stock: i. m. 319–320. o.

¹⁶ Alexander Neckam: „A világ az értő számára Isten tollával írott olyan betű, amely megjeleníti a művész hatalmát bölcsességével és jóságával együtt. Ahogyan pedig az egész világ (Isten tollával) írva van, úgy az egész betű, de az értő és a dolgok természetét kutató számára a Teremtő megismerésére és dicsőítésére szolgál.” Idézi Németh Csaba: LIBER A LIBERANDO. In: Pannonhalmi Szemle, 1999. VII/2. 22. o.

¹⁷ A kínálkozó bibliai locusok helyett hadd utaljék egy modern szövegre. „Az Atya, mint egy szállkát / visszavezeti a keresztet, / s az angyalok, a mennyek állatai / fölűtik a világ utolsó lapját.” Pilinszky János: MIELŐTT. In: SZÁLKÁK. Szépirodalmi Kiadó, 1972. 10. o.

¹⁸ Michel Foucault: A SZAVAK ÉS A DOLGOK. A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ARCHEOLÓGIÁJA. Osiris, 2000. 60–61. o.

¹⁹ Montaigne: A TAPASZTALÁSRÓL. Európa Könyvkiadó, 1983. 12. o.

tében. Az alacsony példányszámok és hatalmas távolságok korszakaiban pusztán az adatok, a hozzáférés tekintetében *radikálisan* mást jelentett az olvasás, mint a folyamatosan szűkülő távolságokat és egyre globálisabb memóriapalotákat teremtő modern korban, amikor a tömegek olvasásra kényszerítése vagy felvilágosítása önmagában is új lehetőségeket kínált, és kultúrtörténeti fordulatot jelentett. Hiszen története során az olvasás inkább a kevesek, a kiválasztottak tevékenysége volt. Gondoljunk csak arra, hogy milyen nehézséget jelentett egy-egy példány megszerzése. 1330-ban XXII. János William Ockhamot azzal a büntetéssel sújtotta, hogy a komolyabb könyvtárral rendelkező Oxford, Párizs, illetve Bologna helyett Münchenbe küldte, ahol javarészt csak önnön memóriájára hagyatkozhatott. Hosszú évszázadokkal később – érthetően jóval csekélyebb mnemotechnikai praxissal – többek között Mihail Bahtyin szorult rá könyvtárak helyett a saját emlékezetére. Egy azóta elhunyt marxista társadalomtudós a hetvenes években arra tett javaslatot, hogy a demokratikus ellenzék tagjait zárják ki a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárából. Az Országos Széchényi Könyvtárban pedig elzárt külön teremben olvashatták a kiválasztottak a felforgatónak szánt irodalmat. S ami a példányszámok és a hozzáférés egyik modern költői példáját illeti: Ray Bradbury FAHRENHEIT 451 című regényének végén a könyvek emlékezte egy-egy olvasó által marad fenn: azaz a Könyvember utópiája így válik ironikus valósággá. Szövegek hiányában a mnemotechnika ismét releváns kérdés lesz.

Ma mindenből – így szövegből, kommentárból, kritikából is – túl sok van, miközben a távolság eltűnt, és a szövegek soha nem voltak ennyiféleképp és ilyen könnyen elérhetőek. A Borges-féle Bábeli világkönyvtár, az univerzumnál nagyobb terek rendszerét magában foglaló palotasor travesztiája az alexandriai könyvtár óta dédelgetett álmot értelmezi. Legyen minden szöveg egy helyen, s mindegyik legyen mindenkinek elérhető. Ugye milyen távoli és milyen ismerős? A Netizen közösség álma mindez, az internet szellemi alapító atyáinak utópiái ismétlik meg újra és újra ezt a követelést. Vannevar Bush Memexe,²⁰ Ted Nelson Xanadu²¹-terve, amelyek mind a mnemotechnika kihívásaira kívántak választ adni, s a fantázia tereinek és a fantasztikus hálózatok lehetőségeinek megragadására épülnek. A Memória művészete soha nem volt aktuálisabb, mint az internet korában: a globális könyvtárban épp csak a katalógusrendszer hiányzik, épp csak az áttekinthetőség veszett el. A különféle metasearch engine-ek ugyan egy-egy fénycsóvjukkal némi világosságot teremtenek, de a szövegek őserdeje pillanatról pillanatra nő. Amiképpen pusztulnak az Amazonas fái, úgy éppoly kezelhetetlenül és áttekinthetetlenül nő a szövegek erdeje, amelyet egyszerre hívhatunk az

²⁰ „A memex olyan eszköz, amelyben egy személy tárolhatja összes könyvét, lemezét és kommunikációját. Arra tervezték, hogy rendkívül gyorsan és rugalmasan lehessen benne utánanézni az adatoknak. Ez a felhasználó emlékezetének megnagyobbított, gyorsan elérhető kiegészítése. ...A gyakran használt kódok emlékezeterosztóként szolgálnak, így ha ritkán használják is a kódkönyvét, de amikor éppen igen, a billentyűzet egyetlen érintésére az egészet a felhasználó rendelkezésére bocsátja.” Vannevar Bush: AS WE MAY THINK. *The Atlantic Monthly*, July, 1945. <http://www.theatlantic.com/unbound/flachbks/computer/bushf.htm>

²¹ Ted Nelson: PROJECT XANADU. <http://www.sfc.keio.ac.jp/~ted/XU/Xupagekeio.html>. „A névről: Nem Olivia Newton-John-tól vettük. Ez valóságos hely Mongóliában, amelyet Coleridge KUBLA KHAN-já, sokak szerint az egyik legromantikusabb angol nyelvű költemény, ír le. A költemény így kezdődik: »In Xanadu did Kubla Khan / A stately Pleasure Dome decree....« [»Kubla Khan tündérpalotát építtetett Xanaduban...«], és a folytatásban az érzékiségre és az örülségre utaló célozgatásokkal mutatja be a háborzongató és gyönyörű palotát. A vershez fűződő hagyomány összekapcsolja a Xanadu nevet az emlékezettel és az elveszett munkával, mert Coleridge azt állította, hogy a költemény egy részét elfelejtette, mert megzavarták. A Xanadu nevet azért választottuk mindezekkel a mellékértelmekek együtt, hogy olyan varázslatos helyét reprezentálja az irodalmi emlékezetnek és szabadságnak, ahol semmit sem felejtenek el.” <http://www.xanadu.net/HISTORY>

emberiség kultúrkinccsének, soha nem látott nyilvánosságok feltárulásának és a Tudás bűnéért fizetett árnak.

Az a bizonyos internet, amelyről e szövegben mint az új technológiai kihívás lényegéről esik szó, tehát a háló e tekintetben nem egyéb, mint az a nyelveken és tereken túlterjedő, civilizálókat összekötő archívum, könyvtár, hang- és képtár, amely valóban mindenképp figyelemre méltó gyűjtemény. Az interneten nem a memória különösen rafinált használatára van szükség, a cyberspace nem felel meg semmiféle memóriapalota víziójának sem. Az internet – a Memex és a Xanadu öröksége – átláthatatlannak bizonyult. A Megamachine leállíthatatlan. *De vajon mindez azt jelenti-e, hogy az innováció, a szellemi autonómia, a megújulás, a szerző, az elidegeníthetetlen autenticitás XVIII. századból elterjedt formái továbbra is érvényesek – vagy nem ezt jelenti?* Miközben – a memória használatától nem függetlenül – éppen visszatérőben vannak a középkor és a humanizmus nagy műfajai, a Florilegium és a Summa, az összefoglalás. Amelyek között aztán választani lehet s kell. A virágoskert a bölcsességek tárháza, az emlékezetre méltó kommentárokat teremtő hely. A Summa a kritikai gondolkozás első pillanataként is érthető. Ám én attól tartok, hogy az interneten inkább az előbbi uralkodik. A kompendium, a sorvezető, a meglévő tudás újrendezése éppolyan szellemi cselekvés, mint a mindig felfedező interpretáció, legyen szó akár írásról, akár olvasásról. Proust kalandor olvasókat követelt – az érzéki elmélyülés, a meditatio nagy metamorfózisa egyben a narratívák uralmát jelentette. A Florilegium, tehát a hypertext, illetve a Search engine által elénk kerülő, a globális tér homályából felmerülő szöveg mindig újabb szövegekre mutat rá, s mint egykor: a mediális tér kizárólagosságát lassan nem bontja meg a világ. Ha pedig a hangos vagy épp a dűnnyögő olvasást, a murmurációt idézzük magunk elé, akkor vajon a remix nem egyfajta murmurációja-e a kulturális hagyománynak? Ha a közös értelmezés révén megteremtett jelentést nézzük, akkor vajon a kollektív intelligencia nem épp ennek felel-e meg? A folyamatos megfeleltethetőség, az, hogy minden kérdésre egy másik szöveg felel, a zárt textuális univerzum vajon nem nagyon is ismerős-e az Írás történetéből? A világ mint könyv, a világ mint szöveg, a világ mint háló, a háló mint a szövegek és képek montázsa, hangok összessége, a folyamatosan összeálló és illékony rendszerek rendszere. Amikor Umberto Eco az Új Középkorról beszél – amikor egyébként is az irracionális megerősödésének vagyunk a tanúi –, akkor bizony a kritikai értelem hiányát okolhatjuk, a kommentárok kommentárjaira berendezkedő világ sajátosságait. Az új technológiai környezet jelentős mértékben felerősítette a világ adott állapotát megfellebbezhetetlennek leíró praxis lehetőségét. A szövegeken túl ismét szövegek rémlenek fel – és a modern könyvtárak csendje helyén a kollektív interpretáció virtuális multimediális műhelyeinek mozaikja áll elénk.

Nem hiszem tehát, hogy az internet lényegi kihívása interpretálható lenne az Írás és Olvasás történetének figyelembevételével. Mint láttuk: az új technológiai környezetben igen régi kérdések állnak ismét elénk. S ha Matteo Ricci még evidenciaként kínálhatta fel az Emlékezet palotáját a kínaiaknak, akkor nem lehet nem észrevennünk annak a jelentőségét, hogy a cyberspace térképei már cseppet sem ilyen magától értetődően rajzolhatók meg. A XIX. század a londoni világkiállításon, a Kristály-palotában, a hajdani világ csodájában szemlélhette önmagát. A világ, amely reánk vár, javarészt láthatatlan összefüggések, csatornák, kommunikációs rendek és szabályok foglya, illetve építője. A tudás – vagyis mindaz, amit tudni érdemes volt – egykor a Florilegium, a memória jól rendezett textuális kertjében várt arra, hogy ki-ki újra elismé-

teljen egy-egy szentenciát. Ma a végtelen könyvtár univerzuma,²² áttekinthetetlen szöveg-halmaz vár ránk, illetve a Xanadu-terv: az álom és valóság, a felejtés és a győztes emlékezet metaforája, a hálózat általi digitális „megvalósítása”, a világméretű utalások, glosszáriumok, hierarchiák hálója.

Az emlékezet palotája szövegekből áll. A látogatók az olvasók. Ha a palota labirintus: akkor az emlékezet elveszett. Ha szobái és terei egymásból nyílván szabad szárnyalást kínálnak a fantáziának, akkor nem pusztán a szövegek emlékezete maradhat fenn, hanem ami fontosabb: a szövegek általi emlékezet.

Térey János

NAGYPÉNTÉKI BESZÉD

Saját árnyékom ugrom át. Hogyha egyesülnék
Az árnyéktalanokkal, sosemvolt egyszerűség
Szabályait tanulva: sakkoznék egyedül,
Minden kötél szakadtán, ha társam nem kerül.

Honfoglaláson innen, túl páli fordulónkon
A tudás is teher; tavaszi paradoxon:
Dicsőségünk dele jottányi nyugtot ád,
Viselni kell utána üres lap undorát.
Nos, élünk! egyre élünk, még-magunknak-valóbban,
Szétnézünk újszülöttként szikár magánvalónkban
És fölfedezzük – égtáj – az ablaknégyesöget,
Szemközti alma mater falán az ékkövet,
Domborművet, melyen kisfiúk, kisleányok
Művelik kertjüket, e mintagazdaságot
– Pajtásaink Paulus nyarán, hőtlan telén:
Hányszor került s talált meg minket józan remény! –;

²² Némely könyvtárepület nyilvánvaló szimbóluma a memóriapalota univerzalizmusának. A Yale egyetem *Beindecke Rare Book and Manuscript Library*-je kiváló példát nyújt erre. A Gutenberg-biblia egyik példányát is őrző, azt oltáriszentségként prezentáló könyvtár egyik technikai kulcskérdése a világlátás. A vermonti márvány-, bronz- és üvegépületet Gordon Bunshaft tervezte. A terv lényegéhez tartozott a mintegy 180 000 kötet elhelyezése a felszíni részben s 600 000 könyv és 500 000 kézirat elhelyezése a föld alatt. A mesterséges fényforrások lehetőség szerinti minimumra csökkentése és a napfény kiszűrése ugyanolyan lényeges eleme a múzeumként és könyvtárként működő intézménynek. A megoldás az ablakok roppant vékony márványlemezekkel való elfedése, kiváltása volt. Ezek a lemezek „féligáteresztő hártayaként” a kellő derengést és félhomályt biztosítják: ám az éles napfényt kiszűrik. Az épület kívülről vaknak tűnik, azaz zárt, áthatolhatatlan erőd, belülről nézvést a hatás épp az ellenkezője: a derengés, a szűrt fény áradása áhítatot követel. Az ablakok nagy száma a teljes falfelületeket derengő képernyővé változtatja: a világ felé való szellemi nyitottság és fizikai különültség példájaként. E ritka tudatos épület azt mutatja, hogy a könyvtár szimbólumként értelmezése roppant kreatív lehetőséget biztosít az építészet számára is.

Forog négy óriás toronydaru a Cézár-
Ház majdani helyén, épül üveg- s acélvár;
Egy távolabbi telken Lehel tér csarnokát
Sejtjük, s a szürke Váci út kockaházorát –
Mindazt, mi játszva túlél, *rovásunkra*: örök lesz,
Szilárdabb, mint sorunkban a fejedelmi többes.

Amíg látómezőmön szaporán áthalad
Néhány új nő, barát és sovány staffázsalak,
Épp arra gondolok, amire mesterem, P:
Nem váltam-é a célnál vénné, kedveszegetté?
A dolce stil nuovo nem volt-e hattyudal?
Nekropoliszt varázsolt házamból – épp e sarj?
Nem. Mert a böjtidő hú hieroglifái
Megtett pályát jeleznek: királyi volt, királyi!
A hajnalban kitett pont biztosít jogokat
Lélekgyújtogatáshoz. Izzási fokozat
Mércéi! Túl a páli eseményhorizonton,
Innen nagyszombaton, zászlóimat kibontom,
És álmos szellemem ha megvilágosul,
Leszek cselédeim fölött talányos úr;
Majd – árnyat úzve – szólok: „Nekem nősz nagyra, szentem!”,
Elsőszülött fiam (fattyam!) szélnek eresztem,
S nyugtázom kurvaságát. És rágyújtok megint.
Csúnyulok. Semmi dolgom sincs ez idő szerint.
Mint hagy végleg magamra. Mily szökési sebesség
Lendíti. Meddig hordja édesapja keresztjét – – –

A száj, a fül, az ágyék szokott örömeit
Kétkedve kóstolom. Az étvágy földérít.
Ha állástalanul, félrokkantan, de szebb így!
A nagypénteki eszme kitisztít és öregbít.
Dél van. Hallgatom a rigóseregletet,
Lóportár utca, légűr! embermentes terep!
A bagolyvár, melyet nem tataroznak újra,
A versenyragyogástól fényes nómenklatúra...
Az udvarias élet mesterfogásait
Ellestem s nem gyakorlom; maradtam álnaiv:
Sors választóvizében? Eldől, mi hú, mi álság?
Poklaiból az auktort főművei kiváltják?
Még eszembe idézem – a tettvágy nullfokán –
Minden volt körutam, meglakott szállodám;
Mért nem avat dalossá a megelégedettség,
S „az új ember kovácsa”: mért volna épp a nagyhét?

A darukra tekintve – megannyi góliát –,
Mellőzve a kerítő, ripók retorikát...

...Adjuk tudtára mindnek, kit bizalmunk megillet:
Árnyékunk útravált, nem kísér a sírba minket.
Mi, Isten kegyelméből másodszor-hamvasak
Táborozunk a puszta nagy fellege alatt.

FÖLDVÁRI ELÉGIA

1

Akárki végigpörgetheti kátém:
Társával felesel a delikát én.
A Mocsár kérdi, közelíték-e,
Homálylik férfikorom színese;
Thanatosz biztat: nincs jobb sorra érdem,
Nyugágyam lelem nüxi anyaméhben.

Ha kamaszmásom telepszik élém
– Fülkagylóján áttűz a lámpafény –,
Magsülök régi szempár tűzkörébe
Kerülve, sehol jobb-magam fölénye.
A fiú, kivel bíbelődni gond,
Szelíd, de szinte kéri a pofont –
„A DÉLIVASÚT!” – meséli bolondom,
És végigvezet a földvári mólón,
És apjával halászcsárdába ül.
Még nem utált ily embertelenül
Szagot, mint most a halvész nádi bűzét...
„Tolakodó, névtelen nőneműség!
Ósaszony öle, bozótbéli mély,
Macseta kell, hogy barlangjába éj” –
Gondolja később, mert a nyár a Halban
Lakik, halvészből és ágyékcsetakban,
És amabban benne van emez is;
Így győz a szemérmetlen Nemezisz.

2

Gyűlöllek, évszak! Nap meg éj egyenlő,
S egy mályvaszín, csészealj-forma felhő
Úszik egemre. Kérdi a Magas:
„Hogy ízlik most a földvári szakasz?”

Megnyugtatom, hogy pályaelhagyásra
 Készültem úgyis, mennytől mit se várva.
 A mennybolt-íz kékoportó zamat;
 Kockák és kockavető poharak
 Frognak; s hogyha testet ölt szabályzat,
 Nem csapom össze tetszetős bokámat.
 Még szép. Életbe lép akármi rend:
 Fűszert, rubintot, csersavat jelent.
 Szépművészet tiszta fővel – bevallom –
 Églakók között fegyelmezni arcom,
 S bár ülepem nem foglal fönt helyet,
 Még megillet az ember nevezet.

Hát járok benne: Schönbrunn-sárga Földvár,
 A Galambsziget főztje most se jobb;
 Sunyin a síküveghez tapadok,
 És rettegek: kis társam is előáll.
 Ólom a fülben! Légszomj! Sójajok!
 Figyelmeztessetek a porhüvelyre,
 Megszüntette-sem-őrzött kegyre. Ejnye,
 Mít takar bőrhám és bordakosár?
 „Ölemre jössz-e?“, kérdi a Mocsár.
 S halakkal alszom. És hajnali hatkor
 Az orkán kiszaggat a foglalatból
 – No nézd! – egy nemzetiszín lobogót,
 Kövér cseppektől lucskos a bozót,
 Teraszra lépek, gránitkocka mellvéd
 Óv – – – Hányszor mondjam, hogy Elégtelenség
 Meg Restség: két dolog, lásd át vakon,
 Utóbbi elmulasztott alkalom,
 Előbbi viszont halálos ítélet,
 S ha rád szabták: napod tényérnyivé lett.
 Míg a trikolórt szélvész pörgeti,
 A kicsi alszik. Rosszabb őneki.

Charles Cros

CIGÁNYOSAN

Céltalan rohanó, elrémült életemben
 Megvetve kitiport, túl hosszú utakat
 Léptem rögzös hegyen, csapda völgyön haladt,
 Nyomom nagyon soká marad követhetetlen.

A tetőn, hova nem vágyik bölcs ember egy sem,
Tornyok, szőke mezők és friss tükrű tavak
Túl hamar elhagyott földről szólnak. Utat!
Rajta! Rajta! Gyerünk, csábít az ismeretlen.

A szemközti vadont most köd borítja be.
Derült alkonyokon fölcsendülő zene
Visszhangzik bennem a hangulat dallamára.

Reggel az indulás keltő kolompja szól.
Útra föl! Fürtömet az új szellő zilálja,
S megyek hetykén, mivel senki sem vár sehol.

A KÁVÉHÁZBAN

Vágyam nem ebéd, de ivás,
Fecserészés, tréfálkozás,
Ha éj köszönt be,
Gyomorserkentőt hajtva fel
Nevetjük, ciprus árnya kel
A temetőre.

Itt bárkinek van igaza
Mindig, s várhat odahaza
Gőzölve étel,
Kurjongatás feledteti
Vigaszunkat, a gyermeki
Víg nevetést el.

Áthaladsz ritkás vetemény:
Barát, ellenség közegén,
Bár rá se nézhess!
Kockázással is többre még,
Mert e művelet, a beszéd
Gyorsan kivégez.

Kik e kávéházi urak?
Sok mindent fennkölt perc alatt
Bár kiötöltem,
Ám ők nem értik meg sosem,
Így rózsákkal hintem fejem
Én megvetően.

ESKÜDTSZÉK ELŐTT

A misztériumkor ki fölkacagtam,
Száműzöttje vagyok ó pagodáknak;
A vének szóltak: Zártad volna szádat,
Míg ódáztunk ünnepi hangulatban.

Zordon, taláros bírámát a padban
Ülve hallgatom végig én, s a vádat,
Míg párdúc nézésű dámát csodálgat,
Ki fűzőben telér kihantolatlan.

A tárgyalás hallgatósága számos,
A jelenlevők feje tudományos,
S nem hiányzik itt az asszonyi nem se.

Bélyegezve, költőként elitélve
Hajtom fejem a nyaktiló elébe,
Ahogy a közvélemény követelte.

VÉGKIFEJLET

Szerelmet vágytam, istenit,
Hogy ölelés, szesz részegít,
S arany, ezüst országait.

Én tizennyolc, tizenhat ő,
Pejlovunkon szívderítő
Csapásokon két ütető.

Gyermeteg vallomás, merész
Fogadkozás semmibe vész,
Ezüst csak hajamra esőz.

Távoliak a csillagok,
Szeretteim, elhagyatok.
Egy zug ivója, meghalok.

Rába György fordításai

Ludwig Heinrich Nicolay

BÁNK BÁN

Mann Lajos fordítása

Az itt közölt terjedelmes ballada költője, Ludwig Heinrich Nicolay – aki nem tévesztendő össze a jóval ismertebb Friedrich Nicolayjal, Lessing munkatársával és barátjával – 1737-ben született Strassburgban. Iskolái elvégzése után egy ideig francia követségi titkár, majd tanár volt szülővárosában. Később Oroszországba költözött, ahol igen tekintélyes állásokat töltött be: előbb a trónörökös titkára, azután államtanácsos, később a cári akadémia elnöke, legvégül pedig belső titkos tanácsos volt. 1820-ban halt meg viborgi jószágán, Finnországban.

Mint költő, Wieland iskolájához sorolható, amelynek tagjai (Blumauer, Kortum, Langbein és mások) mesterüket követve, főként a romantikus költői elbeszélést ápolták több-kevesebb érzékenységgel, de általában kevés eredetiséggel. (Nicolay is Ariostóból és Bojardóból merítette költeményei jó részének tárgyát.) A kortársak azonban nagyra becsülték a költők e csoportját.

Nicolay először 1778-tól 1786-ig adta ki összegyűjtött költeményeit kilenc részben, amelyek közül a legutolsó tartalmazza balladáit, ezért, pontosabb dátum híján, ezt az évet tekinthetjük balladánk keletkezési időpontjának. Összegyűjtött munkái még 1792 és 1804 között is megjelentek nyolc kötetben, ezáltal korábban már említett névrokona, Friedrich Nicolay kiadásában, Berlinben és Stettinben. Sőt, balladáit 1810-ben külön kötetben is kiadták. Mindez jól mutatja akkori népszerűségét, ma viszont már kevés könyvtárban lehet munkáit megtalálni.

Fenti adatainkat Heinrich Gusztáv közléséből merítettük, aki 1879-ben, a Franklin Társulat kiadásában megjelent *BÁNK-BÁN A NÉMET KÖLTÉSZETBEN* című könyvében a mű eredeti szövegét is közli. (Mint egyik lábjegyzetében megjegyzi, a költeményt először a *Fővárosi Lapok* 1878. március 30-i számában ismertette röviden, majd az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1878. évi 5. füzetében részletesebben.) Heinrich behatóbb figyelmet szentel a balladák műfaji kérdésének is. (NÉMET BALLADÁK ÉS ROMÁNCZOK MAGYARÁZATA, H. G., Budapest, 1878. I., a 8. és kk. o.) Erre utal a német szöveg elé írt rövid bevezető vége is, amelyet szó szerint idézünk: „*E költemények voltaképpen nem balladák, hanem románczok, még pedig az akkor Németországban dívó értelemben: félig komoly, félig tréfás, illetőleg parodikus vagy travesztáló rimelések, minden költői érték nélkül. Ilyen ballada a Nicolay »Bánk-bánja« is, mely azért nem is költői becse, hanem csak hazai történetünkől merített tárgya miatt érdemli meg figyelmünket.*”

A mű fordítója minden iránta érzett elismerése és hálája ellenére sem osztja a jeles irodalomtudós lesújtó véleményét. Igaz, hogy a Bánk bán-legenda – amelynek leglényegibb motívumai először a KÉPES KRÓNIKÁ-ban találkoztak egymással, majd Antonio Bonfininál kerekedtek novellisztikus egészé, hogy az így kialakult történet aztán határainkon túl is széles körű érdeklődést keltsen – belőle is már a pusztta megjelenésével kivételes érdeklődést vált ki, úgy érzi, hogy ez esetben mégsem csupán erről van szó. Úgy érzi, hogy Heinrich Ni-

colaynak, ennek a vándorhajlamú német európainak személyes köze van ehhez az európai vándortémához, s földolgozása-
kor éppen nem fércművet, hanem egy, a

tartalom és forma harmonikus egységében fogant költeményt sikerült létrehoz-
nia a maga műfajában.

A fordító

„Már állig fegyverben hadunk,
s ma a Szentföldre indulunk,
szabaddá tenni végleg.
Szentatyánk engem helyezett
az egybegyűjtött seregek
élére fővezérnek.

Bánk bán, míg távol harcolok,
te védj a békét és jogot,
ne érje semmi szégyen!
A büntetésben légy kemény:
gazdag a tettes vagy szegény,
lakoljon, bárki légyen!

Hű kézbe' tudni így fogom
Magyarhont, drága birtokom,
és mélyen bízom abban,
nemes nőd nappal, éjszaka
társnője, hű tanácsnoka
lesz nőmnek változatlan.”

Így inti András nádorát,
majd Gertrudishoz mennek át,
kit ugyanerre oktat.
Lelkére kötve mind e szót,
átöleli a pirulót,
s a zászlók ellobognak.

Bánk bán és Hedvig, asszonya
számára szent volt óhaja
a jámbor, jó királynak.
Nem tűrtek semmi dáridót,
honszerte rend és béke volt:
uruk kedvébe jártak.

Ám a magára maradott
királyné kedve megfagyott,
nem enyhítette semmi.
Hiába kérte kedvesen
Hedvig: „Ó, áruld el nekem,
min tudnál jót nevetni?”

„András – szólt végre gyászosan –
nyolc teljes napja oda van,
s ki tudja, merre, meddig?
Érzem, csak úgy birom ki én,
ha itt van legkisebb öcsém,
a kedves, drága Henrik.

Ó, Hedvig, el se képzeled,
micsoda gyöngéd szeretet
fűz össze véle engem;
mi mindent meg nem tesz nekem,
amiben kedvemet lelem,
s hogy ezt mily rég esengem!

Andrást szívemből szeretem,
de Henrik mást jelent nekem:
bensőbbet, finomabbat.
Ó, bárcsak volna máris itt,
te se mondhatnád, azt ne hidd,
hogy nála szebb akadhat!”

Dicsérően szól akkor a
nádornak Hedvig asszonya
ártatlan óhajáról,
az meg örül, hogy örömet
szerezhet, meg az üzenet,
s jön az őrgróf Meránból.

S mily gyönyörűség jön veled!
Hogy’ tágul Gertrúd kebele!
„Ó kedves! Drága! Édes!...
Barátnóm, Henrik: úgy szeresd,
mint másik nőtestvéredet –
érezd, mit szívem érez!”

Mily feladat, mikor a nő
ily kedves, ily elbűvölő,
eleven, finom, elmés!
Az volt Henrik is, ámde benn
hiúság fészkelte, s esztelen
bujaság, hideg önzés.

A sok kis tréfás kézfogás,
ölelgetés meg annyi más
terhére lett a hölgynek,
mit is a nővér észrevett,
és sűrűn nehezményezett:
„Miért nem érted őt meg?”

Oly egyhangú az élet itt!
 Mért ne mulassunk egy kicsit
 így összezárva hárman?”
 S szólt Henrik: „Látom, nem tudod,
 hogy’ élnek más ily udvarok,
 mi játék s maszkabál van.” –

Csábítóbb alkalmat remélt,
 mely jobban szolgálná a célt,
 rá másképp közelítve.
 S nővére támogatta ezt,
 lakomát, táncot rendezett:
 öccsét el ne veszítse.

A fény, a könnyed öltözék
 mutatta még csak meg, mi szép
 e nő kis pírban égve! –
 Ahogyan siklott, szállt tova,
 ő maga volt a grácia,
 a kellem mintaképe.

Mint aki forró ként evett,
 oly tűz emészti Henriket,
 oly poklot rejt magában.
 S Hedvig? – No nézd csak: elszökött!
 Eltűnt a társaság mögött,
 egy kis mellékszobában.

Követi. Ajtót kulcsra zár,
 s mire eszmélne, falja már,
 szorítja, húzza, vonja.
 Nincs tréfa, nincs testvéri csók,
 csak szenvedély, csak durva bók –
 az álarc félredobva.

Méltóság hatja át a nőt,
 eltaszítja a vakmerőt,
 s rászól, hogy nyisson ajtót.
 Az csúszva-mászva szót fogad:
 maga a bánat, bűntudat,
 s lábához hull azonmód.

Ő megvető tekintetet
 vet rá, a termen átsiet,
 s midőn faggatja Gertrúd,
 csupán egy kéréssel felel:
 engedje egy időre el –
 beteg, s szolgálni nem tud.

Hallgat Henrik, a tettes is:
véli – bár benne kötve hisz –,
hogy láz az ok vagy köszvény.
De nem túl fontos az egész,
kényeskedés csak, színlelés:
vissza fog jönni önként.

„Talán ravasz kis női csel,
hívás: kövessem, hogyha kell,
ne féljek fölkeresni.” –
Nem félt, de nem ment semmire,
a házba nem engedte be
két hét múltán se senki.

Ez végképp feltűzelte őt,
az önkényest, a vakmerőt,
azért is győzni vágyott:
hitetni kezdte, búskomor,
nem érzi jól magát sehol,
féli a napvilágot.

Elszáll a báli hangulat,
hallgat az udvar, nem mulat,
oda a kedve nyomban.
De a királyné nem pihen:
„Mi történt, drága Henrikem?
Áruld el, mi bajod van!”

Ám az egy szóval sem felel:
nővérét ily mód tölti el
kínzó kíváncsisággal.
„Mért nem szólsz s mondod el, mi fáj?
Vagy nem vagy lelkem mása már?
Mért gyilkolsz hallgatással?”

Csak nagy sokára éri el,
hogy szóljon végre, s tárja fel
okát a néma kínknak:
„Nem gyógyul meg az én bajom,
amíg őt meg nem kaphatom:
Hedviget – az segít csak.”

„Jaj, Szent István bocsássa meg!
Mít beszélsz? Hogyan képzeled?
Hedvignek ott a férje!
Bűnre csábítnád? – Higgy nekem,
én közelebből ismerem:
másnak ott nincs esélye.”

„Szóval, mondjak le róla, mi?
Hát már tőled se hallani
mást, mint ily ósdi szokat?
Itt még vallják a tévhitet,
hogy Isten lajstromot vezet:
ki kivel csókolózhat?

Papokról meg egy szót se szólj,
az mind-mind hűségéről papol,
s prédálja azt, ki ráunt.
A népre rótt törvény pedig
mireánk nem vonatkozik,
annak fölötte állunk.

Ó, hogy mily rosszul ismered,
nővérekém, önnön nemedet! –
Lennénk csak összezárva,
tudom, nem hívna őrt, segélyt:
hálát rebegne mindenért,
ami ott várt reája!”

Nővére véleménye más:
„Durva, veszélyes támadás
lenne erénye ellen.”
De ő keserűn visszavág:
„Ez a nővéri hála hát!
Így becsülsz meg te engem!

»Lelkemnek mása«! – Szép szöveg!
Ne szólj! – Te gyűlölsz engemet,
ostoba, hű öcsédet!
Nem baj, nem tart már túl soká:
elmegek innét máshová –
segít e tőr tenéked.”

Szájára nyomja az kezét:
„Megőrültél? Az Istenért!
Magadra tört emelnél?!
Szólj, drága Henrik, mit tegyek?
Minden úgy lesz, mint rendeled.
Nincs főbb parancsom ennél.”

„Ah, Gertrúd, hadd csókoljalak!
Most látom én csak, hogy ki vagy,
honnan emelsz ki engem!
És hova juttatsz! – Ó, egek,
ha van még ily nővér csak egy,
itt sújtsatok le menten!”

S ontja a forró csókokat
nénje szemére, mintha csak
eszét vesztette volna,
s az szó nélkül hallgatja meg,
célra miféle csel vezet,
s mi lesz majd benne dolga.

És Henrik beteget jelent:
nem látni őt se lent, se fent:
magára hagyva, távol
sóhajtozik, nyög fekhelyén,
hová alig jut csöppnyi fény
a kinti napvilágból.

S megy a királyné: „Hedvigem!
Rohanj hamar! Ó, jaj nekem,
a végét járja Henrik!
Hiába hívtam papot,
tőled vár bűnbocsánatot.
Nem kér ő már, csak ennyit!”

Szent kötelesség ez, melyet
elutasítani nem lehet –
rohan a palotába.
Amaz vezérli lépteit,
majd ajtót nyitva eltűnik,
mihelyt reteszre zárta.

Menekülj is, de szét ne nézz,
ott, hol megáll a szív, az ész,
hazug királyi dáma!
Mi ez a lárma, borzalom?
Nyílik az ajtó, s – ó, iszony! –
kíront a dúlt, az árva.

Ruháit nem gombolta be:
„Szakadj le, ég, s te föld vele!
Temess el, tenger, engem!!...
Ó, mily retentő, Bánk, szemed!
Hol leljek én most menhelyet,
ocsmányan, elveszetten?”

A napot így vészelte át,
várva a csöndes éjszakát,
s némán zuhant az ágyba.
Magára akkor ébredett
újra, midőn ráérezett
a gyöngéd férji vágyra.

„Eressz el, Bánk! Nem asszonyod,
bemocskolt kapcarongy vagyok!
Ne méltass szerelemre!
Henrik prédája lettem én,
mert nénje hálót szőtt körém:
hadd teljék öccse kedve!

Azt mondta róla, félhalott!
Becsalt hozzá, és ott hagyott,
a gazzal összezárva!
Ki hogy fektéből felszökött,
máris ott állt az ágy mögött
két rothadt cimborája...

Azok lefogtak engem, és...
elfojtja szóm a szenvedés:
beszéljenek a könnyek! –
Megöltem volna már magam,
ha nem tudnám, hogy tiltva van
eképp keresni enyhet.

De téged nem köt ily szabály:
a bűn az büntetésre vár,
szolgálj példával immár!
Ne irgalmazz! – A kard, kötél
semmi annak, ki így remél
jobbat a földi kínnál.”

A nádor dühtől ég belül,
de féken tartja emberül,
s hangja nyugodtnak tűnik:
„Nyugodj meg, kedves! – Sorscsapás,
miben részed volt, semmi más:
nem a tiéd a bűn itt.

Szíved nem érte semmi szenny,
s szerelmemet se sérelem,
nem rád sújt majd a törvény.
E gatzett – érzem már s tudom –
minket még inkább összefon:
úgy zárom ezt a pört én.”

Azonnal indulnia kell,
másképp a tettes elszelel,
tökéli el magában,
de hasztalan rohan, siet:
már megszöktette Henriket
a nénje, álruhában.

„A trón ezt el nem t rheti!
B nt rsa: halál jár neki! –
a nádor kardvas t l!” ...
Ismét a palotába megy,
s kezében tart egy levelet
királya táborából.

Gertr dnak rögtön feltűnik,
s kérdi a nádort: „Mi ez itt?
Mi h r Palesztinába?”
„Bizáncot szállta meg a had,
s ott várja m g a társakat,
kiket ígért a pápa.

Bizalmasabb h rt is hozok,
mit el csak néked mondhatok,
de itt nincs módom arra.” –
H ts bb szobába vezeti
akkor a hölgy, mert hisz neki,
megcsalja nagy nyugalma.

S ott, hol szolgák már nem lesik,
sorolni kezdi bűneit,
mindent szemébe v g az:
„Becs letre ennyit adsz?
Tudod te, kikkel j tszogsz?
Itt van reá a válasz!”

– mondja, s lesújt, majd r t vas t
felny jtva megy a termen  t,
s fennszóval h r l adja,
mit tettek véle, s mit felelt.
Nem állja útját senki, mert
oly igaz indulatja.

Hazasiet, s parancsot ad,
hozzanak néki gyors lovat,
annak nyergébe pattan
– fogy útja, érzi, fogyva fogy –,
s Bizáncba érve, látja, hogy
ura még mindig ott van.

Elébe l p. – „Bánk bán! Te itt?!”
S   ekképp kezdi szavait:
„Fels g! Te távozóban
azt parancsoltad, hogy kemény
legyek, hol b nt találok  n,
s azt b rkin megtoroljam. –

Engem ért súlyos sérelem,
s nádre sújtott le fegyverem,
ki nőmet kényre-kedvre
kiszolgáltatta öccsinek:
hadd rontsa, hadd gyalázza meg,
erkölcsét sárba vetve!

Én gyáva gyilkos nem vagyok,
bírák elől el nem futok:
te vagy az, te ítélj meg!
De, kérlek, jövődödre nézz,
mert amint rólam most ítélsz,
rólad is úgy ítélnek.”

Hallgatja némán a király,
hagyja beszélni, bárha fáj –
magába fojtja könnyét.
Majd szól: „Most nem ítélnék,
mivel, hogy mindez mint esett,
nincs mód átlátnom innét.

Gertrúd halálát gyászolom,
de sem harag, sem fájdalom
nem szólhat közbe itten.
S mert győzelemre Ő segél,
nem mindegy, rólam mint ítél
igaz bírák, az Isten.

Ezért most hazaküldelek:
lásd el tovább is tisztedet
híven szolgálva engem,
míg én is haza nem jutok,
és tiszta fejjel nem tudok
dönteni ott ügyedben.”

A nádor hazasiete,
míg Andrást Ciprus szigete,
majd Akko öble várta;
legyőzte ott a mór hadat,
s még négy hónapon át maradt
szentföldi táborába’.

Ó, hányszor látta véresen
– mind álmában, mind éberen –
nejét ott, s újra ifjan! –
nádora kegyetlen vasát,
majd hűségét és igazát
s Hedviget tébolyultan!...

Már országában a király,
bírói szék a trónja már,
tanúk előtte rendben...
Meránba is megy üzenet,
mely felszólítja Henriket,
titkolni mit se merjen!

Fölösleges az intelem:
mesél az, léhán, dölyfösen,
bár szánja nénje sorsát:
„A nádort, ki egy csókomért
ontott ki fejedelmi vért,
végre bakónak add át!”

Nem áll ily kedvezőn ügye:
Hedvig jön, és a vád vele –
„Megérdemelte Gertrúd!”
Henrikre átka záporát
zokogja s bosszuért kiált:
„Mért, hogy pokolra nem jut?!”

S jó Bánk: „Itt nem a férj ítelt,
s nem bosszú ontatott ki vért,
a jog sérelme örvén,
itt gaztettet követtek el,
s azt súlyosan büntetni kell:
halállal! – szól a törvény.

Terád várt volna ez a tett,
ha nincs, ki helyetted fizet,
s kiment egy kardcsapással. –
Nemesként halt így nőd, uram,
s titkoltan, nem nyilvánosan,
hóhérnak bárdja által.”

Felkél trónjáról a király,
s a nép halotti csöndben áll,
ítéletére várván.
És ím, a régen várt szavak
nagylelkűségre vallanak:
„Helyesen tette Bánk bán.”

Gábor György

KINEK A TÖRTÉNELME?

„jeder Name der Geschichte ist eigentlich das Ich”
– „A történelem minden neve alapjában véve az én”
(Friedrich Nietzsche)

„az »én« az emlékezet és az akarat, a múlt és a jövő összegét jelenti.”
(Ahád Háám)

A kivégzések – miként a különböző vallási kultúrák – egymástól eltérő formai jegyei és jellegzetességei a szimbolizáció révén lényegi sajátosságokat, saját valóságuknak legmélyebb rétegeit kínálják a gondos megfigyelő számára. A Talmud AVODA ZARA traktátusának egyik helye Rabbi Chánina ben Tradjon kegyetlen halálbüntetésének részletes történetéről számol be. A megszálló rómaiak – a „gonosz uralom”¹ – a 135-ös Hadrianus-féle zsidóüldözés (smád) során² önnön kifogyhatatlanul gazdag fantáziájukat is jócskán felülmúlva, a tanítói tevékenységét a tilalom ellenére³ továbbfolytató bölcsőt a tóratekerccsel gondosan körültekerték, nagy szakértelemről és előrelátásról tanúskodván, vízbe mártott gyapjúrongyot helyeztek a szívére, avégett, hogy minél tovább bírja a szenvedést, majd meggyújtották a rabbi testét. Rabbi Chánina ben Tradjon irtóztos szenvedések közepette – arra a kérdésre, hogy „Mester, most mit látsz?” – ezeket a szavakat intézte tanítványaihoz: „*íme, a pergamen elég, ám a betűk magasan szárnyalnak*”.⁴

Az élet és a halál mezsgyéjén elmondott utolsó mondatoknak – a történelem során számtalanszor – rendkívüli súlyuk volt, afféle kódolt üzeneteknek számítottak, amelyeket fel kellett jegyezni, tovább kellett örökíteni, hogy a későbbiekben legendává váljanak, s mítoszok fonódhassanak köréjük. Rabbi Chánina ben Tradjon válasza félelmetes pontosságával válik felettébb döbbenetessé. Egy pillanatra kíséreljük meg elképzelni az iszonyatos jelenetet. A sokféle kivégzési módban mesteri jártasságra szert tett rómaiak éppen újítanak, s innovációs kedvük – minden bizonnyal az elborzasztás szándékával – a legszentebb zsidó hagyomány világát veszi célba. A könyvekből rakott máglyák mellett melegedő mindenkori tűzmesterek hitéhez hasonlóan a rómaiak számára sem jelentett egyebet a lángokba boruló széfer TÓRA, mint egy eltérő hagyomány és múlt „végképp eltörlése” vagy legalábbis szimbolikus megsemmisítése. Legfőbb le-

¹ BERAKHOT, 61b.

² Az üldözésekről sok más forrás is beszámol. Lásd – egyebek között – MISNA SABBAT, XIX, 1; TOSZEFTA BERAKHOT, II, 14 stb. Hadrianusnak a zsidók ellen foganatosított rendeletére utal például a BERAKHOT, 61b; SABBAT, 130a; GITIN, 64a; SZANHEDRIN, 14a; HULLIN, 101b. Ehhez pogány forrás: HISTORIA AUGUSTA, HADRIANUS, XIV, 2. „*Moverunt ea tempestate et Iudaei bellum quod vetabantur mutilare genitalia.*” („Abban az időben történt az is, hogy a zsidók háborút kezdtek, mivel a körülmétkedést megtiltották nekik.” In: HISTORIA AUGUSTA. Budapest, 1968. 40. Fordította Terényi István.) L. ehhez: P. Schäfer: DER BAR KOKHBA AUFSTAND. STUDIEN ZUM ZWEITEN JÜDISCHEN KRIEG GEGEN ROM. Tübingen, 1984. 223–224.

³ A TÓRA tanításának tiltását l. még: TOSZEFTA SZOTA, XV, 10; MIDRÁS ZSOLT., 13, 3; GENESIS RABBA, 82, 8; TAANITH, 18a; ROS HA-SANA, 19a.

⁴ AVODA ZARA, 18a.

téteményesének, értőjének és tanítójának, a „Tóra szerelmes vőlegényének”, a Messternek az elpusztítása pedig a halál látványához megannyi cirkuszi és amfiteátrumi mulatságon, gladiátorok haláltusájának szemet gyönyörködtető pillanataiban vagy a császári önkény mindennapos megnyilvánulásai során hozzáedződött római léleknek csupán a sztoikusok által többször is leírt teljes megsemmisülés orcusi birodalmába való átsegítésével vált egyenlővé, ahol a továbbiakban legfeljebb mint nyugtot sosem lelő *lemur* fog bolyongani az idők végezetéig.

Rabbi Chánina ben Tradjon válaszában első része, amely az égő pergamen képéről számol be, tehát a rómaiak előtt megnyílt látvány (és látványosság) felől tárja elénk az eseményt, a gyűlölt és tiltott iromány megsemmisülése feletti elégedettség érzetét idézi fel, ám feleletének második része, amely a betűk magas szárnyalására vonatkozik, már egészen különböző dimenzióban láttatja a történetet. Efelől nézve a zsidóság számára a széfer TÓRA közvetlenül Isten szavához (dábár) kapcsolódik, a kimondott ígéhez (dibbér), az égi hanghoz (bat kól), amely ennél fogva az isteni szentség része, preegzisztens, azaz örök, s amely – miként Scholem írja – „a Szinaj-hegyről szól a hangzás mérhetetlen gazdagságával”.⁵ A zsidó hagyomány saját mitikus múltjában nem tudott olyan „aranykorról”, amelyben nem léteztek volna feliratok („*nec verba minantia fixo aere legebantur*”),⁶ ugyanis az írásvetést nem emberi találmánynak tekinti, hanem ama tíz csoda egyikének, amely szombat előestéjén teremtett. Jesája gyönyörű és meglepő metaforája nem véletlenül köti össze az égboltozat és a könyvtekercs két fogalmát, és létesít azonosított és azonosító között örök kapcsolatot, midőn így ír: „*Az ég összegöngyölgődik, mint a könyv.*”⁷ Azaz a rómaiak joggal érzékelték úgy, hogy a betűkkel teleírt pergamen az enyészet martalékává válik és megsemmisül, ám ezzel szemben a zsidók joggal *hihették* (sőt tudhatták!), hogy a kóser állat bőréből készített, különleges tintával megírt tekercs – maga az isteni kinyilatkoztatás – elpusztíthatatlan. Isten egykor a kezdeti úrben helyezte el a nevét, melynek első betűjéből fényként és tűzként áramlott ki a héber ábécé. A betűk tehát épségben megmaradtak, s visszazálltak oda, ahol – miként ez a ZÓHÁR-ban olvasható – „*kétezer évvel a világ teremtése előtt el voltak rejtve, és a Szent, áldassék, nézte azokat és gyönyörködött bennük*”,⁸ s ahol – egy talmudi beszámoló szerint – Mózes láthatta, amint a Szent „*koronákat font a betűk fölé*”, hogy számos nemzedék múlva ezekről a koronákról sok-sok előadást tartsanak majd.⁹

A „vajon az eseményeket az érzékszerveikkel tapasztaló rómaiaknak vagy a hitükkel megélt zsidóknak volt-e igazuk?” kérdés kognitív értelmetlenségét csupán egy, az önön illetékességi területét egészen máshol kijelölt világból érkező felelet oldhatná föl és verifikálhatná végérvényesen. Ámde a terra incognita e világi hallgatása, az *ólám hábá* eljövendő világának végső időkre tartogatott válasza, valamennyi üdvtörténeti perspektíva, amely minden igaz zsidó és minden igaz nem zsidó (*haszidé ummot háolám*) előtt egyaránt nyitva áll, s amely mindannyiuk számára az eljövendő világban fenntartott helyeket, a Sekhina ragyogó fényét, az Örökkévaló megismerésének a teljességét,¹⁰ továbbá azokat a kilátásokat jeleníti meg, ahol immár nem lesz többé sem evés,

⁵ G. Scholem: KINYILATKOZTATÁS ÉS HAGYOMÁNY MINT VALLÁSI KATEGÓRIÁK A ZSIDÓSÁGBAN. In: uő: A KABBALA HELYE AZ EURÓPAI SZELLEMTÖRTÉNETBEN. I. Budapest, 1995. 46. Fordította Bendl Júlia.

⁶ „*felszegezett érc bász szót nem mutatott*”, in: Ovidius: ÁTVÁLTOZÁSOK, I, 91–92. Budapest, 1975. 10. Fordította Devecseri Gábor.

⁷ JESÁJA, 34, 4.

⁸ ZÓHÁR, I, 2b.

⁹ MENÁCHOT, 29b.

¹⁰ „*megett az Ország az Örökkévaló megismerésével, mint vizekkel, melyek a tengert borítják*”. (JESÁJA, 11, 9.)

sem ivás, nem lesz utódnemzés és üzleti tevékenység, sem féltékenység, sem gyűlölet, sem versengés, ahol „együtt lakozik a farkas a báránnyal”,¹¹ nos, ez a világ nem eliminálhatja azt a keskeny, ámde göröngyös ösvényt, amelyen tapodni kell, hogy végül a fenti világba bebocsáttatást nyerjen a vándor, az *ólám házeh* e világát, melyet akár történelemnek is nevezhetünk.

Márai naplójának egy helyén az alábbi bejegyzést olvashatjuk: „*A flamandok... soha nem mulasztották el, hogy a kép nagy cselekménye, az előtérben mimeskedő Máriák, vének, szüzek, hősök mögé odafessenek a háttér egyik gyalogösvényére két poroszkáló, miniatűr alakot, akik szaporán fecsegve baktatnak a Nagy Cselekmény mögött ismeretlen úti és életcéljaik felé, egy híd irányában... Ezek a kis alakok: a művész személyes ismerősei. Ők az »örök nép«; érettük történik a Nagy Cselekmény.*”¹²

Ámde vajon mennyi gyalogösvényen vezet az út, hány „Nagy Cselekmény” létezik? Voltaképpen kik bandukolnak ezeken az utakon, s mindazokban, akik közvetlen közelből szemlélhetik a tájat, hányfajta kép él ugyanarról a környezetről? S vajon hányféle történelmet írunk, mennyi olvasata és értelmezése van annak a „kollektív időutazásnak”, amelynek végső célja – a hitben élő ember számára – az örökkévalóság időn kívüli végállomása?

Az egyházi és vallási körökben csekély népszerűségnek örvendő deista Voltaire, aki a történetfilozófia (philosophie de l’histoire) kategóriájának bevezetésével párhuzamosan alkalmazta a világtörténet (l’histoire universelle) fogalmát – elgondolkodtató, hogy a világirodalom (Weltliteratur) kifejezést a panteista Goethe alkotta meg –, nos, Voltaire, miközben fennhirdette, hogy egy-egy nemzet története aligha írható meg a többi nemzet története nélkül, eközben válasz nélkül hagyta azt, hogy mit is értsünk pontosan világtörténelmen. A világtörténelem netán egy felettes logika mentén kibontakozó egyetemes, transzcendens értelemnek az üdvtörténeti végcél felé nyújtózó eszkatologikus irányultsága lenne, melynek hiten alapuló és abban gyökerező vizsgálatát legitimálja maga a történetfilozófia? Esetleg egy belső, immanens erő szakadatlan manifesztációja? Vagy inkább egészen egyszerűen az egyes nemzeti történelmek matematikai összessége adná ki a világtörténelem összecszerű végeredményét? S ha csupán csak ez utóbbiról van szó, vajon mely tételek tekintendők összeadandónak?

Pedig ha megidézzük a pogány világ, a zsidóság és a kereszténység első krónikásait, valamennyiüknél annak eltökélt szándékát érzékelhetjük, hogy az eseményeket, a dolgok történetét úgy adják vissza, ahogy azok „valóban megestek”. A történetírás atyjaként tisztelt Hérodotosz, tehát az, aki a legendaírást történelemtudománnyá alakította,¹³ kutatási eredményeinek legfőbb célkitűzését abban jelölte meg, hogy „*az emberek között megesett dolgok az idők folyamán feledésbe ne merüljenek, s ne vesszen el nyomtalanul azoknak a nagy és csodálatra méltó cselekedeteknek az emléke, amelyeket részben a hellének, részben a barbárok vittek véghez.*”¹⁴ Josephus Flavius, a zsidók háborújának történetírója, az eseményeket csak hallomásból ismerők hazug állításaival és mendemondáival, a tények közönséges meghamisítóival szemben vállalkozott művének elkészítésére. Én – így Josephus –, „*aki a háború elején magam is harcoltam a rómaiak ellen, később pedig kénytelenségből az események szemtanúja voltam, elhatároztam, hogy... megírom ennek a háborúnak a történetét... olyan emberek számára, akik az igazságot szeretik... azért, hogy azoknak, akik a*

¹¹ JESÁJA, 11, 6.

¹² Márai Sándor: NAPLÓ, 1945–1957. Budapest, 1990. 93.

¹³ Vö. R. G. Collingwood: A TÖRTÉNELEM ESZMÉJE. Budapest, 1987. 68. Fordította Orthmayr Imre.

¹⁴ Hérodotosz: A GÖRÖG–PERZSA HÁBORÚ, I, 1. Budapest, 1989. 5. Fordította Muraközy Gyula.

tényállást ismerik, és szentanúi voltak a háborúnak, semmi okuk se legyen kifogásra és szemrehányásra”.¹⁵ S a Jézus-esemény egyik első, szándéka szerint bevallottan a történeti hiteliséget is szem előtt tartó krónikása, Lukács evangélista is hasonló buzgalommal fog neki munkájának: „Mivel már sokan megkísérelték, hogy a körünkben lejártszódott eseményeket leírják, úgy, ahogy ránk maradt azoktól, akik kezdettől fogva szentanúi és szolgálói voltak az isteni szónak, jónak láttam én is, hogy elejétől kezdve mindennek szorgalmasan utánajárjak, és sorban leírjak... mindent.”¹⁶

Ha tehát a történetírás a megtörtént események (res gestae) kikutatására és feltárására vállalkozik (historia rerum gestarum), első pillantásra könnyen úgy tűnhet, hogy ettől kezdve csakis a történész szorgalmán, buzgalmán és alaposságán múlik, mennyit képes összegyűjteni a múltbéli események sorából, azaz munkája mennyire lesz teljes és valóságos. Ámde az események valóban csak „egyféleképpen” történnek, történhetnek meg? Természetesen nem. Éppen a történelem lehetséges sokféle olvasata és kommentárjainak végtelen füzére teremti meg az eltérő vallási (nemzeti, politikai stb.) hagyományok rendszerét, s a hagyományokká „összeszerkesztett” különböző olvasókönyvek a történelem más és más elemeiből és részleteiből építkezve, saját hangsúlyaikat máshová helyezve alkotják a maguk önálló, nagyrészt lezárt, kisebb részben még folytatásra váró fejezeteit. Az eseményeknek már a pusztá regisztrációja is különbözik: a hagyomány saját sűrű szövésű hálóján át minden esetben megszűri a történeteket, majd az átrostált és szelektált nyersanyagot az értelmezés hermeneutikai és exegetikai módszereivel önnön képére és hasonlatosságára formálja. A múltra referáló terminusok mindig a hagyomány láncolatának jelenéből születnek, a história az adott szinkronián mint sejtelmes fátylon keresztül látta meg elmúlt, tehát ontikusan már nem létező romvidékét.

Ha a további zsidó történelem és önfelfogás számára meghatározó eseményt, a rómaiak ellen indított ún. „70-es háborút” tartjuk szem előtt, Josephus Flavius ezzel kapcsolatos megállapítását, miszerint „nemcsak korunk, hanem az egész történelem egyik legjelentősebb háborúja volt”,¹⁷ érthetőnek, jogosnak, sőt akár zseniálisnak is nevezhetjük. Ám amit a zsidóság saját kultikus központja, a Második Templom pusztulása következményeként „világtörténelmi” rangú és jelentőségű fordulatként érzékelt, az a háborút viselő másik fél számára nem volt egyéb, mint afféle kötelező penzum, egyszerű ujjgyakorlat, a Közel-Kelet megbízhatatlan népei egyikének elkerülhetetlen megleckéztetése: a különféle lázadások gyakoriságára való tekintettel úgyszólván rutinfeladat, amely részben példás büntetésként, részben az el-eltévelyedésre mindig hajlamos többi kis állam számára elrettentő példázatként szolgált. A Tacitus soraiban hangot kapó római hegemonia és kultúrfőlény „az istenek előtt gyűlöletes”, „hazájukat megtagadó”, az „isteneiket megvető” s a „Caesarokat nem tisztelő” zsidóság leverésében egy, a „babonáságnak hódoló”, a „vallással szembeszegülő” s „világuralomra törő” nép szükséges megfenyítését érzékelt csupán.¹⁸ A római történeti és politikai álláspont értelmében a Római Birodalom „minden benne élő közös hazája” (*communis omnium patria*), ezért fennmaradása mindenki közös és jól felfogott érdeke. S minthogy „a provinciák a római nép

¹⁵ Josephus Flavius: A ZSIDÓ HÁBORÚ – Előszó. Budapest, 1964. 15 és 20. Fordította Révay József.

¹⁶ LUKÁCS, 1, 1–3.

¹⁷ Josephus Flavius: i. m. 15.

¹⁸ Vö. Tacitus: KORUNK TÖRTÉNETE, V, 3; 5; 13. In: TACITUS ÖSSZES MŰVEL, I. Budapest, 1970. 349; 350; 351; 356. Fordította Borzsák István.

birtokai” (*praedia populi Romani*), ezért a kis népeknek kijáró „baráti segélynyújtás” szofisztikáltan aljas, ám örök érvényű gátlástalanságával verték szét a zsidók földjét és fővárosát. Eközben Josephus Flavius Róma számára igyekezvén elfogadható magyarázatot találni a háború okáról, azt végül is egy szűk, fanatikus réteg erőszakos fellépésében, a zelóták dühödt „nacionalizmusában” s nem valamilyen népfelkelésben jelölte meg. Ha eltekintünk Josephus Flavius éles és merész kanyarokkal tarkított pályájától, mindenesetre elismerésre méltó az erőfeszítése, amellyel egyrészt saját népét igyekszik a kollektív vádak alól mentesíteni, másrészt viszont – a római hatalom iránti mélyeséges lojalitásával – a római politikát belátó, mértéktartásra törekvő szuverenitásként kísérli meg lefesteni, amelyre a zsidóságnak – mint minden más népnek – elemi módon szüksége van: „a rómaiak hatalma ellenállhatatlan... az egész világ urai... hozzájuk szegődött a szerencse és Isten... testileg, lelkileg és minden egyéb jó tulajdonságukban különbek... nálunk”,¹⁹ s végső lelkesedésében odáig jut, hogy Vespasianust már-már mint a régtől várt Messiást köszönti: „mert te, Caesar, nemcsak az én uram leszel, hanem a földnek, a tengernek és az egész emberiségnek ura”.²⁰

Persze Josephus Flaviust a császár iránti szolidaritása s elkötelezett udvari célkitűzései messze nem avatják az „átlagjudaizmus” szószólójává. De a háború történeti súlyát és szerepét illető későbbi zsidó és keresztény értelmezések is hatalmas, mondhatni lényegi különbségeket mutatnak fel.

A zsidóság számára Izrael legfőbb kultikus intézményének a pusztulása, a palesztinai autonómia megszűnte s a törvények ellehetetlenülése mint a lehetséges legnagyobb nemzeti katasztrófa tűnt fel, annak biztos jeleként, hogy az Örökkévaló elhagyta népét. Jeruzsálem füstölgő romjai a hit legfőbb alapjait perzselték meg, Isten jóságát s a népnek az Istentől rábízott feladatát. „A világ, amely érettiünk lett teremtve, fennáll. És mi, akikért teremtve lett mindez, elpusztultunk”²¹ – állapítja meg lemondó keserűséggel az apokaliptikus irodalom. A TALMUD a katasztrófa okait kutatva a nép morális és rituális vétkeit nevezi meg a tragikus események legfőbb előidézőjének.²² Ámde a tragikus jelen nem lehet más, mint egy új és boldog kornak s az eljövendő dicsőségnek a bevezetője: a katasztrófa ösztökélte a reményt, hiszen ahogy Krisztus halála sem csüggesztette el a tanítványokat, akként Jeruzsálem pusztulása sem csüggesztheti el a zsidóságot: itt is, ott is a feltámadás reménye élteti tovább a hitet. De Izrael spirituális népére addig is súlyos feladatok várnak, hiszen a szétszórattatásban, más népek között ő lesz „a nemzetek világossága”,²³ az Örökkévalótól rábízott feladat letéteményese és végrehajtója. „Vésd le, Jeruzsálem, szomorúságod és gyötrelmed ruháját, és öltsd magadra Isten dicsőségének szépségét. Vedd magadra Istentől üdvének köpenyét, tedd fejedre az Örökkévaló dicsőségének ékességét. Mert Isten az egész földön az ég alatt feltárja a te fényedet. Isten örökké fogja neved mellett hirdetni: üdv az igazságnak, üdv a jámborságnak. Serkenj fel, Jeruzsálem... Isten vezeti Izraelt fenséges fényében, igazságában és irtalmában.”²⁴

A keresztény történelemszemlélet a legkorábbi időktől kezdődően önnön üdvtörténeti sémájába és eszkatológiai doktrínájába illeszti a hetvenes évek eseményeit, s a pogány istenségek zászlói alatt felvonuló római seregek az Úr méltó büntetésének, a

¹⁹ Josephus Flavius: i. m. V, 9. 370.

²⁰ I. m. III, 8. 255.

²¹ BARUKH SZÍR APOKALIPSZISE, 14, 19.

²² Vö. TÁÁNIT, 29a; YOMA, 9a; BÁVÁ MECIA, 30b; SÁBBÁT, 119b.

²³ JESÁJA, 42, 6.

²⁴ BARUKH KÖNYVE, 5, 1–5.

gondviselő ítélkezésének közvetítőivé magasztosulnak. A keresztény szerzők azt hangsúlyozzák, hogy Izrael végzete, a város romba dőlése, az emberek legyilkolása, a zsidók szétszóródása jogos következménye volt annak, hogy a Megváltó elleni összeesküvéssel és keresztre feszítésével a zsidók elkövették az emberiség elleni legnagyobb bűnt és gyalázatot, s e miatt a jóvátehetetlen vétek miatt Izrael most méltó megtorlásban részesült. „Így érte végül is utol az isteni büntetés a zsidókat, akik kezet mertek vetni Krisztusra”²⁵ – írja Euszebiosz. A kereszténység beteljesedni látta Jézus jövendölését („Amikor majd látjátok a szent helyen az iszonyatos pusztulást...”),²⁶ a szent város többé nem a zsidók városa, a régi törvény a régi törvény népével pusztul el, s adja át helyét az egyháznak, az új szövetség új népének: „Úgy is kellett hát történnie, hogy a város, ahol Jézus kiszenvedett, a földdel váljék egyenlővé, a zsidók üldözöttekké legyenek, s az Isten immár másokat hívjon meg üdvözült kiválasztottságra.”²⁷

A rómaiak a hatalom ellen lázadó, a birodalmi egységet veszélyeztető távoli kis nép szükséges és példaértékű büntetésének láttatták az amúgy „birodalomtörténetileg” nem túl jelentős eseményt, a zsidók saját történelmük legnagyobb katasztrófájaként élték meg a drámai történéseket, amelyek azonban csupán elkerülhetetlen bevezetői egy eljövendő boldog kornak, s amelyek új szerepekkel ruházták fel a mostantól a népek között lakozó Izraelt, a kereszténység a régi szövetségre immár méltatlanná vált zsidóság jogos és végső büntetését, s önmagának, mint az új választottnak, Verus Israelnek a történeti és üdvtörténeti diadalát érzékelt az események menetében.

Kinek volt igaza? – ismételnénk meg újra a fentiekben egyszer már értelmetlennek bizonyult kérdést. Kinek a történelméről van szó, egyáltalán: hány történelem létezik egyetlen történésen belül? Az égi diadalív alatt vajon ki vonul majd át győztesként, ki ünnepeltetheti magát végső boldogságba dermedt triumfátorként? Vagy lehet, hogy az örökkévalósággá szilárdult világtörténelem mennyei diadalkapuján egyszerre hárman (sőt még többen) lépnek majd át: rendteremtő seregeinek élén az istenek békéjét szolgáló Titus, az öröktől és az Örökkévalótól kiszabott feladatát és a „hordozható hazát”, a TÓRÁ-t örök jelenében rendületlenül és legyőzhetetlenül cipelő Izrael s Isten üdvözítő akaratának egyetlen letéteményese, a testté lett Igére igent mondó Ecclesia?

Mindezt aligha tudhatjuk, ámde hisszük, hogy a fenti diadalívnek csak egy kapuja van, s nem három, négy vagy esetleg még több. Egy magasabb (transzcendens) nézőpontból tekintett egységes világtörténelem felőlünk nézve megannyi partikuláris történetből rakódik össze. Sokféle történelem van, s az egyes történelmek között – ne keressünk illúziókat – nincs átjárás. Az eltérő történetek nem komplementer történetek, nem egymásba átfolyó vagy valamiféle alaptörténetből gondos adagolás útján előállítható történelemkeverékek. A modernitás hiú reményeivel ellentétben nincs közös történelem, amelyet az információátadás és a kommunikációs sebesség abszolút történelmi jelene forrasztana egybe, hacsak nem infra- vagy metatörténelmi értelemben, ahol az idő nem a pillanatot objektív ideje csupán, hanem régmúlt időknek a szüntelen emlékezésben²⁸ s eljövendő időknek az állandó reményben való megjelenítése. Vallási

²⁵ Euszebiosz: HISZTORIA EKKLÉZIASZTIKÉ, II, 6, 8. In: EUSZEBIOSZ EGYHÁZTÖRTÉNETE. Budapest, 1983. 66. Fordította Baán István. Hasonlóképpen foglal állást Órigenész (CONTRA CELSUM, I, 47) és Tertullianus (ADVERSUS IUDAEOS, 13).

²⁶ MÁTÉ, 24, 15–16; MÁRK, 13, 14–15; LUKÁCS, 21, 20–21.

²⁷ Órigenész: CONTRA CELSUM, IV, 23.

²⁸ A zsidóság minden szombatot ezt teszi: zékher lemaaszé berésit (emlékezés a teremtés művére).

kompatibilitásról sem lehet szó, legfeljebb a legtágabb metafizikai értelemben, amelyben minden vallás az egyetlen Istent imádja, hiszen logikailag sem imádkozhat semmi egyebet. Egy az Isten, s tegyük hozzá sietve: maximum! A romantikus mezbe bűjtatott posztmodern érvelés a hit lényege iránt marad teljesen érzéketlen, amikor azt állítja, hogy a sokszorosan rétegződött és tagolt igazsághoz, az Igazsághoz sok különböző út vezethet el. A hívő ember nem választ tetszés szerinti útvonalat, hanem elindul azon, amelyet saját hagyományából és önfelfogásából – *hitéből* – következően az egyedüli célba érő útnak *tud*. Sokkal pontosabb és kifejezőbb, ha a vallásokat a végső igazságról való beszéd egymástól eltérő lexikájú és grammatikájú nyelveinek tekintjük. A vallásokra is igaz, ami a nyelvekre áll: tág értelemben vett kultúrafüggő tény, hogy az egyik nyelven el tudok mondani, képes vagyok kifejezni valamit, amit a másik nyelven nem, és megfordítva. A legkülönbözőbb vallási kultúrák is ennek a közös „összbeszédnek” a részei, különböző hozzájárulások a „*nyelveken szólás*” képességéhez. S ahogy az anyanyelv abszolút otthon és biztonságot jelent az azonos nyelveken szólók számára, a vallási „anyanyelv” egynyelvűsége is ugyanezt az érzetet keltheti.

De idegen nyelven beszélünk akkor, amikor a másik vallásáról szólnak: minden esetben az anyanyelvünkről fordítjuk le mások nyelvére a közlendőinket, s mások információit – hogy értelmezni tudjuk azokat – mindig a magunk nyelvére fordítjuk vissza. A tanult nyelveken folytatott dialógusok sohasem válhatnak a teljes és tökéletes megértés párbeszédeivé, hiszen minduntalan saját anyanyelvünkön – és csakis azon – vagyunk képesek gondolatainkat a legvilágosabban kifejezni. Ámde a tanult nyelvek közlekedést biztosítanak a nyelvek között, s ismeretük – még ha nem tökéletes is – megértést az eltérő kultúrák sűrűjében: annak képességét, hogy a másik hangképzését ne artikulálatlan üvöltésnek, hanem érzelmeket és gondolatokat megszólaltató tagolt ember beszédnek érzékeljük.

Tanuljunk nyelveket!

Halasi Zoltán

HÁRMASÚT

1. Memento

Anyád szoptat: milyen pongyolát visel?
 A szőnyeg mintája, amelyre a mérlegről esel.
 Ujjad cumizva fogod: hogy hívják azt a tárgyat?
 Melyik bútor felé araszolgatsz a bilivel?
 Mikor főlemel: a szaga apád hónaljának.

A bakancs: a fűzővel bajlódsz törökülésben.
 Ronccsá lőtt mentőautó, de melyik téren?
 Hol ettél először madártej?
 Miért rohan rád a brancs a bölcsödében?
 Mi a jeled?

Ki marad otthon veled? Himlőd van, rubeolád.
Mielőtt elviszi a rák, mit szív a nagyapád?
Egy képtől félsz: ágyad fölött, a hengerelt falon van.
Álom: lift menekít a föld alatt az óceánon át.
Elcseréltek valakivel: ez a rögeszme honnan?

2. Vitel

Visz falura, nagyszüleimhez,
dobálós, farmotoros Ikarusz,
az ablak szemét portenyér födi,
kórtermi hó, veritékfelhő, asztmás
kis hús- és rongybatyut, a busz
visz falura.

Szegedre visz később az úrias,
tágas büfékocsi, rántotta, kávé,
az akácсорok is alattvalók,
országnyi émely a gyomorban,
kisportolt gőg, az expressz
Szegedre visz.

A körúton Budáról Pestre,
tűzfoltos arcok, magukban beszélők,
tangóharmonikával bálaszőnyeg
cserél helyet, cserélődik a bűz is,
zörgő kocsi, éjféli hegedű sír,
visz a hatos.

Bicikli visz ki Erzsébet felé,
a Havannán dinnyepiramis,
erjedés, dongók, „Cső köcsög”
(falfirka), fű tövén injekcióstűk,
szülőterápiára (imába torkoll)
bicikli visz.

Csetlik-botlik a Szigony utcán,
újsághalmon, üvegtörmeléken,
óvszerfoszlányon, rosszlányokon át,
visz nyúló nyárban, tompa télben,
hepehupákon, szinte féltőn,
haza a láb.

3. Kérdések

Mi is a test? A test mivel beszélget?
Szerintem semmivel. Jeleket ad.
A test potens: örülhet avagy félhet.
A test a beteljesült akarat.

Nem lenni, nem is meghatározódni.
Ilyesmire csak a lélek való.
Hogy közben sülne is, akár a flódni,
vagy éppen elégnie volna jó?

Ki tehet kedvükre? Ki hozza össze
ezt a két végzetesen idegent?
Mikor melyiknek int? „No, bújssz-e, jössz-e?”
És hol ebben a káoszban a rend?

Bán Zoltán András

HÖLGYSZONÁTA (I)

1. Előjáték Párizsban – Lob der Frauen

Ha jól tudom, úgy kezdődött, hogy Jean-Paul, Marina férje pár napos bretagne-i tartózkodása után belépett a párizsi Marais negyedben található háromszobás lakásukba. Langyos, késő tavaszi nap. Kedd. Jean-Paul éhes volt és fáradt. De mindeneke előtt szomjas, gondolom. Valószínűleg fél kettőre járt. Szerintem kedden. Mindamellet lehetőséges, hogy mégis hétfő volt. A nagy, négyszobás lakás üres volt, ennyi látszik bizonyosnak. És talán ez is: levelet talált a konyhaasztalon, mellette videokazetta hevert. A levél, bár én magam sosem láttam, valahogy így szólt: „Ezt nézd meg! Csókok és ölelés: M.” Ha jól sejtem, az M. ezúttal nem azt jelentette, hogy „Marina”, hanem azt, hogy „Mouchette”. Legyeckse. Ez kedves, gondolom. Úgy képzelem, szerették becézgetni egymást ez a Marina meg ez a Jean-Paul. És szerettek még sok minden mást is csinálni együtt. Ha jól sejtem, nyolc éve voltak házasok. Ám ez a legkevésbé sem törté le pajkoskodó kedvüket. A legkevésbé sem. Mert igaz van a Filozófusnak, aki szerint a házasságban is létezik esztétikai mozzanat, és a házasság maga egy esztétikai hangábra. (*Einheits-Klänge.*)

Jean-Paul nyilván nem sietett (már máskor is üzent így Marina), mindamellet, feltelezem, meglepődött kissé, mindeneke előtt azon, hogy a felesége nincs otthon; kivett egy doboz sört a hűtőből, magához vette a kazettát, elindult a hálósobába, még útközben felszakította a doboz fémmzárját, az ajtóban megállt, nagyot húzott a sörből, aztán feltehetően odaült az ágyra, meglazította nyakkendőjét, lerúgta cipőjét, és a távirányítóval bekapcsolta a gépet. (Lehetséges, hogy előbb behúzta a függönyt? És ha

most azt írom, hogy behúzta, akkor be is húzta, valóban? Nem tudom; a Filozófus szerint az Ész önhibáján kívül kerül ebbe a zavarba. Egyébként is: ezt a szöveget mondhatni diktálják, így aztán nem tehetek ellene semmit. Erőt vett rajtam az íráskényszerrel együtt járó gondolkodáskényszer.)

A képernyőn hamarosan megjelent Marina. A hálószoba széles ágyán ült, azon, amelyen most Jean-Paul. Fekete selyemköpenyt viselt, megvillant vörösesszőke csikófrizurája. Úgy képelem, hogy kikandikált a melle. Franciául beszélt, persze némi orosz melléközöngével, hisz orosz származék volt, mégpedig pétervári, ha jól hallom a fejemben. Valami ilyesmit mondott: „Édes, sürgősen el kell utaznom Bécsbe, talán emlékszel, hogy szó volt egy koncertről a lányokkal, na most váratlanul kiderült, hogy mégis megtartják. A Minoritenkirchében, azt hiszem, van egy ilyen templom. De hát te jól ismered Bécsset. Három napig maradok. Talán négyig. Még ne kapsold ki!” Azal elmosolyodott, és egy hirtelen vállmozdulattal a földre engedte köpenyét. Meztelen volt. Rámosolygott Jean-Paulra. Vagy arra, aki a képernyő előtt ült. Vagy arra, aki a kamerát kezelte. Vagy mindkettőjükre. De – feltehetően – senki nem volt a kamera mögött; gondolom, Jean-Paul úgy gondolta, hogy Marina maga készíthette a felvételt.

Meztelen volt.

Még ne kapsold ki!

Hátradólt az ágyon, széttárta a combját. Gondolom, Jean-Paul a jól ismert dús, vörösesszőke szőrzet között meglátta Marina ugyancsak jól ismert és imádott, lilásan fénylő szeméremajkát. Vagyis a pináját. A pináját. Marina, így képelem magam elé, benyúlt a lába közé, végigsimította csiklóját. Főlegyenesedett, keble szinte belelógott a mereven álló kamerába. Meglibbentette csikófrizuráját. Most négykézlábra állt – ezt diktálja a képzelet. „Még ne kapsold ki...” Lihegett, csakis így tudom elképzelni. Ujjai táncoltak a lába között. (*Vergnügungszug.*) Végigsimította a keblét. Mert miként egyik esettanulmányában a Filozófus írja: a nő egész létezését, a házastársi együttélést költői varázs szötte át. Most elképzelem, hogy előbukkan a nyelve, a segge az égnek mered, látom magam előtt, ahogy hörög, teste hullámszik, vadul rázza a fenekét, fejt hátraveti. Aztán görcsbe ránduló hasfallal elévez. Hanyatt dől, megpihen kissé, belemosolyog a kamerába, feláll, és kimegy a képből. Néhány másodpercig még látszott az üres ágyon teste lenyomata.

A képernyő mákosan zúgott. Úgy képelem, Jean-Paul kissé dermedten ült ekkor, talán kiszáradt a torka. Tetszett neki Marina játéka, bámulatosnak találta ezt az ötletet. Úgy képelem, már sok mindent átéltek együtt, de ez most valami új volt, hihetetlenül izgató. (*Man lebt nur einmal!*) Jean-Paul valószínűleg nem ismerte a Filozófus meghatározását a Vágyról, amelynek az a sajátossága, hogy akaratunk, amellyel valami jót akarunk elérni, az agy szellemeit hirtelen a test olyan részei felé küldi, amelyek az e hatás eléréséhez szükséges cselekedetek szolgálatára lehetnek; különösen a szív és ama részek felé, amelyek a szívnek a legtöbb vért szállítják, annak érdekében, hogy ez a szokásosnál nagyobb mennyiségben jutva vérhez, nagyobb mennyiségű szellemet küldjön az agyba, azért, hogy a szellemek innen eljussanak valamennyi olyan érzékszervbe és izomba, amelyek felhasználhatók annak elérésére, amire vágyunk. Ha Jean-Paul nem tudott is a Filozófus e nézeteiről, akkor is tapasztalhatta, hogy hirtelen különösen sok vér áramlik, bár nem a szívébe, hanem egy másik testrészébe. Csodálatos feleségem. Valószínűleg hátradólt az ágyon. Egyik kezében a sör, a másikban a füstölő cigaretta.

Beszűrődött az utcazaj. Veréblefety.

Kifújta a füstöt.

Eltelt néhány perc, gondolom. Aztán elnyomta a cigarettát, és vetkőzni kezdett. Meztelenül surrant a takaró alá. A lepedőn még érezni vélte imádott felesége bőrének illatát. Szimatolt. Ott volt az illat, úgy képzelte. Édes illat, Marina-pára. A távkapcsolóval visszacsévelte a kazettát. Párnát gyúrt a feje alá – ezt a képet így gondolom el. Ismét ott táncoltak előtte Marina keblei. Zilált hajzata. Ismét négykézlábra állt. Nem lehetett betelni a képpel. Jean-Paul figyelt, ám ezúttal jobban, mint először. Volt rá oka, ha jól sejtem. Már elsőre úgy tűnt neki, hogy a kamera néha elmozdult, persze csak enyhén, alig észrevehetően – gondolom, így gondolta Jean-Paul. Márpedig, ha a felvétel ideje alatt állványon állt, azon, amelyik most is ott terpeszkedett az előszoba sarkában, és Marina maga készítette a felvételt, akkor semmiképpen sem mozdulhatott el – úgy sejtem, ilyesmire gondolhatott most Jean-Paul. Valaki tehát tartotta a kamerát, amíg Marina maszturbált előtte. Jean-Paul most nem gondolhatott másra, mint hogy Marina voltaképpen kettőjüknek maszturbált. Ha egyáltalán igaz, hogy valaki tartotta azt a kamerát. Én úgy képezem, hogy esetleg bizonyosan tartotta. Annak a valakinek megremeghetett a keze. Mint most Jean-Paulnak, máshogy nem is képzelhetem el. Vágyat érzett, de ez a vágy némileg tisztátalan lehetett. A másik, a kamerát tartó kézhez kapcsolódó személy vágyát is érezte Jean-Paul. Marina tökéletes munkát végzett, gondolta. És talán féltékeny volt Jean-Paul. Mert a Féltékenység nem más, mint ha valaki azt képzelem, hogy az általa szeretett dolog ugyanolyan vagy még szorosabb kötelékkel fűz magához másvalakit, mint amilyennel ő bírt eddig. És akkor gyűlölni fogja ezt a szeretett dolgot és irigyelni amazt a másikat. Így a Filozófus. Meg hát aztán a Féltékenység egyfajta Félelem, amely arra a Vágyra vonatkozik, hogy megőrizzük valamely jó dolognak a birtoklását. E dolgot igen nagy becsben tartjuk, ezért aztán a legapróbb gyanús részletig megvizsgáljuk az esetleges elvesztésével járó körülményeket. A kamerát tartó kézhez erősebb kötelékek fűzték Marinát, mint Jean-Paulhoz, gondolom, így képzelhette most az ágyban fekvő Jean-Paul. És ekkor Jean-Paul, úgy vélem most, irigyelni kezdte e kéz gazdáját. De azt képzelte, éppen ez lehetett Marina rejtett szándéka. Nem is olyan rejtett, mosolygott magában. Tökéletes munkát végzett, nyilván ezt gondolta Jean-Paul. Mindamellet rendkívül valószínűnek tartom, hogy a legapróbb részletekig átvizsgálta a gyanús körülményeket. A kamera szögét. Azt a bizonyos remegést.

Felugrott az ágyról. Ha jól tudom, ötven felé közeledett, de ez alig látszott meg a testén. Izmos volt, sovány. Szőrzete erős. Barnára napozott feszes bőr. Jól tartott, okcidentális test. Mindenféle kenőcs. Számomra ellenszenves. Mi több, viszolyogtató. De a valóság – azaz a diktálás – ellen nem tehetek semmit; meghagyom ellenszenvesnek. Tehát Jean-Paul valószínűleg kiment a konyhába, és elővett még egy sört. De még valószínűbb, hogy hirtelen mást gondolt. Nem vett elő egy sört. Magához húzta a telefont. Talán a konyhában, de lehet, hogy mégis a hálósobában. Maga elé vette a telefont a hálósobában. A repülőteret hívta. Vagy egy utazási irodában dolgozó ismerőst, ha ugyan volt efféle ismerőse. Végül is nem tudhatok mindent. És nem is töreksem ilyesmire. És a diktálás is véges. Mert a Filozófus ifjúkori feltételezése szerint nem bizonyos, hogy a képzelet és az emlékezet tökéletesen különbözik egymástól. Annyit azonban biztosan feltételezek, hogy Jean-Paul rendelt egy repülőjegyet aznap estére Bécsbe. Igen, aznap estére. Minél később, annál jobb. Maradt jó pár órája, gondolom. Valószínűleg lesz még ideje elintézni valamit. Esetleg bizonyosan lesz. Még nem volt kész terve. Terve még csak körvonalazódott. A költői varázssal bíró Marina föladta a leckét.

Belekortyolt a sörébe. – Nem kortyolt bele a sörébe. Még mindig meztelen volt, gondolom. Lenézett a lába között, vizsgálgatta a padlót. Vagy a konyha kövét. De akárhol volt is, most már felállt, és elindult a fürdőszobába. A sört, úgy képelem, magával vitte a zuhany alá. Ha a keze ügyében volt, bizonyosan magával vitte. Fogat mosott, borotválkozott. Jean-Pault nem úgy képelem, mint olyasvalakit, aki szakállt viselt volna. Bár, ha jól tudom, fiatalabb korában, mint oly sok más egyetemi társa Párizsban, ő is szakállas volt. De azok az idők már elmúltak. Noha Jean-Paul a neve, manapság már nem olvassa Sartre műveit, legfeljebb Kunderát, ha egyáltalán. Jean-Paul most egy komoly számítógépes cégnél matematikus, ha nem csal az emlékezetem. Aztán felöltözött, és lement az utcára. Mindenfelé „hevenyészve odacsínált embereket” látott, ahogy az örült Tanácselnök írja. De hát ő maga is pusztán futólag odacsínált férfi („flüchtig hingemachter Mann”) volt, ha nem tévedek. Peckesen sétáló halott. Ein promenierender Leichnam. Végighaladt a Rue de Rivolin, aztán jött a Saint-Antoine, fel egészen a Sully-palotáig. Egyre nőtt az odacsínált vagy odacsodázott emberek száma. Sokan sétáltak errefelé, úgy képelem. Jean-Paul egyet sem ismert közülük. Most kedve lett volna átmenni a Place des Vosges-ra, de most úgy gondolom, hogy mégsem ment át. (Pedig magam is szívesen mentem volna vele. De a diktálókedvű Elbeszélés Szelleme most mást követel.) Az egyik *boulangerie* előtt orrát feltehetően megcsapta a friss péksütemények illata. Akadt ott egy *fromagerie* is – jártam arra eleget. De úgy képelem, most nem akart enni. Nem enni akart. Hamarosan elképelem majd, hogy mit akart. Betért az egyik Cave Nicolas-ba; feltehetően törzsvevő volt ebben a borkereskedésben. Legalábbis úgy üdvözölte a bajszos-zömök tulajdonos. Egy palack Château Fronplégad-t ajánlott, természetesen Grand Cru Classé. Természetesen. Naturellement – gondolom, ennyit diktálás nélkül is elmondhatok franciául. Jean-Paul hóna alá vágta a palackot. Hazafelé tartva rágyújtott egy cigarettára.

Most úgy képelem, hogy otthon azonnal a telefon után nyúlt. Immár kész tervvel. A számot feltehetően újsághirdetésből vette. Röviden beszélt, a végén bement a címét. Kiment az előszobába; a videokamerát az állvánnyal együtt fölállította a hálószoba sarkában. Új kazettát lökött a gépbe. Gondolom, kész terve volt, és ezek az előkészületek hozzátartoztak e tervhez. Aztán kiment a konyhába, kinyitotta a palackot, gondolom. De még nem ivott belőle, átfejtette egy nagyon széles fenekű karaffába, hagyta levegőzni a bort – *chambrieren*. Jean-Paul mint született francia, úgy képelem, ért a borokhoz, és általában is szakértő a kulinária terén. Vagy legalábbis szakértőnek képzeli magát. Mint minden francia. Escoffier nagy szakácskönyve bizonyára megtalálható a konyhapolcon. Bement a hálószobába, a videokazettát visszacsévelte a megfelelő helyre. Most már csak várakoznia és vágyakoznia kellett, gondolom. De előbb még gondosan ellenőrizte az állványra helyezett videokamerát a hálószoba sarkában. Lövésre készen állt a sarokban.

Vágyakozott. De a Vágy, amint a Filozófus mondja, erkölcsileg csak akkor jó, ha igaz ismeretből származik, és feltétlenül rossz, ha Tévedésen alapul. De ki dönthetett abban a kérdésben, hogy tévedett-e Jean-Paul? Úgy képelem, hogy én semmiképpen sem tudok dönteni. Úgy hiszem, Jean-Paulnak kell döntenie. És ha jól sejtem, ő már döntött is, hiszen – ha nem tévedek – ebben a pillanatban felberregett a kaputelefon csengője. Jól tudta vagy sejtette, ki az, azonnal megnyomta az ajtónyitó gombot. Ott állt az előszobában, úgy képelem, izgatottan fülelt, noha nem először csinált ilyesmit életében. Kisvártatva meghallotta a lift csattanását, és már nyitotta is a lakásajtót. Fialtal lány állt a folyosón; e pillanatban úgy képelem magam elé, hogy rövid szoknyát

viselt, magas sarkú cipőbe bújtatott, barnára napozott lábát nem fedte harisnya. (*Die Bajadere.*) Kissé poros volt a térde. Ahogy Jean-Paul felé lépett, dús keble megremegett a szűk trikóban. Éppen az ilyen mellett szerette Marina. Hogy hívnak, feltehetően ezt kérdezte Jean-Paul, és a lány válaszát („Cécile”) valószínűleg nem hitte el. Talán azért nem, mert úgy képezem, Cécile bár folyékonyan, de igen erős akcentussal beszélt franciául. Kelet-európai lehetett, esetleg magyar. Orosz – Jean-Paul szerint, aki jól ismerte orosz felesége kiejtését – semmiképpen nem volt. Bár orosz lenne, gondolhatta Jean-Paul, miközben Marinára gondolt. (*Russischer Marsch-Fantasie.*) De hát nem orosz volt ez a kurva.

A konyhában nyilván borral kínálta a lányt, aki éppen csak belenyalt, ellenben Jean-Paul mohón, a legkevésbé sem franciásan hörpintette fel a pohár tartalmát. Jó bor volt, ha jól sejtem, rendkívül jó. De ezt – feltételezem – Cécile nem tudta megítélni. Jean-Paul egy ezerfrankost nyújtott a lány felé, gondolom, ennyi elég lehetett. Ha garatra lövöd, egy kicsit több, talán ezt mondta most Cécile, akinek – azt hiszem – én sem tudom a nevét. Jean-Paul először megdöbbsent, aztán akaratlanul is felnevetett ezen a nagyon is betanultnak látszó szövegen; ne izgulj, a lukadba lövöm, mondta – úgy gondolom – kissé talán durván, azzal kézen fogta a lányt, és bekormányozta a fürdőszobába. Marinának tetszene, gondolta Jean-Paul. Láthatja majd eleget. Ettől ismét elborította a vágy. Most azonban új ötlete támadt, benyúlt az éjjeliszekrénybe, kivett egy apró, csak a szemet takaró selyemálarcot. (*Maskenzug-Polka.*) Egy fekete maszkot, ha jól képezem. Bekopogott a fürdőszobába.

A hálószobában, az ágyon hanyatt dőlve várakozott, meztelenül, teljes készenlétben, ha helyesen hallok a fejemben. Vágyakozott. De előtte még ügyelt arra, hogy bekapcsolja a kamerát. Kész terve volt. Az előremeredő objektív az ágyat bámulta mereven. Jean-Paul belemosolygott a kamerába. Azt remélte, ez felizgatja majd Marinát. Megfricskázta a makkját. Hetykén, ahogy kell. A feleségének pöckölte meg. Az ajtókeretben most megjelent Nicolette. Meztelen volt, most így látom magam előtt, válltáskáját gyámoltalanul („hilflos”) tette le az ágy mellé a padlóra. Kissé bizonytalanul mozgott a fekete álarcban. Most úgy képezem, hogy Jean-Paul intett neki, vegye vissza a fekete bugyiját, amin a lány kissé elcsodálkozhatott, de természetesen engedelmeskedett. (Alul selyem, felül selyem, mindkettő fekete – ez tetszik majd Marinának, gondolta a férje. Kiszáradt a torka.) Ekkor Jean-Paul a hálószobaszekrényből óvszert vett elő, Annette-nek nyújtotta, aki, gondolom, engedékenyen segédkezett a beöltöztetésnél. Szép, mondta valószínűleg a lány, és végigsimította Jean-Paul felmeredő részét. Egymásra nevettek, nem is gondolhatok most másra. Jean-Paul igyekezett a kamera felé fordítani a lány arcát, gondolom. Aztán vadul magához ölelte az éléje táruló testet, vállgödrébe rejtette arcát, és karóba húzta, ha jól mondom. Átölelték egymást, alig mozogtak, mintegy hangoltak, gondolom. Kívártatva, így képezem ebben a pillanatban, Jean-Paul visszahúzódtott, és négykézlábra parancsolta a felhevült, megzavarodott Gilberte-et. Keze a távkapcsoló gombján, a lány fejét a képernyőre irányítva Jean-Paul ismét behatolt Odette-be, most arra gondolok, hogy a lány fekete kisanadrágja mélyen belevágódott szétnyíló combja közt feltáruuló feneké vájátába. (*In's Centrum!*) Ismét ott táncolt a képernyőn Marina keble, nézd, nézd, unszolta Jean-Paul a Cécile-nek hazudott lányt, és a lány nézett, nemcsak a képernyőt nézte, hanem a falra kitűzött plakátot is, rajta három nő hosszú, leomló ruhában, három fiatal nő, akik közül az egyik a csikófrizurás hajával most rémisztően ismerősnek tetszett, nézd, üvöltötte a hátára tornyosuló férfi, nézd, Jean-Paul nyögött, lihegett, egyszerre, kiabálta – (*Lust'ger Rath*) –,

egyszerre, üvöltötte, aztán közös felkiáltással véget ért a jelenet a kamerában. És véget ért a valóságban is. Marinának tetszeni fog, úgy képzem, ezt gondolta Jean-Paul. Minden a terv szerint. Az álarcra különösen büszke volt.

Gyönyörűségteljes örömet érzett, vagyis – amint a Filozófus írja – a kisebb tökéletességből átlépett a nagyobb tökéletességbe. De vajon átlépett-e Albertine is? Gondolom, ez volt most Jean-Paul legfőbb aggálya, ezért, ha jól képzem, kíváncsisággal elegy érdeklődéssel vizslatta a lány arcát. Mivel a Filozófus szerint az öröm az arc színét élénkebbé és pirosabbá teszi, mert a szív összes zsilipjét kinyitva odahat, hogy a vér gyorsabban áramoljon az összes vénába, ez pedig az arc valamennyi részét közepes mértékben megduzzasztja, s így aztán mosolygósabbá és derűsebbé válik annak kifejezése. Ám – ha nem tévedek – Natalie arcán semmiféle közepes mértékű megduzzadást nem lehetett felfedezni. Mosolyt még kevésbé. Üres szemmel feküdt az álarcban, a plakátot nézte mereven, felállt, vállat vont, aztán eltűnt a fürdőszobaajtó mögött. A képernyő mákosan zúgott.

Amikor egyedül maradt, Jean-Paul kikapcsolta a felvevőt, a kazettát kivette a gépből. Gondolom, még maradt egy kis ideje, hogy végignézze. Marinának tetszeni fog, gondolta.

Néhány órával később Jean-Paul ott ült a Bécsbe induló repülőgép fedélzetén. (‘S *giebt nur a Kaiserstadt, ‘s giebt nur a Wien!*) Kész terve volt. (Persze még meggondolhatom magam.) Táskájában, azt hiszem, ott lapult a videokazetta.

2. Előjáték Bécsben – Künstlerleben

Egyszóval, ha jól képzem, így kezdődött, pontosabban egyidejűleg így is kezdődött, de az is lehet, hogy egészen másként kezdődött. Hiszen a Filozófus azt írja, hogy a képzelőerő tetszése szerint átrendezheti és megváltoztathatja a maga ideáit. (A képzelőerő pedig még nem hagyott el. Itt lapul odacsodázva a mellényzsebemben; néha kikukucska, és a fülembé diktálja gondolatait. Mondhatni: egész másolóirodát tart a fejemben, ahol folyamatosan folyik a munka. *Die Zeitgeister*.) Tehát ha másként is jól képzem, akkor úgy kezdődött, hogy Editha kedd délelőtt leszállt Bécsben a New Yorkból érkező repülőgépről. Charlotte két napja felhívta Bécsből, és elmondta, hogy mégis megtartják a koncertet a Minoritenkirchében. Délután próba Döblingben.

A város fölé kéklő harangot borított az ifjú nyár. Álombokból és vágyakozásból szőtték e szakadékony hártját, képzelgésekből, tévhitekből és meseálmokból, mindabból a sok iromba színből, illatból és vonzó bohémiából, amely e városból immár két évszázada folyamatosan párállott fel az égbe. Léha menüettek piruetteztek a légben; a felhők, ezek a forró hógolyók lomha galuskaként terpeszkedtek el valamiféle kékes-villanyos öntetben; néha gigue-be fogott a szél, de aztán elbotlott egy mellékutcában. Bukfenczett ott néhány szemtelen polka is. (*O schöner Mai!*) Az eső már két napja lustálkodott valahol északabbra. A városra macskapuhán szitált az Idő konfettije. Röviden: derűs nap volt; noha tisztában vagyok vele, hogy bizonyos értelemben az időjárás *az én* gondolkodásomtól függ („das Wetter in gewissem Masse von *meinem* Thun und Denken abhängig ist”).

Editha gépe pontosan érkezett, gondolom. De hogy mikor pontosan, azt már nem tudom. Mindenesetre kedd délelőtt volt, így képzeltem el. Editha taxival hajtatott a szállására. Kissé türelmetlen volt. Magas borraivalót adott a sofőrnek, ennek a roppant fölületesen odacsinált férfinak, aki segített behordani a csomagokat. A ház melletti fán plakátot zörgetett a szél, a Tritonus kvartett felléptét hirdette. Edithának, ha jól

képzelem, nem sok csomagja volt. A lakásban, ebben a kicsinyke, de igen szép fekvésű belvárosi otthonban minden a rendelkezésére állt, ami – teszem azt – a ruházkodáshoz szükséges. Editha, és ez nem kétséges, félig olasz, félig osztrák származású nő volt; egészen pontosan dél-tiroli, aki erőteljesen ruházkodott. Évekkel korábban elhalt osztrák férje hagyta rá ezt a remek bécsi lakást. A férj, ha jól emlékszem, agysebész volt. Autóbalesetben halt meg, úgy hallottam. De ebben tévedhetek. Biológus volt. Építésmérnök volt. Annyi bizonyos, hogy Editha a lakás mellé jelentős összegű életbiztosítást örökölt. A lakás valahol a Girardigasse táján feküdt. Nem messze a piac. Itt ragyogott a Sperl kávéház a sarkon. Editha a férjével, ha jól gondolom, gyakran borozgatott a kávéházban. A szép özvegy néha egyedül is felhajtott itt egy-egy konyakot. Ismerték a kellnerek. Jól ismerték a pincérek. „Az izgalmas özvegy” („die reizende Witwe”), ha jól képzelem, így nevezték titokban. Rózsaszín márvány falikút a biliárdteremben. Szeretett szemben ülni e márványkúttal. Mi tagadás, én ugyancsak szeretek szemben ülni vele. Meginni itt egy calvadost. Ismernek engem is a pincérek. Azt nem képzelem el, engem hogyan neveznek a hátam mögött.

Tehát az emlékezetem szerint kigondolt másik kezdet most úgy folytatódott, hogy Editha fölliftezett az ötödik emeletre. Talán fél éve nem járt a lakásban, első teendője az volt, hogy kiszellőztetett. (De azt is elképzelhetem, hogy Bécsben tanuló lánya már korábban kiszellőztetett. Vajon mit változtatna ez a valóságon?! Hisz bizonyos értelemben diktálás után írok, jól működik a másolóiroda.) Némi süteményillatot hozott az ablakon mohón belendülő szellő. Volt abban vanília- és, úgy képzelem, mazsolaszag is. Nyilván püspökkenyeret sütöttek a kedves szomszédban. Aztán gyors mozdulatokkal ledobálta ruháit, és máris ott ficáncolt a zuhany alatt. Rosszul gondolom, Editha már nem ficáncolt; egyszerűen csak lustán odakínálta a vízszugárnak a testét. Ha jól emlékszem, harminchét éves volt ekkoriban. Talán harmincnyolc. Legfeljebb negyven. Nem tudom, hány éves volt ekkoriban Editha. Gömbölykés („üppig”), harapni való teste most ott tisztul a vízfüggöny alatt. Olaszfekete haján fehér hab tajtékzik. Látom magam előtt. Így képzelem, pedig csak egyszer láttam meztelenül, mikor odacsozázták elé a fürdőszobában. Döblingben történt. Valamikor.

Ledörzsöli ezt a kívánatos testet, a sajátját, aztán kever egy italt a repülőtéren vásárolt palackokból. Selyempongyolát visel, így képzelem legalábbis. A pongyola feltehetően hínárzöld. Miért is ne – a hínár lehuíz. Alatta csábos fekete alsónemű. Általában, úgy képzelem, harisnyakötőt visel, de az most felajzatlan nyílként pihen az egyik széken. Ül a fotelban, billegeti a poharát. Valamit dúdolgat, talán ezt: *Brumas est mort. Brumas ist tot.* (Délután próba Charlotténál Döblingben.) Lóbálja a lábát. Nem tudom, mit csinál. Aztán vizsgálgatni kezdi magát a szoba nagy állótükrében. Talán bele is dúdolt valami hangsort a foncsorba. Ha most leírnám a dudorászó tükörképet, nem tennék mást, csupán egy bevett írói szokást követnék, amelyben lehetőség nyílik, hogy mintegy a szereplő saját szemszögéből ábrázolják egy szereplő küllemét. Olyan bensőséges az ilyesmi; intím, mondhatni. Nem vagyok író, úgyszólván diktálás alapján dolgozom, így nem látom okát, hogy eltérjek ettől. Tehát: Editha kedvtelve, ám némi szorongással nézegette érett, a szülés ellenére még mindig vonzó és tagadhatatlanul buja testét. Szerette a testét. Különösen most, hogy voltaképpen egy mögötte álló férfi szemével látta. Ám aggodalmát is ez okozta. A hasa kissé előreugrott. Göndör szőrű, meggyzín hasítékú ágyékát izgalmasnak tartotta, de vajon Georg izgalmasnak tartja-e majd? Kibillentette a selyemhálóból körtés keblét: beleégtek a tükörfénybe a padlizsánsötét bimbók. Vajon leszopogatja-e őket Georg? Fehér fogaival megharap-

dálja-e hamarosan? Végignyalogatja-e combja belső oldalát? Ha jól képzelem, Editha reménykedett. Mert a Remény, ahogy a Filozófus mondja, állhatatlan Öröm, és olyan eljövendő vagy múltbéli dolog képzetéből ered, amelynek kimenetelét illetően vannak némi kétségeink. És neki kétségkívül erős kétségei voltak, amikor most leengedte a redőnyt, hiszen, gondolom, úgy vélte, Georg hamarosan megunja lassan öregeedésnek induló testét, és átlátogat-ellátogat egy másik kertbe. Ezt aligha viselte volna el. Aggódott és szorongott. Georg, utolsó szerelmem, gondolta Editha – képzeltem velem. Részfények jöttek az ablak felől. Editha a félhomályban jobban érezte magát, mint a verőfényben. Kicsit álmos lehetett, gondolom, fárasztó volt a hosszú repülőút. Tudata peremén ott fénylett szerelmese homloka. (*Taubenpost.*)

Talán elbóbiskolt, hiszen könnyű habbal a száján riadt föl a csengőre. Talán nem is csengő volt, hanem kopogás. Megrettent. Egy pillanatra, azt hiszem, fogalma sem volt róla, hol rettent meg. Nem New Yorkban. Úgy képzelem, hogy Bécsben állt az ajtó előtt, miközben ijedten húzta össze mellén pongyoláját. Letörülte a szájáról az álomi tajtékot, és kissé zavaros tekintettel, rogyadozó lábbal botorkált oda a bécsi bejárathoz.

Editha minden találkozáskor megdöbben Georg szépségétől. Ott állt a magas, karcsú fiú az ajtóban, bő fehér inge villogott, nyakában kalózosan megkötött fekete selyemsál. Erős járomcsontú, mongolosan megépített, kissé oldalra bicsakló arcán mélabú. E félrefordított fejen kései melankólia ült; úgy képzelem, hellenisztikus. Edithát elkábította a kamasz fiú mustsárga bőre, kissé kancsalító, meleg konyakban úszó dióbarna szeme és a hollófür, amely a homlokába hullt. Ady-tincs, nyögte ki magában Editha. Ennyit tudott magyarul, és ezt nyilván Georgtól tanulhatta, aki apja révén a német mellett magyar anyanyelvű is volt. Ady-tincs, selypegte Editha fejében a vágy. Georg apja rajongott ezért a híres magyar költőért. A fiú már kevésbé. Úgy tudom, őt inkább Celan vagy Kavafisz, a magyarok közül pedig Szabó lelkesítette; ám Ady – amint ezt többször emlegette Robertnek – elavult, pöffeszkedő. A műcigány („Der Kunstzi-geuner”). De az Ady-tincset minden reggel homlokába hullatta iskolába menet. Georg tudta, hogy szép, és mint kamasz és költő álmatagon követte saját szépsége útját. Ez az út most Editha ágya felé vezetett. De csak lassan a testtel.

„Te! Eszmény! Tündöklés, látomás! Zsákmányolt csillag! Te! Editha, végre itt!”, ilyesmiket kiáltozott Georg. És nem fogyott ki a rajongásból: „Menyéthölgy, hold-asszony! Lunadonna! Ó, ez a kéj! Carissima! Hogy itt, megint...” Forró tenyerébe emelte az asszony forró arcát: „Hogy vártalak! Fél éve... O ciell!” A szemét kitöltő konyak felforrósodott, oldalra siklott az ott megülő dió. Editha szeme ugyancsak könnybe lábadt, mi más is képzelhetnék. A szerelmesek e könnyei fokozott Örömezésből, nem pedig Bánatból eredtek. A Magyarázat egyszerű. Mert miként a Filozófus írja, noha testünk valamennyi tájából folyást nagy mennyiségű Gőz árad kifelé, még sincs köztük egy sem, amelyből annyi áradna, mint éppen a szemünkből – tudniillik a látóidegek nagysága, valamint a kis verőerek sokasága miatt, amelyeken át érkezik; s miként az Izzadság olyan Gőzből áll, mely a többi testrészből kilépve vízzé alakul át a testtájak felszínén, akként a Könnyek is a szemből kilépő Gőzből keletkeznek.

Lassan elpárállott a gőz, Editha a szoba részfényei közt állva Georg vállára hajtotta fejét. Magába szívta a fiú könnyű szivarillatát, akaratos nyelvvel megnyalintotta a gyümölcsként szájába hulló húsos fülcimpát. (*Lebenswecker.*) Úgy vélem, régi játék volt ez köztük; *vieux jeu*, mondanám, ha lenne még kedvem gúnyolódni. Ráadásul az Irigység nem más, mint a Természet elvetemültsége, és oda vezet, hogy egyesek megharagszanak azért a Jóért, ami más emberekkel esik meg. Hogy elkerüljem ezt, amíg

Editha és Georg fölnyitják a fiú által hozott pezsgőt és összeborulnak, kénytelen vagyok végiggondolni, hogyan kezdődött ez a szerelem.

Nagyjából két éve ismerték egymást. Ebben egészen bizonyos vagyok. Nem tévedhetek. Körülbelül két éve ismerkedtek meg. Ugyanis Charlotte és férje, Robert ekkor rendezték azt a kis ünnepséget döblingi házukban, ahol Editha és Georg tekintete először kapcsolódott össze végzetesen. Az estélyt abból az alkalomból adták, hogy *mensura* címen megjelent a hölgyek első CD-je. Tricínium nevű *a capella* énekegyüttesük már három éve dolgozott együtt, a lemez e hosszú közös munkának volt nagyszerű sűrítőmánya. Charlotte, Editha, Marina – ez volt a Tricínium. Egy bécsi német, egy New York-i olasz és egy párizsi orosz nő. Közös nyelvük a középkori és reneszánsz többszólamúság. Tricínium.

Azt hiszem, csodálatosan énekeltek. Mert miként a Teológus írja: a Musicában legelsőbb rendben az a csodálatos és fölöttébb különös, hogy egyvalaki egy egyszerű szótlamot énekel, és mellette három, négy vagy öt hang is dalol, ujjongva veszi és öleli körül az elsőt, játszanak és ugrándoznak és külön-különbféle módon és külön-bféle hangokkal csodálatosan díszítik, ékesítik, szinte égi füzértáncot („himmlische Rondeau”) lejtenek körül. Nincs különösebb valami a világban, mint az efféle sok szólammal ékesített ének. Nem lehetett menekvés. Három nő a parányi színpadon vagy egy templom főhajójában az üvegablakok alatt – földet söprő, mélyen kivágott bíborszín ruhában. És zenéjük, ezek a többnyire elfeledett és főként Charlotte által kéziratokból kikutatott, vérpiros szerelmes madrigálok, hajmeresztően bonyolult szólamvezetésű dalok csak emelték a nőiség eme hármastoltárának fényét. Mindhármuknak abszolút hallása volt; kristálytisztán („glasklar”), mennyeiien zengtek. Átszellemültek, megittasultak önnön hangjuktól, különféle fényes nedvekben úszott a szem, tüzelt a homlok; testük nádasként ringott a maguk keltette hangorkánban – még a vallásos énekek is a forró húsért epekedtek, hisz e nők forró húsából kerengett föl és föl az égbe; zenétől ittas bőrük kémiajának nem állhatott ellen senki halandó. (*Electro-magnetische-Polka.*) Georg sem. Kamasz volt, induló költő – „művészinas” („Künstlerlehrling”), mondtam akkoriban –, és most találkozott először a művészet köntösében fellépő élő hússal. A szellem hússá lett, a hús átszellemült. Nocsak. Nem lehetett menekvés. (*Geheime Anziehungskräfte.*) Mert talán igaza van a Filozófusnak, aki szerint az első szerelem abszolút ébredés, az első szerelem abszolút nézés. És Georg abszolút nézte Edithát, miközben úgy érezte, álomból ébred.

És hát ott volt az énekesek közt az anyja is, ez még különösebbé tette az egyébként is túlfűtött helyzetet. Mindamellet Georg anyja, Charlotte volt a legkevésbé hűselvű a három hölgy közül. Finom, légies jelenség, hamuszőke, német. Lotte, de sötét szemű, ezért tehát Charlotte. Georg vad, keleti színei felizzottak pasztelles anyja társaságában. Fia jelenlétében Charlotte bőrét több vér feszítette. Izgalmas párt alkottak, ha megjelentek egy koncerten vagy az Operában. Robert, a férj és az apa gyakran várta őket ilyenkor a sötét utcán. Győztesként, diadalittasan lépdelt felé e különös gonddal öltözött pár – élete értelme. Robert ilyenkor mélyen bókolott előttük, inasként tárta ki a kocsiját, hogy aztán hazaszállítsa a feleséget és a fiút. Egy ízben Georg magas borraivalóval jutalmazta a fuvar végén a komornyikszerpet kiválóan adó Robertet. Játsoztak. De – azt hiszem – nem teljesen ártatlanul. Az ilyen esték után Robert – a lakáj – kétszeres kéjjel gyűrte maga alá Charlotte úrnője testét. Ilyenkor hölgye arcába lövellte nedvét. Tudta, hogy fölöttük, az emeleten Georg költi verseit az ágyban. Tudták ezt mindketten.

Charlotte mindent jelentett a fiúnak – anya volt, szerető, nővér, barátnő. Múzsája volt. És most a döblingi házban ez a mézszöke anya ott hajladozott egy összenőtt szemöldökű olasz és egy életvirgonc („lebenshurtig”) orosz nő társaságában. Az egyik számot – Marina javaslatára – úgy adták elő, hogy ő és Editha hátat fordított a közönségnek, csak Charlotte énekelt szemben a hallgatósággal. Azt képzelem, Georg félig csukott szárnyas oltárként fogadta magába e képet. Anyja most *salve* reginaként jelent meg, és a dal szövege – „O Maria maris stella plena gracie” – kétségtelenül egy szent nő iránti áhítatról beszélt. De Georg most nem csupán a menny királynőjét látta, hanem a háttal álló olasz nő vérforralóan imbolygó csípőjét is. Félig meztelen vállát. Átderengő alsóneműjét. Ebben a feketén parázna tükörben látta előlebegni az anyját, és anyja északibb-szökebb tükre által itta magába az énektársnő látványát. Égi és földi szerelem, mondhatni. Nem gondolom, hogy Georg képes lett volna elkülöníteni a kettőt. Ha egyáltalán kettő. A hús spiritualizálódott, a szellem hússá alakult. (*Erhöhte Pulse.*) Azt gondolom, e kettős tükörképtől számára vaskosabb lett minden, szagosabbá, harsogóbbá vált az ünnepség, testiesebbékké a társaság tagjai, ezek az egyébként felületesen odacsínált emberek. Merő hús lett a világ. Úgy képzelem, hogy rettentő szomorúság szállta meg Georg szívét. Levert lett ez a fiú. Mert miként a Filozófus írja: noha a Vágy mozgékonyabbá teszi a testet. Ez csak akkor igaz, ha úgy véljük, röggvest tehetünk valamit, ami a Vágy tárgyának megszerzésére szolgál. Ha azt képzeljük, hogy e tekintetben nem tehető semmi, akkor a Vágy minden nyugtalansága benn marad az Agyban, anélkül, hogy bármi módon átmenne az Idegekbe; és mivel teljes egészében a kívánt Tárgy képzetének a megerősítésére használjuk fel, a test többi részét levertségben hagyja. És Georg számára mi sem látszott képtelenebbnek, mint Editha megszerzése. De a Vágy ott nyugtalankodott vadul az agyban.

Szilajon vetette bele magát az ünnepi forgatagba. Persze forgatagról, gondolom, nemigen lehetett beszélni. Mert a Tricíniumon kívül kevesen voltak a meghívottak. Jean-Paul, Marina férje egy konferencia miatt nem utazhatott Bécsbe. Ott volt a lemez hangmérnöke, továbbá a zenei rendező a feleségével. Ott volt Georg barátja, Friedrich. És ott volt persze Editha lánya, Hilaria. Csendes kerti ünnepség volt; némi tűz, némi húsevés, némi borivás, némi gyertyafény. Drága, kényelmes ruhák. Finom, okcidentális mozdulatok. Pezsgő, persze elsőrendű: Krug. Kávé a nappaliban. Konyak. Égtek a gyertyák.

Hilaria arcának legjelentősebb mozzanata a homloka volt. E homlok okos, higgadt fénnel fordult a világ felé, és ebből arra lehetett volna következtetni, hogy a világ ugyancsak okos fénnel fordul hozzá vissza, hogy ezúttal – Filozófus egyik vitatható mondását parodizáljam. A következtetés – ezúttal – helyállónak bizonyult: a szép Hilaria a világban, vagyis az összejövetele általános tetszést aratott. Kellem hatotta át a fiatal lány mozdulatait. Földig leomló gyöngyházszerű ruhát viselt. Szandálos, harisnyátlan lábfeje végén görögös márványhengerként, mintegy C-dúr alaphelyzetben sorakoztak ujjai. Hajpánt fogta össze hamuszöke („strohblond”) fűrtjeit. Keccsel nyúlt poharához, kellemmel. Minden belőle kiinduló mozgás könnyed volt, szelíd, ám korántsem élettelen. Szívének szelídsége gráciával mosolygott száján. És a kellemdús („anmutigreich”) nő rostozata vékony nádszálként hajladozott az indulat legenyhébb fuvallatára, miként a Költő-Filozófus írja. És hozzáteszi: könnyed és kedves hullámokban fut át a lélek a beszédes orcán, mely kisvártatva ismét nyugodt tükörré simul. Ekékként, ha jól fűzöm tovább a szálat, a kellem („die Anmut”) ritkán kelt érzékiséget a fér-

fiban, inkább erkölcsi kielégülést támaszt. Mert az erkölcsiség szüli a kellemet; és nem éjszaka, de napvilágnál érzi magát magánál. Georg éjszakai homloka nem szerelmes-érzéki fénnel fordult a szép lelkű lány felé. Nem, okos fénnel ragyogott ez is, és ez a higgadt tűz kioltotta a helyzet erotikus fényeit. Robert azt gondolta, Hilaria és Georg homloki fényei lángra lobbantják egymást, és akkor aztán lángra gyúlnak majd a szemek és a húsok is. Úgy képzelem, Editha hasonlót remélt. De csalatkozott. Csalatkoztak a szülők.

Csalatkozott Editha, írom most, és a legkevésbé sem kívánok gúnyolódni. Mert az nyilván meg sem fordult a fejében, hogy elcsábítsa barátnője és szárnyasoltár-társnője fiát, Georgot. Az ellenben annál inkább, hogy a lánya, Hilaria csábítsa el Charlotte fiát. Nem, azt hiszem, ezt pontatlanul képzelem. Hilaria mint csábító („als Verführerin”) – ez nehezen elképzelhető. Túlzás, amit gondolok. Mindamelletts kétségkívül voltak Edithának bizonyos szándékai. Szerette volna, ha lánya sikeres a társaságban. Ha felnéz tanulmányaiából, e fölöttébb nehéz matematikai stúdiumokból. Ha kilép kissé a gyerekkorból, ha áttekinget egy másik kertbe. E másikban most két fiú ült, Georg és Friedrich. Editha bizonyára inkább Georgot kívánta volna lánya partnereként. De Hilaria és a lányos arcú, okos Friedrich gyorsan egymásra talált. Higgadtan sétálgattak a lassan kihűlő gyeptű kertben. Kellemes látvány lehetett.

Robert az asztalnál ülve egyszerre csak arra lett figyelmes, hogy Editha legalább félórája issza mohón Georg szavait. A tágas nappali egyik sötét sarkába telepedtek le. Az olasz nő egy fotelban, a fiú egy zsámolyon. Georg feje Editha térdmagasságában. (*Tête à tête-quadrille.*) Égtek a gyertyák. Úgy képzelem, a fiú most elmondott mindent. Beszélt a muzsika „maró, szent hatalmáról”, beszélt költői terveiről, beszélt imádott anyjáról, beszélt vad zenei performance-ötleteiről – utóbbiakról sokat beszélt apjának is –, beszélt arról, hogy neki sosem volt Ödipusz-komplexusa. „A Végtelenből dől a hársfa-illat”, idézte egyik kedves verssorát. Ilyesféléről beszélt a kamasz, úgy képzelem. Továbbá arról, hogy a legszívesebben élőképeket rendezne most a kertben, hiszen, ha nem tévedek, nemrég olvasta a *Wahlverwandschaftent*. Editha hallgatott. Nem hiszem, hogy olvasta volna a *Wahlverwandschaftent*. Nem hiszem, hogy jól ismerte volna Goethét. Most Robert fia mégis Goethe szavaival vette birtokba a talján nő arcát. Venus és az orgonáló férfi; Tizian – élőképből, ilyesmikről áradozhatott Goethe ihletésére Georg. Hogy Venus szerepében ki dőlne hátra a kereveten, azt ekkor már mondanía sem kellett. Azt hiszem, Editha ismerte ezt a képet. Fölpezsdült a vére, ebben nem tévedhetek. Hiszen, miként a Filozófus írta, jogom van ezt mondani, akkor is, ha netán tévedésben vagyok. Ugyanakkor, és ezt szintén a Filozófus mondja, abban már nem tévedhetek, ha azt mondom, hogy most az asztalnál ülök, és írok, noha bizonyos értelemben odacsodázott diktálás nyomán írok. Tehát: az asztalnál ülve azt írom, hogy Edithának fölpezsdült a vére.

Megrémült, gondolom. Hátradobta haját. Égtek a gyertyák. Lábát keresztbe vetette, sziszegett a fekete harisnya. Georg remegett. Editha ugyancsak. Két külön remegés, mely attól és azért remegett, hogy egybeolvad. A remegésnek, miként a Filozófus mondja, két egymástól különböző oka van: az egyik az, hogy időnként túl kevés Szellelem érkezik az agyból az idegekbe, a másik pedig az, hogy túl sok. A másik ok azoknál jelentkezik, akik hevesen kívánnak valamit, továbbá azoknál, akiket erősen fölizgatott a harag, szintúgy, mint a részegeknél, mert e két szenvedély, miként a bor, néha annyi Szellemet juttat az agyba, hogy innen szabályszerűen nem vezethetők az Iz-

mokba. Georg szavaitól Editha agyába most sok szellem jutott, de azt kívánta, bárcsak túl sok bor lett volna. Megkérte a fiút, hozzon egy pohárral. Georg elrohant, Editha pedig körbejártatta bizonytalan tekintetét az ünnepségen.

A nagy, kihajtott, szépen rakott asztalnál ülve Charlotte és Robert vigyázták mozdulatait. Elkerülte a tekintetüket. A tágas karosszékekben összekuporodva belátott a másik szobába, ott a zenei rendező és a felesége játszott négykezeset, a Johann Strauss-muzsikára Marina valcerezett a hangmérnökkel. Az orosz nő fekete selyem álarcot borított arcára játékosan. (*Wein, Weib und Gesang, Künstlerleben: So ängstlich sind wir nicht.*) Fiala volt ez a hangmérnök gyerek, nem sokkal idősebb Georgnál. Fiala, de azért tapasztalt csábító („Schürzenjäger”), Editha feltehetően ezt gondolta. Égtek a gyertyák. Hilaria és Friedrich bizonyára hűvösen andalgott a már elsötétült kertben.

Georg egész palackkal érkezett vissza; Chablis volt, mégpedig Jean Dauvissat pincészetéből. A legjobb bor a házban, ebben egészen biztos vagyok. Megfelelően temperálva. Georg fiatalága ellenére, ha jól sejtem, fölöttébb értett a borokhoz. „Mon petit sommelier”, gondolhatta Editha. És az ártatlan kis pincész már töltött is a nagy gonddal kiválasztott poharakba. Ittak valami nem sejtettre. Ittak valamire, amit Editha sejtett. Georg most beletekintett valami végtelenbe, és ettől megzavarodott. A tapasztalt Editha persze már tudhatta, hogy nagyon is véges e végtelen. A szőke hússú bor megtette a hatását, Georg ereiben lángot vetettek a szőlőkertek („die Weingarten schlügen in Flammen auf”). De, ha jól sejtem, Editha is izzott; a szeme parázslott mindenestire.

Most úgy érzem, az a legegyszerűbb, ha átadom a szót Georgnak. Volt alkalmam tekinteni naplójába. Emlékszem a részletekre. Most úgy írom, mintha maga Georg diktálná a sorokat:

„Chablis. Tűz mindenütt. Charlotte és Robert az asztalnál. Marina álarcban. Gyertyák. Anyám szeme. Nem, a tekintete. Akkor sincs menekvés.

Aztán a taxiban. Elöl ülök, hátul Hilaria, Friedrich és E. (Nem merem leírni a nevet, holott egész nap csak idemácsolnám.) Félek megfordulni, de tudom, hogy Ő ül mögöttem. Érzem leheletét a tarkómon.

Hirtelen megállunk. Valahol a Grabennél. F. és H. kiszáll. Azt mondják, elcsípi még az éjjeli ingyen strudlit (»gratis Strudl«) a Hawelkában. E. riadtan vagy talán szorongva néz utánuk. Becusszanok mellé az ülésre. A kocsni nekilendül. Talán remegek. Hirtelen forró kígyók töltik ki a számat, nyelve beleduzzad a torkomba. Látom a sofőr vigyori szemét a tükörben. Riadtan nyelem E. chablis-ízű nyálát. Lassan ébrednek rá a nedvekben úszó kéjre.

A kapu előtt kétségbeesetten öleljük egymást. Már én is szabadon engedem a nyelvemet. Editha a fülcimpámat harapdálja. Aztán egy forró mondat a fülemben: Holnap délelőtt várlak. »Domani!« Eltűnik a lépcsőházban. Megcsókolom a kilincset. De mégsem, a taxis figyel. Visszaszállok, a kocsiban belefészkelődöm tompora ottragadt melegébe.

Két utcát haladtunk, amikor a fényszóró egy fiatal párt hámozott ki a sötétből. Hilaria és Friedrich. Kellemesen andalogtak kézen fogva.”

Mégis jobb, ha visszaveszem a szót. A diktált valóság ugyanis színesebb ennél. Másnap a reggelinél Georg homlokára mélabús szépséggel hullott alá az Ady-tincs. Charlotte hallgatott. Hallgatott előző éjjel is, amikor Robert fölé hajolt az ágyban. Úgy képzelem, szeme előtt most Georg mélabús arca lebegett, míg Robert Edithára gondolt, miközben becézte felesége testét. Képzetelemben most négy arc vergődött, négy arc

izzadt a szülői lepedőn. Észre sem vették, amikor Georg hazasurrant. Csak Marina vette észre, aki, azt hiszem, hajnalban került elő a bozótból. Fekete álarca mögül kissé csapzottan intett oda a kertbe lépő fiúnak.

A taxit valószínűleg már korábban elküldte, gyalog sétált hazafelé a már madárzajjal rakott hajnali ég alatt. Odafent néhány rózsaszín felhővázlat lebegett, készülődő gőzfestmény. „A rózsaujjú hajnal”, úgy képzelem, ez jutott a fiú eszébe. Maga elé sutogta. Mégis más verssorok zúgtak most a fejében, talán azok, melyeket hamarosan feljegyzett naplójába:

Gong.

*Az utcasarkon
téboly-hajjal
két vodkalány
dalol.*

*A kopolyúvörös ég alatt
nekiiramodnak a vérebsejtek,
szólót,
mondatragacsot cuppog a száj*

*ami volt: áttör a rettenetsávbá
ami lesz: semmi fogható*

*Üresre lihegett tüdődben
néhány csókemlék
zihál.*

Gondolom, azt tervezte, másnap elmondja Edithának. (Noha még át kellett írnia. Különösen a cuppogó száját. Fordítási problémák; a vodkalányok: Vodkamädchen? Vodkagören? Inkább az utóbbi. „Vodkagirl” lenne a legjobb. A „Bluthundezellen” viszont jobb, mint a magyar, gondolhatta Georg.) De erre szinte bizonyosan nem került sor. Editha nem felolvasásra, másra várta Georgot.

Hogy mi történt reggeli után, azt hiszem, könnyű elképzelnem. Mert miként a Filozófus írja, noha testünk egyetlen bolygó foglya, kínok és keservek közepette vonszólódik rajta, a gondolat egyetlen szemvillanás alatt képes a világegyetem legtávolabbi sarkába is elszárguladni; amit nem látunk, sosem hallottunk, azt ugyancsak el tudjuk képzelni, mert a gondolat képességeit meg nem haladhatja semmi. És dolgomat megkönnyíti, hogy másnap délelőtt Robert ott ült lesben a Sperl kávéházban; a márvány falikúttal szembeni bőrülésről rendelte meg első konyakját, ahonnan jól látszott Editha kapuja, így aztán az ő szemszögéből látom az eseményeket. És azt látom Robert szemével, hogy Hilaria kilép a kovácsoltvas kapun, és kellemes léptekkel elindul a könyvtár felé. Hogy találkozik-e Friedrichhel, azt Robert most nem gondolja és nem is képzelem el. Felhajtja második konyakját. Zakója zsebében cigaretta után kutat.

Már jött is a fiú, kezében hatalmas virágcsokor. A fia kezében roppant rózsacsokor. (Pompás rózsacsokor virított a fia kezében.) Robert szeme könnybe lábadt, azt hiszem. Ehhez Bánatra volt szükség, mely lehűtve a Vért, összeszűkítette a szem pórusait. Legalábbis a Filozófus szerint. Robert aggódott Georgért, és visszagondolt arra, hogy egy

döngölt padlójú dohos szobában ő hogyan veszítette el úgynevezett ártatlanságát. Balatonfüreden történt, nem is vitás, gondolja Robert, ha nem tévedek, 1954-ben. Georg rafináltabb párnákon vérzik el, csakis erre gondolhatott a szorongó apa („der ängstliche Vater”). Fölállt, hogy kezet mosson a márványkút hús vizében. A pult mellől a nagy bajszos kellner vigyázta mozdulatait.

A lakásajtóban a harisnyatartós Editha bizonyára elsodorta a szorongó fiút. Magával rántotta a szobába. A virág valahogy a padlóra hullott, aztán valószínűleg utánazuhantak ők is. Hogy vitt-e magával Georg egy üveg Chablis-t, arról az apa nem tudott nyilatkozni, erről – úgy tűnik – elfeledkeztek a diktáló korszellemekek. Robert fizetett, és elrohant a Volksgarten felé, az aranyozott Johann Strauss-szobor irányába. Ott, az aranyszobor hegedűjének sötét árnyékában képzelte el fiát, amint néhány óra múlva kilép az összenőtt szemöldökű olasz nő ajtaján. Georg most Homunculus – így képzelem szerintem Robert –, aki nekicsapódott Galathea kagylójának, hogy végre megvalósuljon, megszülessen. „Was flammt um die Muschel, um Edithas Füsse?”, módosítja Georg az utcán haladva a Klasszikus Walpurgis-éj sorait. Muschel az Muschi, vagyis pina, gondolja kétségbeesetten Robert. Editha pinája, mondja a Johann Strauss-szobornak. Ám az aranyszobor – ezúttal – nem válaszol. Most még az odacsodázott madarak („hingewunderte Vögel”) sem beszélnek. Mindezekre a csodákra később kerül sor – esetleg. Aligha elképzelhető, hogy nem kerül sor.

Most két közönyös veréb lépdel el Robert mellett. Ignorálják Georg apját. Ez sértő lehet némileg.

Barátunk nem szól.

Gesztikulál.

Valahogy így kezdődött a szerelmesek története két évvel ezelőtt. Most ismét az összenőtt szemöldökű olasz asszony szobájában nyögnek és sóhajtoznak. Ha belegondolok, néha lihegnek is. Mert időnként a tüdők felfúvódnak a hirtelen beáramló Vér bőségétől, amely kiúzi belőlük a bennük lévő Levegőt, amely a légcsővön át távozva létrehozza a Nyögéseket és a Kiáltásokat. S ezek a Kiáltások általában élesebbek, mint azok, amelyek a Nevetést kísérik – mondja a Filozófus. De nevetésről ezúttal nem lehet szó, gondolom; és e kiáltások egyre élesebbek lesznek, míg végre hörgésbe csapnak át. És aztán elfogy a pezsgő is. Akár az Idő. (Délután próba.) Redőnyfény rácsozza az ágyon elnyúló testeket. Ott pihennek ők, a szerelmesek, miként a Költő írta. Hadd pihenjenek, hisz mily boldogok lesznek, ha majd együtt fölbrednek ismét („wenn sie dereinst wieder zusammen erwachen”). És ezzel most másodszor hagyom magukra őket.

Tehát valahogy így is kezdődhetett volna ez a Hölgyszónáta („Damensonate”), habár, azt hiszem, Robert inkább úgy nevezte volna: A Könyörtelenek Bálja, sőt, egyenesen olaszul: Il Ballo delle Ingrate. A valóságban természetesen így kezdődött, de ezzel egyidejűleg másként is diktálták az események. Mert minél több realitása van valamely dolognak, annál több attribútum illeti meg. Várjuk ki a végét.

(Folytatása következik.)

FIGYELŐ

MI, KRITIKUSOK

Bán Zoltán András: *Az elme szabad állat*
Magvető, 2000. 476 oldal, 2490 Ft

A főszerkesztő úr lelkekre köti: bírálatomban föltétlenül említsem meg, hogy Bán vérbeli kritikus, Angyalosi Gergely őt nevezi nemzedéke született kritikusának, s a könyvről rendezett vita tanúsága szerint a huszonévesek és korai harmincasok irodalmi generációjában is izgalmat váltanak ki írásai. Fogadtatása ugyanakkor megosztott; mértékadó szerzők tollából jelentek meg elutasító, fanyalgó állásfoglalások.

Bán kétségkívül az, amit a német *Einzelgänger*nek nevez (lefordíthatatlan, mert a közelítő meghatározások – egyedi vagy saját útján járó, illetve különc, magának való – együttesen sem adják vissza értelmét). Miközben mi sem érdeklí szenvedélyesebben, mint az irodalmi kultúra, az irodalmi világot széles ívben kerüli. Kritikus munkássága mögött nincs intézményi háttér; egyetem vagy szerkesztőség. De a másik jellegzetes kritikus *background* – az írói – sem jellemzi. Korábban álnéven színdarabokat szerzett, de Kompolthy Zsigmondot (aki most néhány korai kritikában leleplezi magát) nem mindenki azonosította Bán Zoltán Andrással, s ha valaki meg is tette volna, Magyarországon a színműíró alacsony kaszt tagja. (Erre a tényre érdekes magyarázat olvasható a könyvben.) Írók alászállhattak a színi világba, darabírók nemigen törhettek be az irodalomba. Bán Zoltán András újabban, harmadik pályára térve, szépprózát ír, de mivel kritikus tevékenysége megelőzte ezt, az író tekintélye nem támogathatta a kritikust, a kritikus viszont gyaníthatólag jókora akadályokat gördít majd az író útjába. Hiszen a közfelfogás szerint az író, aki bírál, a mesterség érzékeny ismerője, a kritikus viszont, aki ír, másodlagos, művi, kimódolt, agyaskodó, esztétizáló. (S milyen találó ez Szerb Antalra vagy Umberto Ecóra!) Bán tehát e kötetével búcsút mondott

a kritikának, s ma – messzire kerülve a jelenkori magyar szépirodalmat – Csont András zene- és színikritikái keltenek feltűnést.

Szerzőnk gazdagította a magyar írói álnévlexikont, s lehetnek olvasói, akik az e kötet élén álló nevet is álnévnek vélik. Az álnév nyilván rejtőzködés, és ha nem a rabsággal (például politikai vagy gazdasági kényszerrel), akkor éppen a szabadsággal áll összefüggésben. Azzal, hogy viselője nyitva akar hagyni lehetőségeket; még saját személyiségének, sorsának kényszereibe sem akar belegubancolódni. Azaz, hogy az elme szabad állat; zabolázhatatlan és kiszámíthatatlan.

Mivel az elme váratlan fordulatai nem mondanak ellent annak, hogy az ezeket tartalmazó kötet igen átgondolt legyen, érdemes egy pillantást vetni a címre. A Bornemisza-idézet természetesen a nyelvújítás előtti állapotot tükrözi, és az állat szó a „szubsztancia”, a „lény” értelmében talán csak Adynál tér vissza a XX. században, s ő is szükségét érzi magyarázni, amikor Istenről szól ekképpen: „*Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy, / Ős magyar névvel: az Ős-Állat.*” A nyelv változása még akkor is zavart okoz, amikor Balassinál a maihoz közelebb eső értelemben („élőlény”), de a mainál mégis jóval erősebben érezve a szó vallásos konnotációját, ilyeneket olvasunk: „*Hol vagyon oly állat, ki szeretőjéért / Halált nem szenvedne annak oltalmáért? / Hát mit csudálsz rajtam, ha szerelmesemért / Okos állat lévén gyötrődöm nyereséért?*” Bán azonban kifejezetten ezt a kis zavart akarja, idézetbe bújtatott finom vallozásába bele akar keverni valami testeset, durvát, alantast (a szó egyik mai – az emberre alkalmazott – értelmét); saját elméműködéséről, mintegy magáról állítva, hogy szabad állat, szabad és állat. Eközben minden hetvenkedés nélkül arra a kivételes kapcsolatra is céloz, amely a magyar irodalmi hagyományhoz fűzi. Továbbá utal a zenére (Kurtág György művére, a BORNEMISZA PÉTER MONDÁSAI-ra), s ezzel a darabíró, az irodalomkritikus, a prózaíró melletti negyedik pályára, a zenei íróéra, amelyet elparentált,

noha még föltámadhat. (Elvégre a kötetet egy 1980-as zeneszociológiai esszé nyitja – az ötvenes évek magyar operettjéről –, és a keletkezés időrendje szerint Eötvös Péter HÁROM NŐVÉR című operájáról frott ragyogó bírálat zárja, 2000-ből.)

De ha ezek után megkérdézzük, tulajdonképpen mit is jelent, hogy AZ ELME SZABAD ÁLLAT, akkor fogalmi prózára fordítva valami olyasmire jutunk, amit a kritikusok – alaposan, alaptalanul – hagyományosan el szoktak mondani magukról: ítéletemet nem befolyásolják csoportérdek, irodalmon kívüli megfontolások, klikkszellem. Vagy talán valamivel többet, ami még mindig a kritikus – legalábbis egyik – ideáltípusának jegye. Az ilyen ember szembeúszik az árral (divattal, kánonnal), magányos, támadásoknak van kitéve, s „*könnyen arcára sütik a zsörtölődő, csupán a gáncsért gáncsokodó maszkiát*”. (11.)

A kritikátörténet e nagy közhelyeiért a könyv helytáll. Valóban kevés ilyen kalandos, fékezhetetlen, sem Istenre, sem emberre nem tekintő, gunyoros és lelkesedő, elégedetlen és hálás kritikakötetet írtak mostanában. Megjegyzendő, az árral szembeni excentrikus kritikai állásfoglalás általában az újnak, a kísérletinek a támogatását jelentette. Bán egyik vezető szolamát viszont Ady soraival lehetne kifejezni: „*Hogy sóbálvánnyá ne meredjek / Mai csodák előtt.*” Ő nem a hagyománylancolatoknak az Új nevében való megtörésére figyel, hanem e láncolatok töredezettségét fájjalja, és a láncszemek helyreállítását, illetve pótlását szorgalmazza. Egy érdeklődő, de kőszia figyelmű olvasó, miután méltányolta kritikai eredetiségét és szellemességét, s végül megpróbálná összegezni kritikusai álláspontját, esetleg tévesen konzervatív utóvédharcosnak gondolhatná. Bán Zoltán András azonban nem az arrièrre-garde embere, hanem – hogy úgy mondjam – egy retrospektív avantgarde-é.

Hadd magyarázzam meg, hogyan értem ezt. Bán számára – noha idegenkedik attól, amit Ady (megint Ady!) irodalmi irodalomnak nevezett – az irodalmi művek az irodalmi hagyomány kontextusában helyezkednek el. Ez a megállapítás még nem különíti őt el bárki másától. Talán az sem, hogy a művek a hagyomány kérdéseire felelnek. Anélkül, hogy sűrűn hivatkoznék Gérard Genette-re, ő is palimpszesztnak, másodfokúnak gondolja az iro-

dalmat. A művekben megelőző művek, műfajok, elbeszélésmódok, technikák kavarnak, s ezeket imitálja, illetve transzformálja az író. Az ilyesmit nevezik az irodalom intertextualitásának, s az is tudott dolog, hogy a modern irodalom eredetiségézménye nevében az írók milyen serényen szokták volt eltüntetni a közvetlen hatásokat – legalábbis addig, amíg az ezekkel való kérkedés a kisajátítás, másolás, idézés formájában szokásba nem jött.

Most következik Bán saját problémája: mi van akkor, ha a malomnak nincs mit őrlőnie, ha az irodalmi palimpszeszt végtelen számú lekaptart, újraírt és az újraírásban mégis fölismerhető sorozata nem vagy csak igen távoli nyomokban létezik, ha az író arra kényszerül, hogy üres, előzmények nélküli pergamenre írjon. Valaha ez az üres pergamen az önteremtő művészi nagyság, eredetiség, zsenialitás kevély szimbóluma lehetett volna, Bán azonban szorongatónak tartja, s csak a hasztalan ürességet – a Semmi Könyvét, az üresség könyveit – észleli benne. Ezért az írói és kritikusai feladatot abban látja, hogy az irodalmi mű visszaírja maga mögé a tradíciót.

Ez a probléma sarkalatosan módosítja a fenti kiindulópontot, amely csak az én rekonstrukcióm, többek között abból a célból, hogy ne csak olvasók, hanem irodalomtudósok is megérthessék, miről van szó. Bán nem sokat törődik az irodalomtudomány intertextualitásfogalmával, s kritikáiban abból a fikcióból indul ki, hogy az irodalmi mű teljes egészében – és éppen csak így: teljes egészében – az író leleménye. Nagyon is észleli a hatásokat, megelőző fogások és szövegek beleszövődését a szövegekbe, de az íróra ruházza azt a felelősséget, hogy ezek helyükre találjanak-e a műalkotásban. Ezért lehet az író felelősségre vonni, és ez a kritika alapja.

Ugyanakkor e hatások egyik formája, amelyet tudatosnak és lényeginek nevezhetünk, eminens szerephez jut bírálatáiban, anélkül, hogy csökkentené az írói aktivizmust, hiszen ezt a hatást az írónak kell fölkeresnie, megtalálnia. A különleges és kitüntetett hatás, amely az írói siker szerencséjének kovácsa, nem adott. A hatásiszonnyal szemben Bán kritikusai képzetében a hatásvágy dominál, s az írói feladat egy-egy hatástörténet rekonstruktív létrehozása. Létrehozása a hagyomány olykor teljesen elhomályosult, majdhogynem kivehetet-

len nyomaiból és jeleiből, ahogy kedves szerzője, Kierkegaard szerint a Don Juan-mítosz imitációinak és transzformációinak hagyománya pusztán egy szám, az 1003. A művészi feladat nem a jövőbe mutat, hanem a múltba, amelyet a művész maga rombol és teremt. Az ismert mondás – ezentúl minden másképpen volt – az irodalom helyénvaló programjává válik. A romantikus irodalomértés hagyománya itt nem félreismerhető, s ezzel összefüggésben is neveztem ezt a kritikai beállítottságot retrospektív avantgardizmusnak. Ő maga egy helyen „kötődő radikalizmusról” beszél. (43.)

De hát miért ilyen szakadozott Bán hatástörténet- és tradíciófelfogása? Ez szorosan összefügg a magyar irodalmi kultúráról vallott nézetével. Feltűnő rokonságban a kisiklott magyar történelmi fejlődés, a zsákutcás történelem, a „*Mi mindig mindenről elkésünk*” stb. ismert képzeteivel, a magyar drámát és prózát – szembeállítva a nyugat-európai, illetve az orosz irodalmi kultúrával – „szervetlennek” tekinti. „*Sem a drámában, sem a prózában nem teremődtek mitologikus alakok, olyan hősök tehát, akik szüntelenül inspiráló (vagyis termékenyen nyugtalanító) jelenlétiükkel folyamatosan kikényszerítenek az egyes művek és világszemléletek közötti párbeszédet és ily módon mintegy szavatolnák az irodalmi kultúra organikuságát.*” (326.) Visszaállítja azt a régebbi felfogást, amely szerint a magyar irodalomban e dialogikus folyamatoság egyedül a lírára jellemző: „*Különös képződmény: a magyar líra organikus sziget az irodalmi kultúra szervesen sivatagában – a vén cigányból könnyen lehet eltévedt lovas, Kárpáthy Zoltán azonban legföljebb filmhősként léphet ki a regényvilágból.*” (327.)

Ezek a gondolatok, ha valaki komolyan, radikálisan gondolja és különböző összefüggésekbe állítja őket, az aktualitás és a kritika szempontjából alakítják át a magyar irodalmi kultúráról alkotott képet. Nem irodalomtörténeti vázlatot kínálnak; ez a kritikusnak nem feladata, és Bán Zoltán András egyik cikkében (Szerb Antal magyar irodalomtörténetéről és Határ Győző „irodalomtörténetéről”) meggyőzően magyarázza, hogy ilyesmi a közeljövőben sikerrel nem is alkotható. Ám az a történeti és elméleti felfogás, amelyet itt összefoglalok, úgy látszik, nem spórolható ki a verbeli kritikus munkájából. Nem eredeti történetírásról és elméletalkotásról van szó, hanem

elmélet és történet olyan kritikusai rászteréről, koordináta-rendszeréről, állványzatáról, amely egységes értelmet ad a fölülte eredeti kritikai megfigyeléseknek, választásoknak és ítéleteknek. Így válik a műbíráló többé, mint a *connaissanceur* megnyerő stílusban fölidézett benyomásává, intuíciójává, ízlése sugallatává – még akkor is, ha idő múltával a raszter kifakul, és az állványokat elbontják. A *connaissanceur* ízlésítélete maradandósága igazolja, az, hogy „nem téved”, a kritikust viszont egyénisége, attól elválaszthatatlan kritikai víziója és az egyéniséggel szükségképp velejáró tévedékenysége is.

Bánnál Erdélyi és Péterfy aktuálisabbá válik, mint a *Nyugat* kritikusai, a népszínművek aktuálisabbakká, mint az atomizált nagy magyar drámák, Déry, Kodolányi, Karinthy és egy igen originális módon értelmezett Krúdy aktuálisabbá, mint Ottlik vagy különösen Örley. Kornis aktualizálja Szomoryt. Spiró a JERUZSÁLEM PUSZTULÁSA-t, Katona Józsefnek a kulturális emlékezetből kiesett művét. Mint a kilencvenes évek reprezentatív bírálója, kritikailag viszonyul az előző évtizedek prózai megújulásához, s noha méltányolja, hogy két évtized után jelentős írók akarták helyreállítani a polgári irodalom kontinuitását, s választották őszüknek Kosztolányit, Márait, Ottlikot és Mándyt, fölveti e hagyomány mai aktualitásának kérdését. „*Ez az epika ugyanis – mindenekelőtt saját megújítása érdekében – radikálisan lemondott kora magyar világának ábrázolásáról, önnön autonómiája védelmében mintegy zárójelbe tette azt. Ez a próza, joggal rettegve attól, hogy hazugságba keveredik, tökéletesen ignorált mindenfajta realizmust, nem csak az úgynevezett szocialistát. És így – integrálva mindenekelőtt az újabb német nyelvű próza, mindenekelőtt [sic!] Peter Handke és Thomas Bernhard eredményeit – valóban képes lett arra, hogy megkérdőjelezze a mikszáthi-jókais anekdotikus nagyepikai hagyományt, hogy megújítsa a Nyugat elbeszélőinek civilpolgári világlátását, hogy megteremtse a szabad polgári individuum győzedelmes megszólalásának művészi esélyét. És ez a radikális visszahajlás, a valósággal szembeni magatartás régi-új módjának diadalmas felidézése nemcsak a kritikában talált visszhangra, de megellette, megteremtette önnön olvasótáborát is.*” (72.) A tradíció mindenek ellenére való megtörtsége és kiürülése bizonyos tapasztalatszegénységben mutatkozik meg, melyet a kritikus az

„újabb prózát” követő nemzedékekben és a kilencvenes években különösen aggályosnak vél.

Bán hagyományfelfogása nem véletlenül találkozik Milan Kundera híres és mély értelmű *bon mot*-jával a regényirodalom első és második félidejéről. Úgy is össze lehetne foglalni kritikái vízióját, hogy az első félidőt, a „nem komolyság” XVIII. századi szabad és játékos szellemét hiányolja a magyar színműben és prózában, s ennek nyomait, jeleit, visszaépíthető kontinuitását kutatja egy sikeres „harmadik félidő” jegyében. (Ezért talán az egyetlen *immanens* fogyatéka a kötetnek, hogy a pályakezdestről és a HRABAL KÖNYVÉ-TŐL írott kitérő bírálatok ellenére Bán nem áll elő a farbával Esterházy Péterrel kapcsolatban, s nem tudjuk meg, hogyan vélekedik az ő „nem komoly” költészetéről; igaz, erről véleményt alkotni éppen az az idő volt a legkevésbé alkalmas – a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA ÉS A HARMONIA CAELESTIS között –, amelyre Bán irodalomkritikusi főtevékenysége esett.) Ez a hiány és kutatás sajátos módon összefügg dráma- és prózaírói kísérleteivel is, a népszínmű mitológiájának, *Bolond Istók* mitológiájának föllevevénységével, és – ha nincs használható magyar tradíció, akkor menjünk a *közeli* szomszédba, amellyel az érintkezés legalábbis része vagy része lehetett volna a magyar hagyománynak – a XX. század első felének osztrák irodalmával való párbeszéddel. Hasonló – a magyar irodalmi kultúrát ösztönözni akaró – okai vannak a kötet érdekes Gondworer-, Wyspiański-, Bruno Schulz- és Vombodercz-kritikáinak is.

Mert Bán elszánt érdeklődése a hagyomány és a hagyomány hiánya iránt mindenütt irodalmunk nemzeti sajátosságaihoz vezet. Talán maga sem tudja, hogy minden különűtja és különcsége, senkihez nem hasonlítható észjárása ellenére milyen közel áll a nemzeti kritikus (ma lehetséges) típusához. Mert nem az a nemzeti kritikus, aki hamisan értelmezett nemzetpedagógiából (valójában legtöbbször frusztrációból és műveletlenségéből) mindent föltilizál és túlliheg, aminek bölcsejt ez a kis ország ringatta, s nem is az, aki (másfajta frusztrációból) bizonyítani akarja és erőlteti, hogy minden elkészült vagy elkészülhet a periférikus honi műhelyekben is, ami a világ kulturális centrumaiban. Nemzeti kritikus az, aki mindent a nemzeti (irodalmi) kultúra hagyományaiban értelmel – az idegen hagyomá-

nyokat éppúgy, mint a saját hagyomány fekete lyukait. Bán képzeletében hagyományunk tele van fekete lyukakkal, abortált nekibuzdulásokkal, félbemaradt kezdeményezésekkel. A szétfeszlett szálak újrasodrása is gyakran baljóslatú, mert a hagyomány a művek helyett író-sorsokat, „illetlenül nagyra nőtt legendáriumokat” (400.) örökít meg, vagy értelen műveket értékel föl. „Az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-nak mai olvasata így válik éretlenségünk iskolájává.” (111.) S nemcsak a régmúltban, hanem a félmúltban is: így olvassa újra Bán Hajnóczyt vagy Krasznahorkait.

Hogy a tradíció itt enyhén szólva nem apológia tárgya, az csak azt tévesztheti meg a nemzeti kritika ügyében, aki elfelejti, hogy ennek a nemzeti kritika legnagyobb kritikusát Ady Endrének hívták. Az ő átkaihoz képest ez az irodalomkritika csak méla panasz-szó és dohogó *simpfelés*, de nem árt nyugtázni, hogy Bán Zoltán András alighanem az egyetlen kritikus, aki visszaépítette tradícióját Adyhoz, s bizonyos természetességgel tudja idézni a közbeszéd részévé koptatott szavait is. Persze úgy, ahogy a FÁRADTAN BIZTARTJUK EGYMÁST sorát idézi (történetesen Fodor Gézáttól): „*S most harcolunk kedvet vallva kedvetlenül.*” (83.) Leírja például, hogy „*e próza* [a legeslegújabb a kilencvenes évek elején] *csak alig jelenít meg valamit közvetlen környezetéből, a »magyar élet« ábrázolására csak bátortalan kísérletet tesz.*” (454.) Szerb Antal felfogását („*a magyar irodalom az európai irodalom miniatűr mása*”) bírálva fölveti, hogy ehhez „*legalább egy absztrakció szükségeltetik: el kell tekinteni a német, francia, olasz stb. külön »bá-natoktól.*” (393.) „*Mínta »csupa vézés, csupa titok« lenne minden*” – írja Mészölyről. (183.) Tandoriról meg azt, hogy az ő idejében, *új idők nem voltak, de új dalok feltétlenül. Mert mai olvasatban a kötet [az EGY TALÁLT TÁRGY MEGTISZTÍTÁSA] nemcsak forradalmas [!], de szép is.*” (325.)

Az erős inspiráció, amely nyelvi fordulatok átvételében is megmutakozik, megfigyelhető egy másik szerzővel kapcsolatban is. A fiatal Lukács Györgyről van szó. Bán távolról sem lukácsista; ezúttal is a magyar hagyomány foglalkoztatja. A maga korának magyar irodalmi kultúrájában marginális szerepet játszó fiatal Lukács e kultúra egyedüli első osztályú filozófusának, művészetbölcsejének és bölcseleti alapozású műkritikusának bizonyult, akit mint ilyet konzultálhat a mai magyar kritikus.

Bán könnyed mozdulattal teszi túl magát azokon a ma is terjengő dőreségeken, hogy Lukács nem értett az irodalomhoz, s az is nyilvánvaló számára, hogy fiatalkorában igazán minden egyéb volt, csak konzervatív nem. Ugyanakkor súlyos jelentőséget tulajdonít annak, hogy „*a fiatal Lukács csupán egy hazai költőt bocsátott be esztétikai panteonjába: Adyt*”. (326.) S aki elolvassa A MODERN DRÁMA FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE függelék szerű utolsó fejezetét a magyar drámáról, az látni fogja, miképpen aktualizálta az elszigetelt nekifutások e tablóját Bán több mint nyolc évtizeddel később. Néha – mint Nadas Péter BIBLIÁ-jának újraolvasásakor – közvetlenül is kapcsolódik Lukács jelentős korai esztétikai gondolataihoz.

Kérdés, hogy azok a nagy történeti és elméleti sémák, amelyeket Bán minden görcs nélkül, könnyen érthető, áttetsző nyelven terjeszt olvasói elé, nem teszik-e sematikussá magát a kritikai ítéletet is. Ennek éppen az ellenkezője igaz. Olcsó magyarázat lenne erre holmi áldásos következtetlenség, de annyi szent, hogy mivel a koordináta-rendszer csak segédeszköz, nem pedig az, amit bizonyítani kell, ezért Bán nem kívánja minden mű helyzetét abban meghatározni. Vagyis nem dogmatikus kritikus. Nem állítja, hogy ne lehetne eredeti alapokon létrehozni egy történelmi prózavilágot, s ezért a kötet egyik legjelentősebb és legaffirmatívabb kritikájában nem kutatja Bodor Ádám SINISTRA KÖRZET-ének tradícióit. Maga a Bodor-regény azonban tradíció lehetőségévé válik, beépül a magyar irodalmi kultúrába, illetve beépül a kritikus erről szóló látomásába. Így válik kétértelművé a bírálóknak az eredeti megjelenés helyén még egyértelműen lelkes címe, A FŐMŰ. Összeolvassuk ugyanis egy másik írás következő helyével: „*A magyar regény-történet: hatalmas térfogatú életművek (Kemény, Jókai, Mikszáth, Krúdy, Móricz) makulátlan, összefüggő remekmű nélküli raktára, roppant könyvhegy, melyből hiányzik a mindent maga köré szervező, mindennek valódi alapot adó főmű. Más nézőpontból: egyes, elszigetelten álló remeklések, »főművek«, epikai koronák az életmű udvartartása nélkül (itt Ottlik regénye és Konrád A LÁTÓGATÓ-ja lehetne mintapélda).*” (109.) És összeolvassuk ugyanakkor a BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN-FÓL szóló írás címével is: A REJTŐZKÖDŐ FŐMŰ. Összeolvassuk továbbá a novellista Bodor AZ EUFRÁTESZ BABILONNÁL című könyvéről írott kritikával.

Fordított helyzetet mutat a Mészöly Miklós CSALÁDÁRADÁS-áról írott bíráló. Ez a „beszély” – mint Mészöly kései művei általában – egy sutba dobott magyar tradíció világával akarja telíteni az irodalmi tapasztalatot, mintegy visszairja magát egy – minek nevezem? – vidéki, kisúri prózába. Egy valamikori családregény bizalmas-kedélyes-patriarchális hangját üti meg, de ez mégsem imitatív azonosulás a maga teremtette hagyománylánccal, hanem a homály, a titok (technikailag a kihagyás, az értelmezhetetlenség) által képződött transzformáció. Ez éppen olyasvalami, mint amit Bán keres, és teoretikusabb beállítottságú kritikus az ilyen találkozás örömeiben talán hagyná is magát meggyőzni a szöveg retorikájától. Ő azonban hajlíthatatlan: „*Valami rejlik mindennek a mélyén (a gyermekek szóhasználatával, a »Legnagyobb Titok«), de talán már Mészöly sem kíváncsi megfejtésére, vagy gondolkodásának lényegét érinti, hogy érdektelenségű ítélt bármiféle kibogozást. Csak valamiféle hangulatban hisz immár, a saját hangjának, intonációjának zengésében, mely sokszor valóban lebilincselően szárnyal, ez tartja rabul érdeklődését, és, elveszítve az olvasót és a maga epikai világát, vakon követi saját, kiérlelt retorikája sziréndallamait.*” (184.)

Egy hagyományos kritikafelfogás – feltéve, ha egyetért az ítélettel – az ilyenfajta műbírálói döntésben az ízlés, a minőségérzék intuíciónak felülkerekedését ünnepezné az összeeskábált fogalmi, ideologikus alkotmányokon, akadémikus konstrukciókon. A helyzet azonban ennél komplikáltabb. Bán nagyon is tisztában van a kritikai érzék jelentőségével, öntudatosan bízik a sajátjában, s ritkán veszteséget időt afféle tények álszerű hangoztatására, hogy ítélete csak egy a sok közül. De ugyanakkor azzal is tisztában van, hogy egy hasonló nívójú kritikus, aki mindazt felismeri, amit ő, homlokegyenest ellenkező ítéletet hozhat. Erre éppen az említett Mészöly-kritikában mutat példát. „*Nadas Péter pontosan érzékeli ezt, ám ami a magam agyában kudarc, az nála – mi sem természetesebb! – a legpompásabb művészi diadal.*” (181.) „*Nadas Péter természetesen ezt is érzékeli... Ám én nem tudok kiegyezni ezzel az érveléssel.*” (183.) Nem mehetek bele a tárgy taglalásába, ezért az olvasónak vagy ellenőriznie kell, vagy el kell hinnie, hogy Nadas megjegyzései roppant kritikai intuíciónál tanúskodnak, s valóban *ugyanazt* látja, mint Bán. S az is nyilvánva-

ló, hogy ezt a szemet, ezt az intuíciónál Bán a magáéval egyenrangúnak tekinti. A nem racionalizálható kritikai érzék, a kritikus vérbeli volta a jelentős kritikai teljesítmény elengedhetetlen feltétele, de az ítélet igazságát se meg nem alapozhatja, se nem szavatolhatja.

A kritikai ítélet igazságát csak személyes perspektívák alapozhatják meg. Végig lehetne gondolni, hogy az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE írója miért ítéli a CSALÁDÁRADÁS-t nagy jelentőségű műnek. S ugyanígy Bán Zoltán András kötete *egészből* fogjuk föl, hogy miért nem pusztán a nemtetszés ösztöne, vagy a szeszély, vagy a kákán is csomót kereső rosszakarat vezette tollát itt (és annyiszor máskor) a kritikai elutasítás irányába.

Most értjük meg, hogy miért vonakodott szerzőnk olyan hosszú ideig bírálatait egybegyűjteni. Ma sokan adnak ki – ha tehetik – kritikai kötetet, ha összegyűlik egy kötetnyi kritikájuk. Ő vonakodott belépni a „*tüldimenzionált házbülihoz*” hasonlított irodalmi életbe. Sokáig egyáltalán nem tervezte kritikai gyűjtemény kiadását, s mire elszánta magát, húsz év anyagból rostálhatott. Kirostálta munkássága kétharmadát. Kertész Imréről – akinek talán a legnagyobb kritikai szolgálatot tette – csak egy írás található a kötetben. Az viszont, a DIADALMAS FIASKÓ, kis terjedelmében is igen sokat mond. Mert Bán egyik nagy kritikusi erénye, hogy a rövidség nem megy a tartalmasság rovására. Szóval ő nem dokumentálni akart. Talán a hitelesség pecsétjét kívánta ráütni könyvére. Ez nem a tekintély hitele, hanem a személyiségé.

Ami a kritika válságának neveznek, az nem más, mint a kritika objektív tekintélyének elvesztése, *idioszinkretikussá* válása. E műszó történeti változása is megvilágítja, amiről szó van: valaha beteges túlérzékenységet, bizonyos dolgok heveny elutasítását jelentette, ma személyes sajátosságot, egyéni beállítottságot. De az új értelmén áttűnő régi is színezi a kritikus típusát; elvégre e tevékenység mitikus őse dr. Johnson volt. Alighanem a kritika műfajában is bekövetkezik a visszahajlás az „első félidőhöz”: apad a kritikai disszertációk arctalan áradata, csökken a tudomány szerencsétlen gyámkodása a műbírálattal felett, nevetségessé válik a normatív közmegegyezéshez való igazodás, melynek jelhangjaival arról akar meggyőzni a kritikus, hogy *nem különbözik*. Ez-

zel szemben elengedhetetlenné válik az egyéniség jelenléte. A figyelemre méltó kritikus gyakran furcsa, gyakran szélsőséges, gyakran meghökkentő. Am ez nem ejtethet zavarba bennünket, mert az *egy lehetséges értelem – egy lehetséges értékelés* kritikai eszményét fölvaltja a *sok értelem – sok értékelés* tudomásulvétele, sőt igénylése.

Radnóti Sándor

AZ ÚJ MAGYAR MONTAIGNE

Michel Eyquem de Montaigne: Esszék. Első könyv Fordította Bajcsa András fordításának felhasználásával Csordás Gábor Jelenkor, Pécs, 2001. 420 oldal, 2800 Ft

Aki jól ismeri Montaigne-t, rendszeresen forgatja, sőt időnként el is töpreng rajta, abban kell, hogy legyen annyi bölcsesség, józanság és önismeret, hogy nem vállalkozik erejét, tudását és képességeit magasan meghaladó feladatra. Az tudja, hogy megfelelő nyelvismeret és szaktudás híján nem kezdhet bele – lesz, ami lesz alapon – a világirodalom egyik legmagvasabb és sokszor nehezen érthető remekművének fordításába. És csakugyan: az *Esszék* fordítójának előbb meg kell küzdenie Montaigne-nyel, előbb hozzá kell édesednie, meg kell ismernie gondolkodásmódját, szavajárását, szeszélyes logikáját, nyelvhasználatának és latinosan elliptikus mondatszerkesztésének sajátosságait. Ami annyit jelent, hogy előbb meg kell tanulnia *montaigne-ül* – feltéve, hogy franciául már ért (és valamennyire, persze, latinul is).

Azt hiszem, Réz Ádám is valahogy így gondolhatta. Az ő dédelgetett nagy álma volt élete utolsó éveiben a teljes magyar Montaigne, és ezt a fordítást egész életműve csúcsának, betetőzésének tekintette. Akik ismerték, tudják, hogy hosszú évekig készült az erőpróbára, az összes kapható szövegkiadást beszerezte, és a műről is, Montaigne-ről is mindent tudott. Emlékszem, amikor 1973-ban a szigligeti alkotóházban megismerkedtem vele, egy alkalommal Montaigne-re terelődött a szó. Nagyon néztem, amikor kiderült, hogy franciául hosz-

szű passzusokat tud idézni az ESSZÉK-ből. Hát még, amikor egyik izgalmas filológiai „kalandját” is elmesélte. Egy szóval gyűlt meg a baja, sehogyan sem tudta megfejteti a jelentését. Pedig mindent megnézett, még a Littrét, sőt egy-két klasszikus latin szótárt is, de hiába: sem a szó középfrancia jelentése, sem az eredeti latin jelentés nem illett a szövegbe. Ekkor jutott csak eszébe, hátha a szó latin alapformája nem is a klasszikus, hanem a közép-európai latinságból való. Elővette a Páriz-Pápaikat. Ott azonnal megtalálta, amit keresett. Nagyon büszke volt, hogy az értelmezéshez szükséges mozaikcserép végül hazai könyvből került elő. Meglehet, az is megfordulhatott a fejében, hogy ha egy szó jelentése ekkora vándorútra kel, talán e nagy művel ugyanezt az utat visszafelé is sikerülhet megjárnia...

Szó, ami szó, nagyon komolyan vette a feladatot. Évekig töprengett például, hogyan adja vissza a szövegbe szótt latin versidézeteket, klasszikus vagy magyaros versformában, meg azon is, hogy archaizáljon-e vagy sem, és közben Pázmány összes munkáját elolvasta és kijegyzetelte: Kéry Lászlótól tudom, hogy cédulái egy egész íróasztalt megtöltöttek. Végül úgy döntött, eleven mai nyelvre fordít. De hiába teltek-múltak az évek, nem haladt a munkával. Nem is készült el csak egyetlen fejezet, a DE L'EXPÉRIENCE fordítása.¹

Akkoriban, fiatal fejjel, nem nagyon értettem, miért nem jutott tovább. Hogy miért nem csinálta lendületesebben. Hogy miért hagyta abba. Ma már jobban értem a dilemmáit. Bármilyen kiváló fordító volt is, szoronghatott a feladattól. Igényességében nagyon magasra tette a léceket. Olyan magasra, hogy a végén attól félt, ilyen teljesítményre nem is futja erejéből, tehetségéből. Pedig ha az elkészült fejezetet nézzük, nagyon is futotta volna. De megbénította a feladat. Ezért menekült az előkészületekbe, a megfelelő nyelv, hang, stílus keresésébe, végtelenségig nyújtva a felkészülés időszakát.

Montaigne – Rabelais-val és talán Chateaubriand-nal – az egyik legnehezebben fordítható szerző az egész francia irodalomban. Nem mintha zavaros, bonyolult vagy nyakatekert volna. Végére is nem a kor irodalmi vagy filozófiai nyelvén, hanem köznyelven írta elmél-

kedéseit.² Montaigne természetesen ír, minden póz, mesterkéeltség és keresettség nélkül.³ Sőt neki valóságos stíluseszmenye a hitelesség: „*Én – mondja az ESSZÉK híres XXVI. fejezetében – az egyszerű és természetes stílusnak vagyok híve, mind írásban, mind élőbeszédben, én az erőteljesebb és izes kifejezéseket szeretem, a tömörséget és szabatoságot, az olyan stílust, ami nem finomkodó, nem is modoros, hanem eleven és lendületes...*”⁴

Nem csoda, hogy aki vagy jó fordításban, vagy eredetiben olvassa Montaigne-t, tulajdonképpen hallja is, sőt: az ESSZÉK-ben épp ez a hol csúfondárosan ironikus, hol bölcsen rezignált, hol barátián meghitt hang a legmegkapóbb. S persze ezt a legnehezebb visszaadni is. Véleményem szerint az ESSZÉK minden magyar fordítójának ezt a hangot kellene keresnie, illetve megszólaltatnia.⁵ De ha nem megy, az se tragédia. A teljes Montaigne olyan régi adóssága a hazai könyvkiadásnak, hogy énszerintem már egy nem különösebben magaróptú, de a szöveget pontosan tolmácsoló, filológiailag megbízható talaj menti fordítás is komoly előrelépés lenne.

Ez a most megjelent azonban minden szempontból csalódás. Az még hagyján, hogy stilisztikailag nem lehet egy napon említeni az eredetivel. Az is megbocsátható, hogy lapos és

² „*Legtöbb ismerősöm – mondja – ugyanúgy beszél, mint ahogy én az ESSZÉK-ben...*” („*La plus part de ceux qui me hantent, parle de mesme les essais...*”) Montaigne: LES ESSAIS, Livre I, édition de Pierre Villey, P.U.F., Paris, 1999. 172. o. A fordításban tévesen: „*Legtöbb látogatóm ugyanazt mondja az ESSZÉK-ről...*” Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 226. o.

³ Ilyen üdén, elevenen és természetesen áradó élőbeszédet a francia irodalomban talán csak Flaubert leveleiben talál az ember; a BOVARYNÉ szerzője egyébként sokat forgatta Montaigne-t, és tisztelettel beszélt róla. A montaigne-i és a flaubert-i közvetlenség között azonban van egy nagy különbség: míg az előbbi őszinte, hiteles és póztalan, az utóbbiban állandóan ott a póz, a narcisztikus önmutoztatás meg a provokáció.

⁴ Bajcsa-Csordásnál: „*Az egyszerű és kersetlen beszédet kedvelem, papíron és fennhangon egyaránt; az izes és erőteljes, rövid és összefogott beszédet, mely nem annyira finom és jólfészült, mint inkább heves és nyers...*” Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 225. o.

⁵ Montaigne-t tulajdonképpen úgy kellene fordítani, mint egy színházi dialógust, hogy mondható legyen. A mostani fordításnak sok egyéb mellett az is nagy hibája, hogy nem szólal meg.

¹ Montaigne: A TAPASZTALÁSRÓL. Európa, 1983.

szürke. Azt viszont már nem lehet elnézni, hogy pontatlan, hogy tele van tévedéssel és hibás mondatértelmezéssel. Sőt a magyar szöveg nemritkán nehezen érthető, ha ugyan nem érthetetlen.

Az ESSZÉK-et újrafordító Csordás Gábor az 1985-ben elhunyt Bajcsa András kéziratban maradt Montaigne-fordítását is felhasználta. Csakhogy, amiként az utóbbinak az ötvenes évek végén közzétett szemelvényes Montaigne-éből is kiderül,⁶ Bajcsa sem állt a helyzet magaslatán; az ő szövege is tele van tévedéssel és félreértéssel, a jellegzetesen indázó montaigne-i körmondatok önkényes csonkolásáról és feldarabolásáról nem is beszélve. Ennek ellenére többször előfordul, hogy Csordás ott is új megoldást javasol, ott is „javít”, ahol Bajcsa jól értette az eredetit. Ennek legszembetűnőbb példája A BARÁTSÁGRÓL című fejezet híres passzusa, amikor Montaigne arról beszél, miért is szerette annyira felejthetetlen ifjúkori barátját, Étienne de La Boétie-t: „*azért – mondja –, mert ő – ő volt, s mert én – én voltam*”.⁷ Ugyanez Csordásnál: „*Mert ő volt; mert én voltam*.”⁸

Akárhol ütjük fel a könyvet, és vetjük össze a fordítást az eredetivel, azonnal látni, hogy a fordító sokszor a szavak szótári jelentésével sincs tisztában.⁹ Csak néhány a félrefordítások közül: a *commun* nem „természetes” (21. o.), hanem „megszokott”, „mindennapos”, az *ancien pere* nem „régii bölcs” (52. o.), hanem „egyházatyja”, a *fille* nem „leányzó” (72. o.), hanem „kurva”, a *chirurgien* nem „sebész” (80. o.), hanem „borbély”, az *art* nem „művészet” (191.

o.), hanem „tudományág” (vagy „mesterség”), a *viande* nem hús (198. o.), hanem „ennivaló”, az *appétit* nem „éhség” (198. o.), hanem „szeszély”, az *opinions* nem „vélekedések” (199. o.), hanem „eszmék”, a *travail* nem „munka” (199. o.), hanem „gyötrelmes igyekezet”, a *foi* nem „hit” (200. o.), hanem „hűség”, „lojalítás”, a *quiconque* nem „az..., aki...”, hanem „bárki”, akárki”,¹⁰ a *bonne ville* nem „derék város” (232. o.), hanem – mint a *ville franche* szinonimája – „szabad (királyi) város”, a *maison* nem „ház” (202. o.), hanem „nemesi család”, a *courageux* nem „bátor” (203. o.), hanem „lelkes”, „energiikus”, a *passant* nem „járókelő” (204. o.), hanem „révész” (a mai *passeur* megfelelője), az *action* nem „esemény” (206. o.), hanem „tett”, „cselekedet”, a *de bon biais* nem „megfelelő távlatból” (207. o.), hanem „jó (vagyis nem torzító) látószögéből”, az *aucunement* nem „egyaránt” (208. o.), hanem „bizonyos mértékig”, a *leçon* nem „lecke” (210. o.), hanem a „tanítás hogyanja”, „módszere”, a *de l'auteur* nem „szerző” (210. o.), hanem „auctor” (vagyis a klasszikus ókor írója; a szó előtti partitívus pedig azt jelzi, hogy nem a teljes műről, csak szemelvényekről, részletekről van szó), az *esprit* nem „szellem” (210. o.), hanem „figyelem”, „érdeklődés”, sőt „kíváncsiság”, a *parcimonie* nem „fösvénység” (386. o.), hanem „takarékoság”,¹¹ és a listát napestig sorolhatnám...¹²

De nemcsak a szavak, hanem a szókapcsolatok, a szintagmák szintjén is rengeteg a félreértés. Lássunk ezek körül is néhányat. Az *en bataille et en repos* nem „csatában és szenderegés közben” (118. o.), hanem „háborúban és békében” (az *en repos* feltehetően a latin *in otio* megfelelője), a *selon le temps* nem „néhány korok-

⁶ Vö. Montaigne: ESSZÉK. Válogatta és fordította Bajcsa András, a bevezető tanulmányt írta Gyergyai Albert. Bibliotheca, 1957. 227 o.

⁷ Montaigne: ESSZÉK. Válogatta és fordította Bajcsa András, i. m. 88. o.

⁸ Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 245. o. Ami az eredeti szöveget illeti: „*Par ce que c'estoit luy ; par ce que c'estoit moy*”, Montaigne: LES ESSAIS, Livre I, édition de Pierre Villey, i. m. 188. o. Nemkülönbén Bajcsa tudja, hogy az *examiner* valójában „ellenőrizni”, „kikérdezni” (mármint a leckét), nem pedig „vizsgáztatni”, ahogy Csordás fordítja stb.

⁹ Természetesen a szó XVI. századi jelentésére gondolok, nem a mostanira. A francia szókinccs jelentéstörténetét illetően lásd LE ROBERT, DICTIONNAIRE HISTORIQUE DE LA LANGUE FRANÇAISE, sous la dir. de Alain Rey, Le Robert, 1992, I–III.

¹⁰ Ilyenformán nem: „*az fenyegeti a legtöbb jóra való embert korbáccsal vagy akasztófával, aki szembeszegül a törvénnyel*” (Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 202. o.), hanem: „*manapság bárki lábbal tapodhatja a törvényt, és bárki korbáccsal meg akasztófával riogathatja a tisztességes embereket*”.

¹¹ A szó egyébként az LII. fejezet címében található. Nem is értem, hogy a fordító miért nem fogott gyanút, hiszen a fejezet a takarékoságról szól, nem pedig a fukarságról... Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 386. o.

¹² Javára kell viszont írni a fordítónak, hogy az ESSZÉK első mondatában a *de bonne foi* kifejezést, amelyben sokan a magyar „jóhiszemű” francia megfelelőjét látták, helyesen kijavította „őszintére”.

ban” (202. o.), hanem „az ilyen [polgárháborús] időben [amelyben élünk]”, a *nous en sommes à l'espreuve* nem „ezt tanúsíthatjuk” (202. o.), hanem „saját bőrünkön tapasztalhatjuk”, a *la fréquentation du monde* nem „járás-kelés a világban” (206. o.), hanem „az emberi kapcsolatok ápolása”, az *acquérir la gloire des yeux* nem „elnyerni a szemek dicsőségét” (207. o.), hanem „elkápráztatni a közönséget”, az *appartenances de notre vie* nem „az életünk függőségei” (208. o.), hanem „az élet különböző területei”, az *une esjouissance constante* nem „szakadatlan örvendezés” (211. o.), hanem „derűs kiegyensúlyozottság”, a *la table et le lit* nem „az asztal, az ágy” (215. o.), hanem „koszt és kvártély”, a *fauce image de la generation corporelle* nem „a testi kifejlés hamis képzete” (244. o.), hanem „a gyermeknemzés (vagyis a heteroszexuális szerelem) torz képe”, illetve, ahogyan ma mondanánk, „karikatúrája” (a görög homoszexuális barátságról van szó), az *obéir scrupuleusement* nem „áhitattal engedelmeskedni” (226. o.), hanem „aggályos lelkiismeretességgel”, a *l'état de notre ordre social* nem „államrend” (253. o.), hanem a „közrend állapota”, a *dans son enfance* nem „gyermekfővel” (hogyan is írhatta volna főművét La Boétie hat-hét évesen?), hanem „kora ifjúságában”, és így tovább.

Mondanom sem kell, a mondatokkal is ugyanez a helyzet. A mondatértelmezés gyakran hibás, a magyar szöveg sok fontos részjelentést és árnyalatot egyszerűen kihagy, a mondatjelentés körvonalai homályosak, elmosódottak, nem követik pontosan és rugalmasan a francia eredetét.¹³ Álljon itt erre is egy-két példa: *les Dieux ont mis plustost la sueur*

¹³ Sőt számos esetben a magyar mondat ellenkezője a franciának. A XIII. fejezetben Montaigne arról ír, hogy ha magas rangú vendéget vár az ember, nem illik elébe menni, ildomosabb odahaza bevárni, „*ki-véve* – mondja a magyar fordítás – *ha attól félünk, hogy nem talál oda...*”, Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 68. o. Helyesen: „*Már csak azért is [otthon kell a vendéget bevárunk], mert ha elébe megyünk, nagy a kockázat, hogy elkerüljük...*” Vagy a XXVI. fejezetben (itt szerintem Pierre Villey is félreértette a szöveget, Montaigne: LES ESSAIS, i. m. 172. o.): „*A beszédmodot, könnyűsége okán, egy egész nép követi tüstént...*” (fordítja Csordás Gábor, Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 226. o.). Helyesen: „*Beszédünk, mivel az ember mindig a kényelmesebb (könnyebb) utat választja, mindenben azonnal követi a soka-ság nyelvhasználatának divatjait...*”

aux advenues des cabinetz de Venus que de Pallas: ez a mondat nem azt jelenti, hogy „*az isteneket jobban kiverte a víz Vénusz lakosztályának, mint Pallasz lakosztályának küszöbén*” (212. o.), hanem „*az Istenek úgy rendelkeztek, hogy verejtéke-sebb [értsd: több hiábavaló erőfeszítést követelő] legyen az út Vénusz hálószobájába, mint Pallasz csarnokába...*” Vagyis: lehet, hogy azt hisszük, hogy szerelmeskedni könnyebb, mint tanulni, ismereteket szerezni, de ez nagy tévedés, mert néha a szerelem sokkal, de sokkal „verejtékesebb” tevékenység az olyannyira retgett tanuláznál...

Sok az olyan mondat, amit nem is ért az ember, csak ha fellapozza az eredetét. Például: „*Még legféltelenebb ifjúságom idején is [...] – olvassuk a halálról szóló híres XX. fejezetben (118. o.) – hölgyek körében vagy játék közben ez járt a fejemben [mármint a halál], s nem engedte, hogy holmi féltékenységen vagy bizonyos remények ingatagságán kérődzsem [!] magamban, miközben ki tudja [,] miről társalgok; miután az előző napokban meglepett a forróház és a vég, egy hasonló ünnepségről távozván, a fejem tele volt léhasággal, szerelemmel és jókedvvel, mint magam is, és egyre a fülemben csengett...*”¹⁴

Ez a mondat az eredeti alapján újrarendeltetve nagyjából így hangzik: „*Zabolátlan ifjúságom éveiben [...] még hölgyek társaságában vagy játék közben is ekörül forogtak a gondolataim [mármint a halál körül], és miközben mások azt hitték, hogy félrevonulva valamilyen mellözöttségen vagy reménytelen szerelmen rágódom, nekem nem is tudom már, kicsoda járt az eszemben, akét néhány nappal korábban, és ugyanilyen táncmulatság után, váratlanul ágynak döntött a láz, és már vége is volt, pedig nyilván az ő feje is tele volt mindenféle könnyed, szerelmes és kellemes gondolattal, akárcsak most az enyém, és akkor az is eszembe jutott, hogy egy nap feltehetően rám is ugyanez a sors vár...*”

A szöveg értelmezésének kérdéseire részletesen nem térek ki, de annyit érdemes megjegyezni, hogy a francia *qu'autant m'en pendait à*

¹⁴ „*...voire en la saison la plus licencieuse de mon aage [...] parmi les dames et les jeux, tel me pensoit empêché à digérer à part moy quelque jalousie, ou l'incertitude de quelque esperance, cependant que je m'entretenais de je ne sçay qui, surpris les jours precedens d'une fièvre chaude et de sa fin, au partir d'une feste pareille, et la teste pleine d'oïsveté, d'amour et de bon temps, comme moy, et qu'autant m'en pendoit à l'oreille...*”, Montaigne: LES ESSAIS, édition de Pierre Villey, i. m. I. köt., 87. o.

l'oreille – amelyet Csordás Gábor a „fülembecsengett” kifejezéssel ad vissza – valójában régi szólás, és a mai francia *ça lui pend au nez* („minden esélye megvan, hogy ővele is ugyanaz történjen”) XVI. századi megfelelője.¹⁵

De azokkal a mondatokkal is baj van, amelyek többé-kevésbé pontosan követik az eredetét. A fordítás papírízű, színtelen és modorosan irodalmiaskodó. Különösen zavaró az igekötők helytelen használata (gyakori az egyenes szórend a fordított helyett és a fordított az egyenes helyett), a fordító a tárgyias igék egyes szám 3. személyű alakja mellett következetesen kiteszi a tárgyias személyes névmást, sok helyen indokolatlanul használ határozatlan névelőt, hadilábon áll a helyes szórenddel, a *volna* meg a *lenne* használatának különbségével, és engem különösen zavar, hogy a többes szám 3. személyű névmási tárgyként dologra vonatkoztatva az *azokat* mutató névmást használja az igényesebb *őket* helyett. Ez, persze, lehet, hogy az én mániákusságom. Az viszont már nem, hogy nemegyszer még annyi sem derül ki a mondatból, hogy mi a tárgya vagy az alánya...¹⁶

Van Nabokovnak egy befejezetlen esszéje a fordításról, ebben azt írja, hogy a fordítót háromféle bűnben lehet elmarasztalni. Az első – és ez a legenyhébb, mert emberi gyarlóságra vezethető vissza –, amikor a fordító tudatlanságában elnéz valamit, és félrefordítja a szöveget. A második – ez már súlyosabb –, amikor egyes mondatrészeket vagy egész mondatokat kihagy, vagy mert nem érti őket, vagy mert úgy érzi, sértenék a olvasók érzékenységét. Végül a harmadik az, amikor a fordító – abban a hiszemben, hogy így jobban hozzáigazíthatja az olvasók ízléséhez – kifényesíti, felcicomázza, megcukrozza az eredetét. Ez főbenjáró bűn, erre nincs bocsánat.

¹⁵ Vö. Dictionnaire des expressions et locutions, par Alain Rey et Sophie Chantreau, Les Usuels du Robert, 1979. 634. o.

¹⁶ Néhány példa: „*S minthogy a végrendeletben megemlítik [mit?], ne várjátok, hogy ilyesmire adja a fejét [ki?], míg az orvos ki nem mondja a végső szót...*” (Montaigne: *ESSZÉK I*, i. m. 113. o.); „*Egyesek számára pusztán nyelvtani tanulmány [mi?]; másoknak a filozófia bonctana, mely által természetünk leghomályosabb részletei megvilágosodnak*” (i. m. 205. o.); „*Azért válik zuhlotté, mert büntetjük, mielőtt azáé vált volna [ki?]*” (i. m. 217. o.) stb.

Ha jól meggondolom a dolgot, Nabokovnak végeredményében igaza van, a legsúlyosabb bűn mégiscsak a szerzői szándék tudatos és előre megfontolt meghamisítása. Ebből a szempontból a magyar Montaigne fordítóját a nabokovi bűnlajstromnak csak első – még bocsánatos – vádpontjában lehet vétkesnek mondani. Ővé viszont az érdem, elvitathatatlanul, hogy elsőnek ért célba: minden hibájával mégiscsak az első teljes magyar Montaigne-tette az asztalra. Kérdés, persze, hogy ez az érdem mennyire ellensúlyozza a fordítás hibáit és fogyatékosságait...

Ádám Péter

VITA

A KÍGYÓ ÉS A KISMADÁR

Válasz Boldizsár Ildikónak

Rendkívül megtisztelő számomra, hogy Boldizsár Ildikó ennyire részletekbe menő alapos-sággal foglalkozik *GYERÉKKÖNYVEIM FELNŐTT-SZEMMEL* című írásommal. Kritikáját olvasva mégis az a lehangelő érzésem támadt, hogy talán nem sikerült elég világosan fogalmaznom, ha ilyen sok állításomat lehetett félreérteni.

Úgy hittem, magam is hangsúlyoztam: a gyerekek valami egész más keresnek és szeretnek egy könyvben, mint a felnőttek. Számomra nem az volt a meglepő, hogy egy könyv másképpen hat felnőtt- mint gyerekkorunkban, hanem az, hogy ahogy gyerekként *nem vesszük észre és nem zavar bennünket* a sugallt világnézet, úgy őrizzük meg felnőttkorunkra is – nosztalgiából – ezt a kritikátlan hozzáállást. Azt is igyekeztem hangsúlyozni: nem megemléksítené, megszégyeníteni, lehetetlenné tenni kívánom az ismertetett műveket és szerzőiket. A művek irodalmi értékéről nem mondtam semmit, nem azt kerestem, hogy mi a jó és mi a rossz bennük. Egyedül az általuk képviselt *értékrenddel* foglalkoztam. Persze kérdés, hogy ennek mi az értelme. Erre még vissza fogok térni, de előbb lássuk a kifogásokat.

Boldizsár Ildikó szerint az általam idézett

részletekből nem lehet jól körvonalazható világnézetre következtetni. Erről nehéz vitatkozni, mert számomra ez (legalábbis Fekete Istvánnál és bizonyos fokig Kiplingnél) nyilvánvaló. Az az érzésem, Boldizsárt tekintélytisztelete akadályozza abban, hogy ezen a problémán elgondolkozzék. Szerinte nem lehet igaz, hogy kitűnő írók, rendes, „mélyen vallásos” emberek ilyen elítélendő elveket képviseljenek.

„Ha pedig ezek a következtetések mégis igaznak bizonyulnának, akkor be kellene látnunk, hogy a TUSKEVÁR, A DZSUNGEL KÖNYVE és A REJTELMES SZIGET rossz művek, és nincs helyük a gyermekirodalom klasszikusai között” – írja. Hát ez az, amiben egyáltalán nem értünk egyet. Azért nem szabad felismernünk, hogy ezek a részben valóban kitűnő könyvek mi mindent tartalmaznak (természetesen egyebek mellett), mert „ez nem lehet igaz”? Ha igaz volna, akkor nem tekinthetnénk őket kitűnőeknek, de mivel jó könyvek, nem mondják azt, amit mondanak.

Véleményem szerint az „elfogulatlan újraolvasás” azt jelenti, hogy sem régi illúzióink, sem mindaz, amit a szerzőkről tudunk és gondolunk, nem befolyásolja jelenlegi ítéletalkotásunkat. És főleg: a könyvek egy bizonyos szempont (értékrend) szerinti vizsgálata nem jelenti azt, hogy a művet és szerzőjét vagy kívánatosnak, vagy elvetendőnek tekintjük.

Boldizsár Ildikó végigmegegy az általam ismertett három szerzőn és műveiken. Végig elemzi a TUSKEVÁR-at, és ő más szempontból találja problematikusnak, mint én. Én azonban nem elemeztem a művet, mint olyat, ez, ismétlem, nem is volt céлом, én csak a kirajzolódó értékrendet próbáltam kibontani. Boldizsár szerint, miközben egy előző cikkemben dicsérem a HARRY POTTER hitelességét, ezt az értéket Feketétől megtagadom. Ez a kifogás öszintén meglepett, mert miért következik abból, ha valamiről nem beszélek, hogy annak az ellenkezőjét gondolnám? Nem mondtam, hogy ez a közeg ne volna hiteles, hogy ez a világ, konzervatív, nőellenes, erőt, sőt erőszakot tisztelő értékeivel együtt ne létezne. Még az erős paprikához fűződő viszony is jellegzetes. Én csak azt mondtam, hogy ez az értékrend *nekem nagyon nem rokonszenves*, és érdekesnek találom, hogy sok olyan ember, akitől ez az értékrend szintén idegen – mivel szerette a könyvet gyerekkorában –, most sem hajlandó észre-

venni, hogy Fekete István hogyan látja és látatja a világot.

Természetesen a regénynek vannak erényei. De hogy valóban alkalmas lenne arra, hogy a gyerekeket ránevelje, hogyan lehet a természettel összhangban élni: jámbor óhaj. Ebből a szempontból a mű tényleg elavult, szemléletében is. A cinegék táplálására lelőtt, a távoli északon költő, közelebből meg nem határozott bűvármadár könnyen lehet, hogy ma már védett állat. A mezőgazdaság rövid távú érdekei alapján álló „hasznos-káros” besorolás teljesen idejét múlt. A regény főszereplőjét a ritka állatok zsákmányolása jobban izgatja, mint megfigyelésük és védelmük. Például minden vágya, melyben „mestere” is támogatja, hogy vidrát lőhessen, mely éppen azért olyan nehéz feladat, mert annyira megirritult, hogy alig lehet találkozni vele.

Egyáltalán nem felel meg a tényeknek, hogy Fekete írásában soha nem „élvezetből pusztítanak el” egy állatot! Mi másért vadászna és halászna olyan szenvedéllyel a főszereplő? Igaz, zsákmányát többnyire el is fogyasztják, és én semmiképpen sem értenék egyet azzal az álszentséggel, hogy a boltban vett húst meg lehetjük, de a vadászatot erkölcsstelennek tartjuk. De az élvezet egyértelmű, a szerző ezt gyakran részletesen ki is fejté. Az ágy elé teríthető saját lövésű rókabőrre igazán nem elsősorban használati értéke miatt van szükség.

Nem érzem meggyőzőnek azt az érvet sem, hogy a gyerek a „tudás és mérlegelés nevében” dönt úgy, hogy a bűvármadarat joga van elpusztítani a cinegék érdekében. A „mérlegelés” azon alapul, hogy a cinegék a berek részei, a „közömbös vándorok”-ra pedig nincs szükség. Ez mai ismereteink szerint egyszerűen marhaság, ezenkívül végtelen beképzeltséget sugall az az ötlet, hogy egy tizenéves gyerek pár hét után egy mégoly bölcs vezető mellett is képes lehetne a természet világában „tudni és mérlegelni”. Tisztességesebb volna bevallani, hogy szereti a cinegéket, és a számára közömbös vadmadár húásával kedve van őket etetni, annál is inkább, mert a vadászatot izgalmas sportnak tekinti.

Sajnos attól tartok, Boldizsár Ildikónak éppen azok a biológiai ismeretei hiányoznak, melyekre egy jó ismeretterjesztő könyv taníthatná a gyerekeket. Az, hogy a lesodort madárfiókákat gilisztával próbálja etetni, magán-

ügy. Hogy a kismadarakat nem lehet így életben tartani, az szinte biztosra vehető. Az állatok ilyen érzelmes megközelítésének semmi köze a természettani ismeretekhez. Én azt várnám el egy természetben élő bölcs embertől, hogy inkább abban segítsen: a városi gyerek túl tudjon lépni azon az elterjedt téves közhelelyen, hogy például a kígyó undorító és veszélyes, pusztítsuk, ahol látjuk. Miért olyan triviális ez? Boldizsár szenvedélyes képe a gyerekeket támadó kígyóról csak azt bizonyítja, hogy nem sokat tud róluk, és osztozik egy általános megalapozatlan pánikban. Matulától azt kellene megtanulni, hogy a kígyó magától nem támad (nem képzelhető el, hogy elindul a gyerek felé), csak akkor mar, ha rálépnek, tehát vigyázzon, hogy ne lépjen rá, és főleg tudatosítsa, hogy ha azon a vidéken nem él mérges kígyó, akkor a kígyó az ő számára nem jelent veszélyt. Mi köze ennek az ökológiai szempontozásnak? Nem gondolom, hogy konkrét esetben alá kellene rendelnünk érdekeinket a kígyóénak, vagy életveszélyben is a természet egyensúlyát kellene védenünk. De itt még érdekellentét sincs, csak előítélet, és a természet bölcs ismerője inkább azt képviselhetné, hogy nemcsak a cinegék „szépek” vagy „aranyosak”, hanem egy kígyót is érdemes megnézni. Ha valakit egyáltalán nem érdekel a természet, és undorodik a kígyóktól, az az ő dolga. De egy „mester” ennél azért valamivel többet nyújthat.

Én nem tudom „bölcsnek, követendőnek, haladósnak” látni azt a nevelői magatartást sem, amely a kamasz fiút a „férfiasság” nevében rendszeresen – igaz, a mértékletesség jegyében vízzel kevert – pálinkával itatja. Akkor sem, ha ez is szervesen hozzátartozott ehhez a Fekete István által valóban hitelesen ábrázolt világhoz.

Boldizsár Ildikó határozottan kijelenti, hogy az említett regényből nem lehet kiolvasni az általam „belelátott” eszméket. Az én számomra viszont éppen az az érdekes, hogy ebben az alig észrevehető formában is fel lehet ismerni az „ordas eszmék” gyökereit. Természetes, hogy a nyíltan fajüldöző elveket könnyebb meglátni. De hol kezdjük ezeket nem szeretni? Kétségtelen, Fekete István „*darwinista természetvallása*” nem azonos a náci eugenetika ideológiájával. De gondolatvilágukban mégis van valami közös. Azt hiszem, jogsan

gondolom, hogy alig tíz évvel a nácizmus bukása után, szinte testközeliségben még a fogyasztó és betegek ideológiailag megalapozott kiirtásához, a biologizáló fajvédelem apokaliptikus következményeihez, nem ízléses a természetes kiválogatódást az emberek által követendő, kegyetlen, de szép törvénynek dicsoítani, sőt azt állítani, hogy „*a tudás és mérlegelés jegyében*” ebbe a folyamatba bele is lehet avatkozni. Miközben, mint már hangsúlyoztam is, azt, hogy a természetben ez az elv érvényesül, nem vitatom.

Számomra, a mindenkori olvasó számára nem lehet érdekes, hogy Fekete István rokonszenves ember volt-e vagy nem, vagy hogy mennyire mélyen volt vallásos. Egy könyvet, pláne egy gyerekkönyvet nem lehet életrajzi melléklettel olvasni. Az olvasónak a könyvhöz van köze, a könyvet olvassa, ebből a szempontból csak az az érdekes, ami magában a könyvben olvasható.

Kiplinggel kapcsolatban Boldizsár Ildikó nem érzi ennyire abszurdnak a rasszista világkép „vádját”, de ezt csak emberábrázolására nézve tartja igaznak, az állatokat tekintve szerinte ez belemagyarázás. A DZSUNGEL KÖNYVE VALÓBAN tele van olyan részletekkel, melyekből az derül ki: Kipling az angolokat sokkal értékesebbeknek tartotta, mint a bennszülötteket. De az én mondanivalóm szempontjából ennek kevésbé van jelentősége. A mentalitás, a szemlélet ugyanis sokkal jellemzőbben jelenik meg – szinte kísérleti tisztasággal – az állatok ábrázolásánál. Kipling itt nem szimbólumokat használ, mint ahogy Boldizsár szintén én gondolom, hanem számára természetes módon mutat fel egy világot, az ő világát. Az ő világában a gonosz, a kegyetlen, az alacsonyabb rendű már külső jegyei alapján is megismerszik.

Hogy nem az a baj a vörös kutyákkal, hogy szőrös a lábuk, hanem az, hogy vérszomjas ragadozók? Itt egy kis kitérőt kell tennem.

Az írónak a saját történetében korlátlan a hatalma. Ő olyan világot teremt, amelyet akar. Feltéve, hogy elég jó könyvet ír ahhoz, hogy elolvassák. De ha mondjuk egy írónak az a meggyőződése, hogy minden nyomorék sunyi és alattomos, akkor véleményét nem kell kifejtenie és megindokolnia. Elég, ha könyvében sunyi és alattomos nyomorékokat szerepeltet, és soha nem fordul elő nála, hogy egy sérült rendes ember volna. Ha valaki kifogásolja, hogy

a könyvbeli nyomorék elfogultan van ábrázolva, kész a válasz: nem nyomoréksága, hanem a történetből kiderülő sunyisága és alattomosága miatt utálják. Igen, de az író írta meg olyannak!

Kipling kitalált egy vérszomjas és kegyetlen állatfajt, és ő maga jellemzi őket azzal, hogy megvetendő voltuk már szőrös lábukból, másféle szagukból és életformájukból is kiderül. Ezt nem én találok ki, az általam idézett rész szó szerint ezt mondja. Számomra ez egy szemlélet modellje (modell, nem szimbólum), könnyen lehet, sőt valószínű, hogy a szerzőben ez az összefüggés nem is volt tudatos. Kipling egész egyszerűen ilyennek és így látja-láttatja a világot. Lényegileg ez sem más, mint amikor az „uzsorás, harácsoló zsidónak” már a görbe orra és kajla füle is taszító. Ismétlem, Kipling könyve nem „erről szól”. De benne van, pontosabban kibontható belőle, akkor is, ha nem feltűnő. Annál érdekesebb.

A Vernéről mondottakkal kapcsolatban Boldizsár, úgy érzem, mellékvágányra kerül. Hiszen én egyáltalán nem „akadtam azon föl”, hogy A REJTELMES SZIGET-ben a férfiak öt évig nő nélkül élnek, ami ugye Robison sorsához képest semmiség. Én arról beszéltem, hogy Vernében fel sem merül, hogy ez a telepéseknek kellemetlen volna (a sziget pusztulása után önként együtt is maradnak egy a szigethez hasonló birtokon), és ezt annak a jellemzésére emeltem ki, hogy Verne világa nem felnőttség, hanem felel meg a felnőttrealitásnak, hanem sokkal inkább olyan, ahogyan a világot egy tíztizenkét éves gyerek elképzeleli. Nem állítottam, hogy ez hibája volna a könyvnek! Sőt, éppen azt mondtam, hogy többek között ezért is állhatott annyira közel a gyerekekhez.

Fontos az a kérdés is: „megsértem-e” Vernét azzal a vélekedéssel, hogy fantáziája nemegyszer az általa ismertett ismeretanyag megbízhatóságának rovására is elsodorta. Az én megfigyeléseim szerint Vernéhez az olvasó gyerekek kétféle módon viszonyulnak. Az élénk fantáziájú, inkább humán érdeklődésű gyerekeket elragadja a szabadon szárnyaló képzelet, végtelenül izgalmasnak érzik, hogy például a tudás milyen hatalmat ad az ember kezébe. Én magam is ilyen olvasó voltam. Léteznek azonban, ha jóval kevesebben is, *valóban* tárgyi érdeklődésű gyerekek, akiket az eszmék önmagukban kevésbé érdekelnek; őket

nem az „absztrakt tudás” hozza lázba, hanem azt remélik: valódi használati utasítást kapnak a felvetett problémákhoz. Nem elábrándozni szeretnének azon, mi mindent tehet a tudós a lakatlan szigeten, hanem ők maguk akarnak ilyen helyzetben használható tudásanyaghoz jutni. Az ilyen gyerek olvasó csalódik, és becsapva érzi magát.

Egy barátom például utánanézett az UTAZÁS A HOLDBA ÉS A HOLD KÖRÜL matematikai és fizikai képleteinek, és mélységes bosszúságot érzett, amikor látta: a képletek jó része hibás. Őt az is zavarta, hogy mindaz, ami az „ágyúgolyóban” történik, ellentmond a fizika törvényeinek. Ebben az esetben igazán nem érvelhetünk azzal, hogy száz évvel Newton után Verne ne rendelkezhetett volna a megfelelő információkkal.

Az, hogy Verne a könyveihez használt forrásmunkákat, nem bizonyítja, hogy a hitelességre különösebb gondot fordított volna. Számos adat inkább arra utal, hogy ha kiindulópontnak felhasználta is ezeket, a részletek megírásában már nem tartotta fontosnak állításai ellenőrzését.

Az kérdés, hogy egy sci-finél van-e helye a hitelességnek. Szerintem azért nem hátrány. A sci-fi sem teljesen szabad műfaj. Érdekesebb, ha a történések a természeti törvényeknek nem mondanak ellent. A „villanyvilágítást” ki lehet találni, természetesen tévedni is lehet még nem létező dolgok megjósolásában, de az űrhajó ablakát nem lehet egy pillanatra kinyitni, hogy kidobjuk a szemetet. (Igaz, az olvasók nagy többségét ez egyáltalán nem zavarja.)

Mindenesetre érdekesnek találok, hogy Verne éppen azoknak az olvasóknak okozott csalódást, akiket a tárgy igazán érdekel. A magmfajtákat, akik lusták voltak a valódi tartalommal foglalkozni, elragadtatásba ejtette ez a színes világ, ahol „mindent lehet”. De ezt sem szánom Verne „ledorongolásának”; az erősen tárgyi érdeklődésű gyerekek úgyszólván rájönnek, hogy érdeklődésüket inkább lexikonok és szakkönyvek, mint a szépirodalom segítségével elégíthetik ki.

Más kérdés, hogy Verne szerintem elavulófélben van. A mai gyerekek eléggé hasonlóan érznek Vernével szemben, mint amit Boldizsár Ildikó gyerekkorában átélt. Nem hiszem, hogy sokat változtatott volna, ha tudja: Verne mikor élt, és a tudomány hol tartott akkor.

A gyerekek „itt és most” olvasnak, nem lesznek attól elnézőbbek, ha tudják: mit kell olvasáskor „belekalkulálniuk”. Mindenesetre én a mai gyerekek között nemigen találkozom azzal a Verne-imádattal, mint az előző nemzedékekénél. De ez sem Verne hibája. Verne generációkon keresztül ejtette csodálatba a gyerekek millióit, nem lehet kifogásolni, ha az idő múlásával és a világ változásával ez a hatás megkopik.

A legkényesebb kérdés Verne „rasszizmusa”. Ezzel kapcsolatban megint csak a fogalmakat kellene tisztáznunk. Boldizsár szerint az utókor nem tekintheti Vernét rasszistának, mert Verne tisztességes, haladó gondolkodású volt. A rasszizmus azonban nem azt jelenti, hogy aki így gondolkodik, az gazember. A rasszizmus egész egyszerűen azt a (téves) véleményt jelenti, hogy az emberi fajon belül olyan genetikai különbségek volnának, melyek alapján egyes embercsoportok fejlettebbeknek, értékesebbeknek tekinthetők, mint mások. Vernének ez a meggyőződése A REJTELMES SZIGET-ből egyértelműen kiolvasható. Ez ellen is lehet érvelni, hogy Verne korában még nem lehetett tudni, hogy az emberi faj mennyire egységes; és különben is, egy írót nem lehet korától és kultúrájától függetlenül megítélni. Verne korában az ő hozzáállása haladónak számított, tehát Vernét nem bélyegezhetjük meg azzal, hogy álláspontját rasszistának minősítjük. Nos, hogy mit hitt vagy képviselt Verne, az ténykérdés (már amennyire ez könyveiből kiderül). Hogy hogyan ítéltük meg, az mérlegelés dolga. De nem célszerű magukat a tényeket letagadni, mert ez csak a fogalmak összezavarásához vezet.

Egyébként nem is értek egyet azzal a relativizáló megközelítéssel, hogy az értékek teljes mértékben függenének kortól és társadalmi helyzettől. Lehet, sőt biztos, hogy bizonyos igazságokat bizonyos korokban és kultúrákban nehezebb felismerni, de az igazságok maguk mégsem relatívak. Akármilyen régi szokás, kulturális parancs indokolja a kislányok nemi szervének megcsonkítását a Föld számos országában, ez nem változtat azon, hogy a kislányokkal – minden egyes kislánnyal – szörnyű, egész életüket megnyomorító kegyetlenség történik. Lehet, hogy a csonkítók nem tekinthetők egyénileg aljas gazembereknek, de a kislányok szenvedése ettől nem lesz kisebb.

Az Öböl-háború idején az iraki katonák az el-lenség megalázása céljából tömegesen meg-erőszakolták a kuvaiti nőket, kiket apjuk vagy férjük ezért, mint „megbecstelenítettet”, eltaszított és kidobott. Talán mégsem kellene ezt a „kulturális különbségekre” hivatkozva bocsánatos cselekedetnek tekinteni. Semmilyen kultúra nem jogosítja fel az embert arra, hogy embertársát megfossza az önrendelkezés jogától, kizárólag mint egy másik ember ki-egészítését, sőt használati tárgyát definiálja, amit természetesen nem tart meg, ha számára kellemetlenül „beszennyeződik”. Ugyanakkor nem kétséges, hogy ebben a közegben egy átlagos férfi nem engedheti meg magának, hogy a közvéleménnyel szembehelezkedjen.

Mi köze mindennek Verne nézeteihez? Szerintem azzal, ha a rasszizmust „a gazemberek ideológiájának” tekintjük, tulajdonképpen eljelentéktelenítjük a jelenséget. Ha csak a gazemberek rasszisták, akkor a rasszizmus nem is igazán fontos, nem is érvényes, ránk nem vonatkozik, és a mindennapi élet szintjén, tisztességes emberek esetében nem is kell vele foglalkoznunk. Én azonban azt gondolom, hogy a rasszizmus mélyen emberi jelenség, hogy nem az a kérdés, miért válik egy ember vagy egy embercsoport rasszistává, hanem fordítva: hogyan, milyen módon lehet olyan szintre fejlődni, ahol nyilvánvalóvá válik: a rasszizmus *tévedés*.

Véleményem szerint a rasszizmus egyik gyökere egész egyszerűen az a naiv elképzelés, hogy ami másféle, mint én, az kevesebb nálam. Azt veszem észre, ami hiányzik belőle; a többletet, ami énbennem nincs meg, azt nem, mert megfelelő tapasztalatok híján fel sem tudom fogni.

Mintha Piaget, a híres svájci gyerekpszichológus *decentrálás* fogalmáról volna szó. Piaget szerint a gyerek körülbelül nyolc-tíz éves koráig nem képes arra, hogy egy tárgyat *máshonnan nézve* rajzoljon le, mint ahogyan valóban látja. Ugyanígy nem képes átvitt értelemben sem más szempontot figyelembe venni, nem képes „önmagából kilátni”. Ezt a műveletet nevezte Piaget – a koncentrálásra utalva – *decentrálásnak*.

A decentrálás sokkal nehezebb, mint ahogy gondolnánk. Primitív népek az idegen nyelvet értelmetlen halandzsának tartják, az idegen

nyelvet beszélőt összevissza makogó süketnémának. Ezt a tévképzetet jelzi például nyelvünk szláv eredetű „német” és „néma” szava, melyek feltételezhető közös ősszláv őse A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA szerint nagy valószínűséggel „*idegent, beszélni nem tudót*” jelentett. Ebben az elképzelésben, ha csökevényes formában is, de tulajdonképpen ma is számosan osztoznak, és szinte minden gyerek átesik ezen a fázison. Az óvodás gyerekek kinevetik a más nyelven beszélőt, és például Németországban gyakori, hogy még az iskolások is ellenállhatatlanul nevetségesnek tartják, ha „az új gyerek” más vidék tájszólását beszéli. Olaszországban egyszer egy segítőkész úr egyre hangosabban kiabált velem, amikor jóindulatú magyarázatát nem értettem. Nyilván rosszul hall, ha nem érti az emberi beszédet, gondolhatta.

Minél jobban visszamegyünk az időben, annál abszurdabbnak tűnnek ezek a tévedések, és egyben annál inkább hajlunk arra, hogy képviselőiket „felmentsük”. De nem is arról van szó, hogy elítéljük azt, aki önmagába zárkózva képtelen tárgyilagosan értékelni a tőle különböző jelenségeket. Csak éppen tévképzeteit elemezve talán könnyebben megértünk valamit a mechanizmusból, és érzékenyebbek leszünk az iránt, hogy jelen korunk bőven meglévő „decentrációs hiányosságait” felismerjük.

Még nem is olyan régen a balkezeseket „átosztatták”, mert a jobbkezes többségben fel sem merült, hogy itt két egyenrangú, bár nem azonos létszámban előforduló genetikai változatról van szó. A „normális” többség nem tudta elképzelni, hogy valaki a (mint a neve is mutatja) jobb, az ügyesebb kezét rosszabbul tudná használni. Vagyis ha rosszabbul tudja használni, hát gyakorolja, és szokjon le a rossz keze használatáról! Ma már tudjuk a különbség anatómiai alapját, de e nélkül a tudás nélkül is mindig igaz volt, hogy a balkezeseket értelmetlenül kínozták azzal, hogy velük született adottságaikkal szembeszegülve erőszakkal fosztották meg őket domináns kezük használatának jogától. A balkezeség nem relatív, csak a róla való tudás és a hozzá való viszony az.

Nagyon hasonló a helyzet a homoszexualitáshoz való viszonytal is. Szeretjük magunkat igen felvilágosultnak érezni, mert lassacskán eljutunk odáig, hogy a homoszexualitást

ne tekintjük bűnnek, se megváltoztatni való betegségnak. De nagyon kevesen képesek arra, hogy tényként, minősítés nélkül elfogadják: a homoszexuálisok szexuális orientációja más, mint a többségé, és ebből más nem következik, legföljebb az, hogy az illetőnek valószínűleg nem lehet gyereke.

Berlinben (ahol élek) nemrég felbomlott a koalíció, és a főpolgármesteri tisztséget a választásig ideiglenesen Klaus Wowereit SPD-politikus tölti be. Az új főpolgármester-jelölt bemutatkozó beszédében megemlítette, hogy homoszexuális, és hozzátette: nem melegügyi aktivista, hanem politikus, aki történetesen meleg. Bejelentése nem tett különösebb hatást, és nem volt befolyással megbízatására. A tolerancia ilyen fokáról a világ számos pontján csak álmodni lehet. És mégis. A politikus azért volt kénytelen magánéletéről vallomást tenni, hogy megelőzze a rosszindulatú „leleplezést” és a sanda támadásokat. Pedig mi köze a politikusi képességeknek és az emberi tisztességnek a szexuális irányultsághoz? Toleránsan „elnézünk”, „túltesszük magunkat rajta”. Valódi decentralálás esetén eszünkbe sem jutna, hogy ehhez bárkinek vagy bárminek köze lehetne. Képzeld el, hogy egy heteroszexuális politikus informálná választóit nemi szokásairól.

Nagyon nehéz, valószínűleg lehetetlen teljesen megszabadulni attól a primitív beidegződéstől, hogy a másságban csak hiányállapotot látunk, és ez a mindenkor „más, más, más” életét nagyon megkeseríti, és a többség látókörét beszűkíti.

Oliver Sacks, a kiváló ideggyógyász rendkívül izgalmas könyveiben hangsúlyozza, hogy még a fogyatékosok sem jellemezhetők csak azzal, hogy „valami hiányzik” belőlük. Egy vak nem olyan, mint egy látó, aki becsukja a szemét, és egy süket idegrendszere nem úgy működik, mint egy hallóé, ha hangszigetelt szobába kerül. Pedig ez igazán triviálisnak tűnik: süket az, per definitionem, aki nem hall. De Sacks, aki elfogulatlan érdeklődéssel tudja megközelíteni a jelenségeket, bemutatja, hogy minden ember komplex egész, aki, bármilyenek is a kiinduló feltételek, komplex, nem pedig hiányos képet alkot a külvilágról. Egy vak vagy egy süket ember idegrendszere, agya, ingerfeldolgozása egészen másképpen alakul. Nem csak arról van szó, hogy „maradék” ér-

zék szervei különlegesen kifinomodnak, hanem az egész információfeldolgozás másképpen szerveződik. SEEING VOICES (kb. a hangok látása) című könyvében Oliver Sacks drámai-mutatja ki: milyen súlyos következményekkel jár a süketen születettek számára a halló gyógypedagógusok jó szándékú, de decentrálsra képtelen arroganciája, akik önmagukból kiindulva képtelenek felfogni, hogy a süketek optimális idegrendszeri fejlődéséhez elengedhetetlenül fontos a jelbeszéd szabad használata.

Boldizsár Ildikó jó szándékúan azt tanácsolja, ajánljam csak nyugodtan kedvenceimet a gyerekeknek, nem kell őket ennyire féltetni a káros hatásoktól. Úgy érzem, Boldizsár itt is félreértett. Nem félttem a gyerekeket, és eszem ágában sincs valamiféle cenzúrát javasolni, pláne ideológiai alapon. Az írók saját világnézetüket, ezen belül bizonyos fokig koruk közvéleményét tükrözik. Közvéleményt nem lehet betiltani, csak elgondolkodni rajta.

A könyvek nem ajánlása nem jelent lebeszélést. De ha én magam saját kedvencemként ajánlok egy könyvet, akkor ez a gyerek számára három dolgot jelent: 1. Szerintem a könyv jó. 2. Egyetérték a könyv alap gondolataival. 3. Az ő ismeretében azt feltételezem, hogy öröme és haszna lesz a könyv elolvasásából. Ez a három feltétel pedig nagyon kevés régi kedvencemnél teljesül. Persze ha egy gyerek rátalál ezekre a könyvekre, és megszereti őket, nem fogom rólok lebeszélni.

Szeretném hangsúlyozni, hogy az általam tárgyalt három szerző nem tartozik azonos kategóriába attól, hogy könyveik gyerekkori kedvenceim voltak. Értékrendjük sem hasonló. Igazán határozott világnézetet csak Fekete Istvánnál találtam. Kipling rasszista mentalitása számomra nyilvánvaló, de A DZSUNGEL KÖNYVÉ-ben ennek nincs központi jelentősége. Verne világnézetében rasszista „tévedése” valójában nem játszik szerepet; lelkes, humanista, az emberi értelemben és a haladásban bízó optimizmusa jelen korunk problémáinak tükrében sajnos elavultnak tűnik, de változatlanul nagyon rokonszenves.

Egyébként természetesen ajánlottam ezeket a könyveket, és éppen a gyerekek reakciói hatására kezdtem velük újra foglalkozni. De a lelkes ajánlatásnak azért sem látom nagyon

értelmét, mert úgy érzem, hogy az idő múlásával ezek a könyvek, talán A DZSUNGEL KÖNYVE kivételével, egyre inkább elavulnak. Ez persze csak részben függ össze az értékek változásával, de azért valamennyire összefügg. Én például még kislányként úgy éreztem, hogy a fiúknak-férfiaknak jobb életük van, érdekesebbeknek is tartottam őket, legszívesebben magam is fiú lettem volna. Ezt a vágyamat a könyvek segítségével valamennyire ki is élhettem. Az én lányom már nem olvasna el egy ennyire nőellenes könyvet. Nem harcos feminizmusból, hanem mert egyszerűen marhaságnak és érdektelennek tartaná. A természetel való intim viszonyt megtalálja (meg is találta) más könyvben is.

Az általam megkérdezett gyerekek leginkább az „unalmasságot” tartják megbocsáthatatlannak, Fekete Istvánnál például terjen-gős, poétikus fejtegetéseit kifogásolták. Ezeket én is átugrottam vagy átfutottam gyerekkoromban. A mai gyerekek ilyesmiben mintha türelmetlenebbek volnának. Ezt is lehet kifogásolni, de nem hiszem, hogy érdemes lenne. A mai gyerekek olvasási-időtöltési szokásainak megítélésénél is mintha decentrációs problémáink volnának. Nádasy Ádám pompás nyelvészeti cikkeiben olvastam, hogy a nyelv (minden nyelv) szüntelenül változik. Ezt a változást mindenki (én magam is) mindig romlasként érzékeli. Ugyanígy minden nemzedék úgy érzi, hogy a következő nemzedék műveletlenebb, kevesebbet tud nála. Azt vesszük észre, mi az, amit nem olvas, mi az, amit nem tud abból, ami nekünk még magától értetődő volt. Amit viszont ehelyett tud, ehelyett olvas vagy más módon sajátít el, észre sem vesszük, és értéknek sem tekintjük. Ezért sem annyira fontos foggal-körömmel ragaszkodni saját kedvenceinkhez.

Nem kétséges, hogy mi sem lehetünk képesek kilátni saját korunk, saját környezetünk megrögzött előítéleteiből. Talán ezzel függ össze, hogy én valóban nem találtam a HARRY POTTER-ben semmi általam elfogadhatatlan vélekedést. Minthogy szerzője a világot – paradox módon – reálisan ábrázolja, tehát ebben a világban ellenszenves és felháborító dolgok is történnek. A világ nem olyan, amilyennek szeretnénk, hanem olyan, amilyen. Ha a szerző a világ igazságtalanságait ábrázolja, nem ő

az igazságtalan. Ez nem azonos azzal, mint ha a szerző saját téves előítéletének megfelelő, nem a valóságnak megfelelő világot ábrázol. Verne Nabja olyan, mintha a feketék születésüknél fogva alacsonyabb intellektuális képességekkel rendelkeznének, ami Verne korában sem felelt meg a valóságnak, akkor sem, ha ezt akkor még nem lehetett biztosan tudni.

Éppen az, hogy egy ennyire rokonszenves és kitűnő szerző hiszi ezt, mutatja, hogy mennyire nehéz, talán lehetetlen lehetett abban a korban nem azt a meggyőződést vallani, hogy a fehér ember a teremtés csúcsa. És ilyenformán igaza lehet Boldizsárnak abban, hogy talán pár évtized múlva a HARRY POTTER-ben is meg lehet majd találni jelen korunk decentrációs hiányosságait. Hiszen nem arról van szó, hogy öncélú módon kíméletlenül le akar-nék számolni régi korok remekműveivel. De az időbeli távolság megkönnyíti, hogy rálásunk bizonyos jelenségekre. Mintha a szél lassan lefújná a homokot és a port, jobban, éle-szben kiütözköznék a jellegzetes vonások.

Fischer Eszter

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

A *Holmi* júniusi számában jelent meg „Márkus Edith” Ottlik Gézához intézett tréfás levele. A bal kézzel írott, gyerekmódban készült és helyesírási hibákkal teli levelet Nemes Nagy Ágnes írta. Egyébként más alkalommal is küldtünk becsapós, ugrató leveleket Ottliknak. Még az ISKOLA A HATÁRON írása alatt, 1957 végén Ottlik elkezdett egy frissen kapott, vadonatúj angol lexikont böngészni, napokig bújta: sok minden más mellett nagyon érdekelte, hogy az angolok mit és hogyan írnak forradalmunkról. Akkor Bölöni s. k. aláírású és Vigh Józsefné kedvességéből le is pecsételt alkotóházi levelet írtam neki: amíg nem folytatja az írást, összes könyvét, lexikonját az alkotóház elkobozza tőle. Ottlik dührohamot kapott – majd nevetésünkre rájött a turpisságra.

(Egyébként az ISKOLÁ-ról az első cikket én írtam 1958 februárjában egy kedves tapolcai újságíró kérésére, EGY REGÉNY SZÜLETÉSE címmel. Idén ősszel jelenik meg ez az írás TÚL SOK IRODALOM!? című kötetemben.)

Lengyel Balázs

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a Soros Alapítvány

támogatásával jelenik meg

